tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

9 771019 468006

İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 4.600.000.- TL

ŞUBAT 2003
CİLT 39 • SAYI:
230

ISSN 1019-4681
212163 - 2003/02

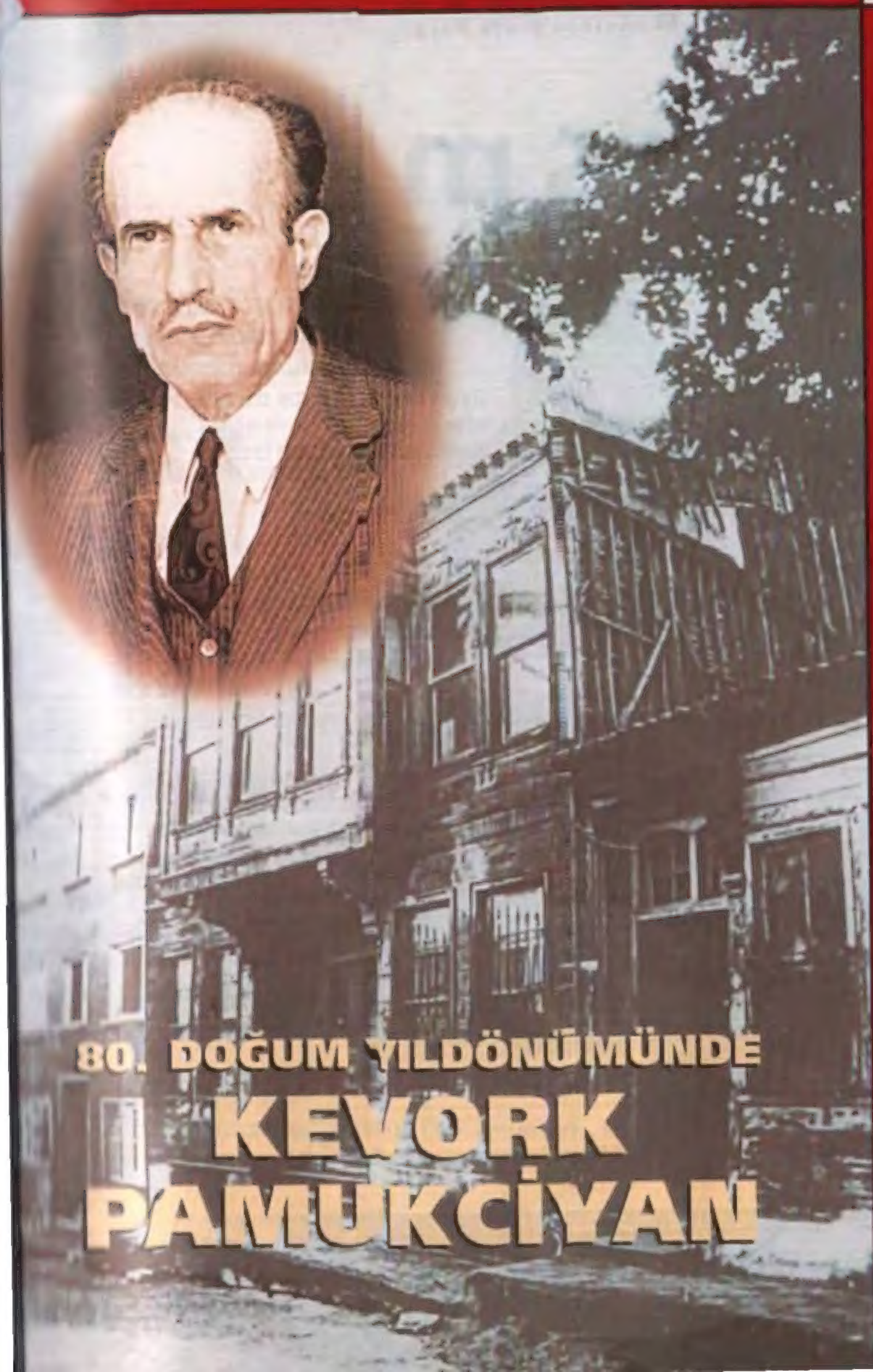

80. DOĞUM YILDÖNÜMÜNDE
KEVORK PAMUKCİYAN

İNGİLİZ TARİH DERS KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

VİYANA TÜRK YAHUDİ CEMAATİ VE SİNAGOGU

ERTUĞRUL OSMANLI KULÜBÜ

TARİH ve TOPLUM
EN İYİ TEZ YARIŞMASI

tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

yarışma

TARİH VE TOPLUM DERGİSİ EN İYİ TEZ YARIŞMASI-2

EN İYİ DOKTORA TEZİ

• Tarih konusunda hazırlanmış ve 2001-2002 yıllarında Türkiye'de savunulmuş doktora tezleri arasından seçilecektir. Doktora tezleri tarih dışında diğer tüm disiplinlere de açıktır.
• Birinciliğe layık görülen teze ödül olarak 400 milyon TL., ikinciliğe layık görülen teze ise iki yıllık *Tarih ve Toplum* dergisi aboneliği verilecektir.
• Birincilik ödülü alan tez, İletişim Yayınları tarafından kitap olarak basılacaktır.

EN İYİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

• Türkiye'de Tarih Bölümü yüksek lisans programları bünyesinde hazırlanmış ve 2001-2002 yılları içinde savunulmuş yüksek lisans tezleri arasından seçilecektir.
• Birinciliğe layık görülen teze ödül olarak 200 milyon TL., ikinciliğe layık görülen teze bir yıllık *Tarih ve Toplum* dergisi aboneliği verilecektir.

Seçici Kurul

Çalışmaların ön elemesi *Tarih ve Toplum* dergisi yayın kurulu (jüri) tarafından yapılacak ve uzmanlık alanlarına göre oluşturulacak hakem kurulları tarafından değerlendirilecektir. Hakem kurullarında yer alacakların isimleri, ön elemenin ardından dergide duyurulacaktır. Bunun yanı sıra, jürinin uygun gördüğü doktora ve yüksek lisans tezleri, *Tarih ve Toplum* dergisinde tanıtılacaktır.

Tezlerin Teslimi

Yarışmaya katılmak için doktora ve yüksek lisans tezinin resmî kopyasından bir örnek, tezi hazırlayanın açık adresiyle (telefon numarası ve e-posta adresi dahil olmak üzere) birlikte 31 Mart 2003 tarihine kadar *Tarih ve Toplum* dergisi yazışma adresine ulaştırılmalıdır.

İletişim Yayınları *Tarih ve Toplum* dergisi, Klodfarer Cad., iletişim Han, No: 7 34122 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 0.212 516 22 60-61 Fax: 0.212 516 12 58 e-posta: tarihtoplum@iletisim.com.tr

tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

ŞUBAT 2003 • CİLT 39 • SAYI 230

4 *Ayda Uyar*
Araştırmaya Adanmış Bir Ömür: Kevork Pamukciyan

12 *Rober Koptaş*
Ermeni Harfleriyle Türkçe

18 *Turgut Kut*
Bellibaşlı Kaynaklarda Ermeni Aşuğları

20 *Saadet Tekin*
Nuzilli Basma Fabrikası

27 *Mehmet Ali Ökkaçtı*
Modon ve Koron Kaleleri

35 *Naim Güleryüz*
Viyana Türk Yahudi Cemaati ve Sinagogu

40 *Yücel Kabapınar*
İngiliz Tarih Ders Kitaplarına Bir Bakış

48 AH MİNE'L GARAİB
Turgut Kut
Bizans'ta Günlük Yaşam: Konstantinopolis Bizans'ın Mücevheri

50 *Yavuz Selim Karakışla*
Kahire'de Bir Osmanlı Kuruluşu: Ertuğrul Osmanlı Kulübü

58 KİTAP DAĞARCIĞI
Orhan Koloğlu
Tarih ve Ermeniler

60 GÜNDEMDEKİ TARİH
Orhan Koloğlu
Osmanlı Barışı ya da Eritme Kazanı

62 KİTABİYAT
Osman Köker
Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar

ÖN KAPAK: Kevork Pamukciyan'ın 1928'den itibaren oturduğu, 1982'de yanan evi ve portresiyle yapılan bir kolaj.
ARKA KAPAK: 19 Kasım 1908 tarihli **Geveze** mizah gazetesinin kapağı.

O KURLARA MEKTUP

BİRSEN TALAY

Sekseninci doğum yıldönümünde Kevork Pamukciyan'ı anmak üzere Osman Köker ve Rober Koptaş'ın hazırladığı bir dosya var bu sayımızda. Köker ve Koptaş'a bu yardımlarından dolayı teşekkür ederim. *Tarih ve Toplum* dergisine çok sayıda makaleyle büyük katkılarda bulunmuş olan Pamukciyan'ın yaşamını ve verdiği eserlerle tarihe yaptığı katkıları anlatan Ayda Uyar'ın ardından Rober Koptaş, Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe metinleri tanıtıyor. Pamukciyan'ı çok yakından tanıyan Turgut Kut ise, "Bellibaşlı Kaynaklarda Ermeni Aşuğları" başlıklı yazısıyla bu dosyaya katılıyor.

Dosya dışındaki yazılara gelince...

Saadet Tekin, Nazilli Basma Fabrikası'nın kuruluş amacını, kuruluş sırasındaki gelişmeleri ve kurulduktan sonra yapılan üretimi ayrıntılı bir biçimde ele alıyor.

Mehmet Ali Gökaçtı bu sayımızda yer alan yazısında sadece Modon ve Koron kalelerinin tarihini aktarmıyor; adeta bizi Mora Yarımadası'nda bir geziye çıkarıyor. Türkçe başka bir kaynakta rastlanması mümkün olmayan birçok bilgiyi de bizlerle paylaşıyor.

Naim Güleryüz, hem tarih hem de sanat tarihi açısından çok önemli bir konuya değiniyor. İlginç anekdotların da anlatıldığı yazının başlığı" Viyana Türk Yahudi Cemaati ve Sinagogu."

Yücel Kabapınarlı ise Türkiye'de halen devam eden bir tartışmaya, "tarih kitapları nasıl yazılmalı" üzerine yapılan yorumlara ışık tutabilecek bir çalışma yapmış. İngiliz tarih ders kitaplarını inceleyen bu çalışmayı okuduktan sonra hemen ülkemizdeki tarih kitaplarıyla ilgili bir karşılaştırma yapacağınızdan eminim.

Ah Mine'l Garaib adlı köşemizde Turgut Kut, Bizanslıların yemek kültürüne ilişkin ilginç noktaları aktarıyor.

Yavuz Selim Karakışla, Kahire'de 1904 yılında kurulan Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nü ve faaliyetlerini anlatıyor. Bu faaliyetler arasında en ilgi çekeni ise şans oyunlarının ve kumarın kulüp bünyesinde oynanıyor olması.

Kitap Dağarcığı'nda, Ermenilerin tarihine ilişkin sekiz kitaba yer veriyoruz.

Gündemdeki Tarih'in merkezinde yine Osmanlı var. Orhan Koloğlu, "Osmanlı Barışı" ve "Eritme Kazanı" üzerine bazı örnekler de veriyor.

Kitabiyat bölümünde Osman Köker, Kevork Pamukciyan'ın dört kitabının hazırlanış sürecini anlatıyor.

Mart ayında, kadın tarihine ilişkin özel sayımızda buluşmak üzere...

OKURLARDAN MEKTUP

Pervititch Allesi...

Ekim 2002 tarihli sayınızda yayımlanan Pervititch ailesi ile ilgili yazı ilgimi çekti. Haritacılıkla yakından ilgilenen biri olarak Pervititch'in özel yaşamı hakkında bilgi edinmek beni sevindirdi. Daha sonraki aylarda bu konuyla ilgili bazı açıklamaların devam etmesi ise bu konudaki çalışmaların sürdüğü inancını yarattı. Acaba dergimizde Pervititch ile ilgili başka, yeni araştırmalara da rastlaya bilecek miyiz? Sayın Musemma Sabancıoğlu bu konudaki çalışmalarına devam ediyor mu?

Başarılı yayıncılığınızın devamı dileğiyle...

Mehmet Güçlü KAPUCU

DÜZELTME!

• Ekim 2002 tarihli 226. sayımızda Metin Erüreten'in "Paralarda ve Madalyalarda Ay Yıldız Motifi" başlıklı yazısının 38. sayfasında Riva Faustina ifadesi Diva Faustina, 41. sayfada Sultan II. Selim ifadesi Sultan III. Selim, 42. sayfada yer alan Osmanlı Nişanı ise Osmanî Nişanı olacaktır.

Ayrıca, 40. sayfada yer aldığı belirtilen İllurya'nın arması kullanılmamıştır.

• Kasım 2002 tarihli 227. sayımızda ise Aslı Daldal'ın unvanı İTÜ İnsan ve Toplum Bilimleri'nde öğretim görevlisiyken, araştırma görevlisi olarak belirtilmiştir. Düzeltir, özür dileriz

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi

ŞUBAT 2003

CİLT 39 • SAYI 230
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Murat Belge

GENEL MÜDÜR
Nihat Tuna

YAYIN YÖNETMENİ
Birsen Talay

SORUMLU YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ
Bağış Erten

YAYIN KURULU
Ahmet İnsel, Orhan Koloğlu, Turgut Kut, Eser Turtel, Emre Yalçın

DANIŞMA KURULU
Robert Anhegger,
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Masami Arai, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Baha Tanman, Ekrem Işın, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cemeli Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Yavuz Selim Karakışla, Kurtuluş Kayalı, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacob Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos

TASARIM Ümit Kıvanç
UYGULAMA Çiğdem Dilbaz
KAPAK Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ Serap Yeğen
MONTAJ Şahin Eylmez
FOTOĞRAF Mehmet Özcan
FİLM ÇIKIŞ 4 Nokta Grafik
Tel. 527 89 35 Fax: 511 97 22
BASKI Sena Ofset
DAĞITIM Dergi Planlama Pazarlama

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

OKUR İLİŞKİLERİ Pekkan Yazı

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 518 12 58
EMAIL: [illegible].com.tr

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00-425 20 71

İZMİR 857. Sok., No:6/312 Konak
Tel: (0.232) 484 45 90-489 89 09
Faks: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 50.000.000,- TL
6 aylık: 25.000.000,- TL

Avrupa-Ortadoğu 80 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 80 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 4.600.000,- TL

Araştırmaya Adanmış Bir Ömür

Kevork Pamukciyan (1923-1996)

AYDA UYAR

Kevork Pamukciyan Kayserili Ermeni bir ailenin çocuğu olarak 23 Şubat 1923'te Üsküdar'ın İcadiye Mahallesi'nde doğdu. Babası Hacı Mikayel Pamukciyan (1873-1970) 1890'da İstanbul'a gelerek Osmanlı döneminde kumaş ticareti, cumhuriyet döneminde yse kâtiplikle uğraşmıştı. Annesi Hacı Nazeli-Hacıgül Pamukciyan da Kayseriliydi; ilk eşi Dr. Toros Nazlıyan'ı ve kentin Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinden olan babası Hacı Mardiros Efendi Lusararyan'ı (1860-1915) tehcirde kaybetmişti.

İlkokulu Üsküdar'daki Nersesyan-Yermonyan Ermeni Okulu'nda bitiren Pamukciyan, daha sonra Kadıköy'deki Saint Joseph Fransız Koleji'ne girerek burada 10. sınıfa kadar okudu.

Kevork Pamukciyan'ın ilk yazısı 1943 yılında *Nor Lur* (Yeni Haber) gazetesinde yayımlanan "Kaspar Bey Sıkhnabyani Masin" (Kaspar Bey Sıkhnabyan Hakkında) başlıklı makaledir. Aynı gazetede Prof. Kirkor Kömürciyan hakkında da bir yazısı yayımlanan Pamukciyan'ın bu yıllarda giriştiği önemli bir araştırma da Üsküdar Ermeni Mezarlığı'nda bulunan mezar taşı kitabelerinin derlenmesidir (1942-1945). Pamukciyan daha sonra, 1949'da Edirnekapı ve 1950-1956 yılları arasında Balıklı Ermeni mezarlıklarında ki, toplam iki bin kadar eski ve önemli mezar taşı kitabesini, 1950'den itibaren de İstanbul'daki on kadar Ermeni kilisesinin vaftiz ve vefiyat kayıtlarını derlemiştir. 1947-1952 yılları arasında yayımlanan haftalık *Carakayt* (Işın) gazetesinde 1949 yılından itibaren yazıları görülmeye başlayan Pamukciyan kısa sürede bu derginin sürekli yazarları arasına katılmış ve elli kadar yazısı yayımlanmıştır.

Kevork Pamukciyan, 1937. Nersesyan-Yermonyan Okulu'ndan mezun olup Saint Joseph Fransız Koleji'ne girdiği yıl. (Hagop Ayvaz *[Kulis Dergisi]* Arşivi).

Kevork Pamukciyan'ın Türk okurları tarafından tanınması Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'yle olmuştur. Popüler tarihçiliğin önemli isimlerinden olan Koçu *İstanbul Ansiklopedisi*'ni yayımlamaya iki kez girişmiştir. Bunlardan birincisi büyük boy fasiküller halinde Kasım 1944'te yayımlanmaya başlamıştır. Bu ansiklopedide yer alan Ermenilere ilişkin bazı maddelerdeki hataları fark eden Pamukciyan, Koçu'ya başvurarak yardımcı olabileceğini belirtmiş ve 1950 yılından itibaren düzenli olarak yazı vermeye başlamıştır. Ansiklope-

* Araştırmacı.

Kevork Pamukciyan'ın babası Mikayel Pamukciyan ve annesi Nazeli-Hacıgül Hanım. (Hagop Ayvaz *[Kulis Dergisi]* Arşivi).

di 1952 yılında maddi sebeplerle yayımını durdurmuşsa da Koçu başka mali kaynaklar bularak Temmuz 1958 tarihinde daha küçük boyda ve yine fasiküller halinde ansiklopediyi yeniden yayımlamaya başlamıştır. Kevork Pamukciyan bu ikinci dönemin başından itibaren ansiklopedinin yazı kadrosunda yer almıştır. 1965 yılına kadar düzenli olarak yazı veren Pamukciyan kendi ifadesiyle "bazı maddelerin tamamen dışarıda bırakılmasından, bazılarının ise kuşa çevrilmesinden dolayı, diğer taraftan hariçte hazırlanmakta olan Ermenice eski baskılara ait çok etraflı bir bibliyografyaya devamlı yardımda bulunduğu için" yazılarına ara vermiş, ansiklopedi de 1973 yılında henüz G harfindeyken yine maddi nedenlerle yayımını sona erdirmiştir. Pamukciyan'ın *İstanbul Ansiklopedisi*'ne yazdığı üç yüzü aşkın maddenin konuları şunlardır: Önemli Ermeni şahıslar ve aileler, İstanbul'da yayımlanan Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe gazete ve dergiler, çeşitli ilçelerdeki Ermeni varlığı, Ermeni mezarlıkları, Ermeni okulları vb.

Kevork Pamukciyan'ın Türkçe ilk makaleleri *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*'nde yayımlanmıştır. Bu dergide 1956-1958 yıllarında yayımlanan dört makalenin ikisi Beyazıt'ta ve Topkapı Sarayı avlusunda bulunan eski darphaneler, diğer ikisi ise 1660 yılında İstanbul'da meydana gelen büyük yangın hakkındadır. 1958 yılından itibaren Türkçe yazılarını yukarıda değindiğimiz gibi *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yoğunlaştıran Pamukciyan Ermenice gazete ve dergilerde yazmaya uzun yıllar devam etmiştir. Pamukciyan'ın makalelerinin yayımlandığı Ermenice süreli yayınlar şunlardır: *Asdğapert* (Yıldız Kalesi), *Hayasdani Goçnag* (Ermenistan Çanı, New York'ta, kırka yakın makalesi yayımlanmıştır), *Ayser* (Bugün, Paris'te), *Dzirani Kodi* (Gökkuşağı, Boston'da) *Jamanak* (Vakit), *Marmara*, *Ayk* (Şafak), *Lıraper* (Haberci), *Sovedagan Hayasdan* (Sovyet Ermenistanı, Erivan'da), *Kulis*, Baykar (Mücadele), *Surp Pırgiç*, Yerçanik (Mutlu) salnamesi, Şoğagat (Işık Damlası), Sion (Kudüs), Pazmaveb (Venedik), Armaş (Montreal), Panper Hamalsarani (Üniversite Habercisi, Erivan'da), Badma-Panasiragan Hantes (Tarih-Felsefe Dergisi, Erivan'da), Lıraper Hasaragagan (Toplumsal Haberci, Erivan'da).

1953'te Kültürel Araştırmaları Teşvik Cemiyeti'nin kurucuları arasında bulunan ve 1961'de Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin kuruluşunun 500. yıldönümü şerefine düzenlenen konferansa katılan Pamukciyan, 1967'den itibaren Patrikhane'de görev alır. Burada, 1967-1977 arasında kütüphane idareciliği, 1977-1982 arasında genel sekreterlik yapar; 1982'de emekli olduktan sonra da fahri olarak kültür işleri danışmanlığı görevini sürdürmeye devam eder. 1968-1978 yılları arasında önce *Şoğagat* dergisinin, sonra da Patrikhane salnamesinin editörlüğünü yürütür.

1976'da İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü'ne, 1983'te ise Hollanda'nın Leiden şehrindeki Uluslararası Ermeni Araştırmaları Birliği'ne üye seçilen Pamukciyan, Beyrut'ta yayımlanan *Şirag* dergisinin hazırlamakta olduğu, ancak derginin yayımının sona ermesiyle gerçekleşemeyen "Kevork Pamukciyan Özel Sayısı" için kaleme aldığı 26 Temmuz 1992 tarihli otobiyografisinde bildiği dilleri şu şekilde sıralamıştır: "Ermenice ve Türkçeye çok iyi, Fransızca ve İngilizceye iyi, İtalyancaya kâfi derecede vakıfım. Orta düzeyde Almanca ve Romence, bundan biraz daha az Yunanca, İspanyolca ve Portekizce bilirim. Rusçayı okuyabilmekle birlikte çok az bilirim."

İstanbul Ansiklopedisi'ne yazmayı kestiği yıllardan itibaren yeniden Türkçe dergilere yazı vermeye başlayan Pamukciyan'ın 1980'li yıllara dek yazıları daha çok *Hayat Tarih Mecmuası*'nda ve *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda yer almıştır. Birbirinin devamı niteliğinde olan bu iki derginin de yayıncısı, Pamukciyan'ın Saint Joseph'teki hocalarından Şevket Rado'dur. Cahit Öztelli'nin 1976 yı-

lında çıkan *Uyan Padişahım* adlı derleme kitabına Ermeni harfli Türkçe destanlarla katkıda bulunan Pamukciyan, yine bu dönemde *Sivas Folkloru*, *Halk Kültürü*, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları* başlıklı dergi ve yıllıklara da genellikle Ermeni harfli Türkçe metinleri tanıtan makalelerle katkıda bulunmuştur.

1980'li yıllardan itibaren Kevork Pamukciyan'ın Türkçe makalelerinin çok büyük bir kısmı *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımlanmıştır. Pamukciyan'ın ilk yazısına derginin 1984 Ocak ayında yayıma başlamasından çok kısa bir süre sonra rastlarız. Talat Tekin'in kaleme aldığı "Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar" başlıklı dizinin Nisan 1984 tarihli 4. sayıda yer alan bölümü "Ermeni Alfabesiyle Türkçe" başlıklıdır. Hemen iki ay sonra Pamukciyan'ın bir okuyucu mektubu yayımlanır, makaledeki bazı hataları düzeltmekte ve ek bilgilerle katkılarda bulunmaktadır. 11. sayının "Okuyucu Mektupları" sayfasında ise üç ayrı makale hakkında birer paragraflık eleştiri/katkılarının yer aldığı bir notu yayımlanır. 1985 yılı içinde 13. sayıda yer alan "Botanist ve Dilci Annenak Bedevyan", 16. sayıda yer alan "Dilci Artin Hindoğlu Hakkında" ve 17. sayıda yer alan "Dr. Mikayel Resden ve Dokuz Dildeki Tıp Sözlüğü" başlıklı makaleleriyle artık derginin düzenli yazarları arasına girmiştir. Bu tarihten itibaren *Tarih ve Toplum*'un her cildinde ya kapsamlı bir makalesine ya kısa okuyucu mektubuna ya da bir kitabiyat yazısına rastlamak mümkündür. *Tarih ve Toplum*'da yayımlanan kapsamlı makaleleri arasında özellikle şunları zikretmek gerekir (yayımlandığı sayı ve yıl parantez içinde verilmiştir):

"Ermenice Yazma Bir Kaynağa Göre Bursa'nın 1855 Yılı Büyük Depremi" (31/1986), "Kayserili Zartaryan Ailesi ve Kevork Zartaryan Efendi" (34/1986), "Kayserili Karakoçyan Ailesi ve Ünlü Hukuk Bilgini Sarkis Karakoç Efendi" (37/1987), "Ünlü Hassa Ressamı Rapayel ve Eserleri" (40/1987), "Mizahi Hayal Gazetesinin Ermeni Harfli Türkçe Baskısı" (42/1987), "Doğumunun 200. Yıldönümünde Kayserili Hassa Mimarı Ohannes Amira Serveryan" (46/1987), "Divrikli Noradunkyan Ailesi ve Kapriyel Noradunkyan Efendi" (49/1988), "Doğumunun 350. Yılında Eremya Çelebi Kömürciyan" (54/1988), "İzmir'in Büyük Yer Sarsıntıları" (70/1989), "200 Yıl Önce Vuku Bulan İstanbul'un En Büyük Sel Felaketi" (71/1989), "Hassa Mimarı Edirneli Agop Kalfa" (72/1989), "Osmanlı Döneminde İstanbul Sergilerine Katılan Ermeni Ressamlar" (80/1990), "Reşad Ekrem Koçu'dan Hatıralar" (83/1990), "Rahmetli Dedem Rıf'atlû Hacı Mardiros Efendi Lusararyan" (85/1991), "İstanbul Tarihini Yazan Ermeniler" (89/1991), "Doğumunun 125. Yıldönümünde Petrol Kralı Kalust Bey Gülbenkyan" (130/1994), "1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi" (132/1994), "Ölümünün 100. Yılında Hilal-i Ahmer Kurucusu Dr. Dikran Paşa" (134/1995), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Nüfusu" (142/1995), "Camcıoğlu Ermeni Tercümanlar Ailesi" (143/1995).

Kevork Pamukciyan'ın 1928'den itibaren oturduğu, 19 Aralık 1982'de yanan Üsküdar'daki evi. (Tomas Çerme arşivi)

Yayıma başladığı 1993 yılından itibaren *Müteferrika* dergisinde de Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe kitaplar hakkında makaleleri düzenli olarak yer alan Pamukciyan'ın, yazılarının yer aldığı Türkçe diğer dergi ve gazeteler şunlardır: *Tarih Konuşuyor*, *Orman ve Av*, *İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, *Türk Folklorü-Belleten*, *Türk Tarih Kurumu Belleteni*, *Va-*

ria Turcica, Şehir, Cumhuriyet, Arredamento Dekorasyon, Yeni Yüzyıl, Söz, İstanbul.

Pamukciyan ayrıca, 2. baskısını yayıma hazırladığı Eremya Çelebi Kömürciyan'ın *İstanbul Tarihi: 17. Asırda İstanbul* (1988) adlı kitabına "Önsöz", "Kömürciyan Ailesinin Şeceresi" ve kitabın çevirmeni Hrand Der Andreasyan'ın biyografisiyle; Cosimo Comidas de Carbognano"nun 18. Yüzyılın Sonunda İstanbul kitabının Türkçe basımına (1993) yazarın biyografisiyle katkıda bulunmuştur.

Kevork Pamukciyan'ın yukarıda değindiğimiz Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* dışında katkıda bulunduğu ansiklopediler arasında *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1983-87), *AnaBritannica* (1988-1990) *Türk Musikisi Ansiklopedisi* (1974) ve *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (1993-1994) de bulunmaktadır. Pamukciyan *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde Türkçe yazdığı Ermeni harfli Türkçe eserler veren Ermeni âşık, şair ve yazarlar hakkında maddeler kaleme almıştır.

Vartanuş ve Tomas Çerme'nin evinde...

AnaBritannica'ya Ermeni şahıslar hakkında biyografilerle yaptığı katkılar bu ansiklopedinin yayın kuralları gereği imzasız yer almış; Yılmaz Öztuna'nın *Türk Musikisi Ansiklopedisi*'ne Ermeni besteciler hakkında yaptığı katkılar nedeniyle ise adı çevirmen olarak geçmiştir. Tarih Vakfı-Kültür Bakanlığı yayımı *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ne yazdığı yazılar, İstanbul Ermenilerinin tarihini aktardığı "Ermeniler" maddesi, "Depremler" maddesinin "Osmanlı Dönemi" bölümü ve "Amiralık" maddesi gibi birkaç madde dışında yine önde gelen Ermeni şahıslar hakkında biyografilerdir.

Kevork Pamukciyan Tarih ve Toplum *dergisinin o dönemki yayın kurulu üyelerinden Turgut Kut, Nuri Akbayar ve Sabri Koz'la Beyoğlu'nda bir lokantada, 9 Nisan 1988. Fotoğrafı çeken: Derginin yayın yönetmeni Fahri Aral.*
(Clara Aprahamyan Arşivi).

Pamukciyan'ın yayımlanmış Ermenice çalışmaları arasında şunlara özellikle değinmek gerekir: "Agnıtsi Hin Kertasdanner u Temker" (Eğinli Eski Aileler ve Simalar, Toros Aradyan'ın Agn [Eğin] adlı çalışması içinde, 1956); *Şoğagat* (1970'ten itibaren yıllıkların hemen bütün yazıları Pamukciyan tarafından kaleme alınmıştır); "Madenakidutyun Hanrabedagan Hisnamya Şırçani İstanbulahay Kırki" (Cumhuriyet'in 50 Yılında İstanbul'da Ermenice Kitaplar Bibliyografyası, Şoğagat 1976-1978 yıllığı içinde); *Hagop Nalyan Badriark (1706-1764) Giyanki, Kordzeri yev Aşagerdnen* (Patrik Hagop Nalyan: Hayatı, Faaliyetleri ve Öğrencileri, 1981); *Hovhannes Badriark Golod (1678-1741) yev ir Aşagerdnen* (Patrik Hovhannes Golod ve Öğrencile-

(Üstte) Kevork Pamukciyan, 1993'te Patrikhane'deki çalışma odasında. (Sağda) Pamukciyan, 1973'te Patrikhane'de. Arkada, Pamukciyan ailesinin memleketi Kayseri'deki Surp Garabed Manastırı'nın 1761 yılında yapılmış sedef kakmalı kapısı görülüyor. Fotoğrafı çeken: Varujan Köseyan.
(Garo Aprahamyan Arşivi).

Kevork Pamukciyan'ın Şişli Ermeni Mezarlığı'ndaki mezarı. Mezartaşında "Burada kendinden çok başkalarının yararı için çalışan filolog ve tarihçi Kevork Pambukciyan yatıyor" yazmakta.
Doğumu: Üsküdar 23.2.1923. Ölümü: 23.9.1996.
(Fotoğraf: Aris Nalcı).

ri, 1984); *Badmutyun Hıragizman Gosdantnubolso: 1660 Darvo* (Eremya Çelebi Kömürciyan'ın 1660 Yılı İstanbul Yangını Tarihi'nin notlandırılarak yayıma hazırlanması, 1991).

Aslında Kevork Pamukciyan'ın bibliyografyalarda görünmeyen katkıları da kendi imzasıyla çıkan yazıları kadar önemlidir. Ermenice bilmeyen, Ermeni tarih ve kültürüne vakıf olmayan tarihçiler, gazeteciler ve yayıncıların bu konularda ilk başvuru kaynağı Pamukciyan olmuştur. Sadece Türkiye'den değil dünyanın başka yerlerinden de araştırmacıların sık sık ziyaret edip bilgi aldığı Pamukciyan'ın çalışmalarının önemli bir kısmı bu kişilere malzeme toplamakla geçmiştir. Onlarca kitap, makale, tezin sunuş yazısında bu katkılar için teşekkür ifadesi yer almaktadır.

Kevork Pamukciyan 23 Eylül 1996 tarihinde vefat ettiğinde geride bir kısmı yayıma hazır bir kısmı ise tamamlanmamış birçok çalışma bırakmıştır.

KAYNAKLAR

Kevork Pamukciyan, "Kevork Mikayeli Pamukciyan (Otobiyografi)", **İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c. I)**, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. XIII-XVI.

"Kevork Pamukciyan'ın Türkçe Makaleleri", **a.g.e.**, s. LI-LVII.

"Kevork Pamukciyan'ın Ansiklopedilere Yazdığı Maddeler", **a.g.e.**, s. LVIII-LXVIII.

Garo Aprahamyan, "Vağahas u Anpokharineli Gorusd mı: Kevork Pambukciyan (1923-1996)" (Zamansız ve Yeri Doldurulamaz Bir Kayıp: Kevork Pamukciyan), **Hayakidagan Darekirk** (Armenoloji Yıllığı), Antilyas, 1995-1996, s. 659-670.

Garo Aprahamyan, "Kevork Pambukciyani Madenakrutyun" (Kevork Pamukciyan Bibliyografyası", **(Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar'ın IV. cildi için hazırlanmış notlar)**.

"Kevork Pamukciyan Bibliyografyası 1956-1996 (**Tarih ve Toplum**'un Dışındaki Makaleler)", Tarih ve Toplum, no. 153, Eylül 1996, s. 46-47.

Eski Sayfalardan Aydınlıklar Çıkaran Nadide İnsanlardandı

"Onu bizzat görmedim. Ama tanıyordum. Kalemi kişiliğinin aynasıydı. O, eski sayfalardan yeni aydınlıklar ortaya çıkaran nadide insanlardandı. Ermeni sivil ve dini yaşantısının, kültürünün asırlık ocağından unutulmaya yüz tutmuş simalar, İstanbul Patrikliği'nin arşivlerinden, Kevork Pamukciyan'ın araştırmacı, ayrıntılı çalışmaları sayesinde yeniden hayat buldular.

Ermeni tarih yazıcılığında genel kabul görmüş bir kanı vardır: Buna göre, 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar, Ermeni halkının kültürel yaşantısında -özellikle Batıda- Mıkhitaristler Birliği'nin eğitim, bilim, edebiyat, tarih ve tercüme alanlarındaki çalışmaları bir yeniden yapılanma evresini oluşturur. Şüphesiz, Mıkhitaristler Birliği'nin gerek Venedik gerekse Viyana kollarının faaliyetleri çok önemlidir. Bunlara karşın, objektif ve genel bir yaklaşımla bakıldığında, İstanbul Patrikliği, din, kültür, edebiyat, bilim, ilahiyat, felsefe alanlarında, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan bütün Ermenilerin entelektüel uyanışında belirleyici bir rol oynamıştır. Genellikle, İstanbul Patrikliği'nin bünyesinde, 17. yüzyıl geleneğinden süzülüp gelen ve iki yüce şahsiyetin, Hovhannes Golod (1715-1741) ve Hagop Nalyan (1741-1764) Patriklerin önderliğinde gelişen o devasa bilgi birikimi görmezden gelinir.

Kevork Pamukciyan'in bilimsel araştırmalarının benim açımdan en önemli, en yenilikçi yönlerinden biri, o dönemin ve o kişilerin yeniden gündeme getirilmesi, onların faaliyetlerinin çeşitli veçhelerinin ve değerlerinin ortaya konması oldu. Onlar, edebiyatımızın, eğitimimizin ve kilisemizin belirsiz isimleriydi. Şanları vardı ama çehreleri meçhuldü... O çehreler, toz yığınları altında yitip gitmiş yağlıboya tablolar gibiydi adeta. Kevork Pamukciyan o tablolerin üzerindeki tozu kaldırdı ve gerçek kimlikleriyle tarihimizdeki yerlerini yeniden almalarını sağladı.

İşte bunlar, Kevork Pamukciyan'in çok yönlü bilimsel çalışmaları hususunda yalnızca birer örnektir. O, benliğini, saatler ve günler, yıllar boyu, hiç çekinmeden, el değmemiş, araştırılmamış konulara, çalışmalarına adadı. Bunu yaparken, mütevazılığı nedeniyle asla dışa vurulmayan bir çeşit içsel dürtü ve heves duyuyordu."

Dünya Ermenileri Patriği I. Karekin'in (1932-1999) Kevork Pamukciyan için 11 Ekim 1997'de Aziz Mesrob Maşdots Tercümanlar Günü vesileseiyle yayınladığı mesajdan.

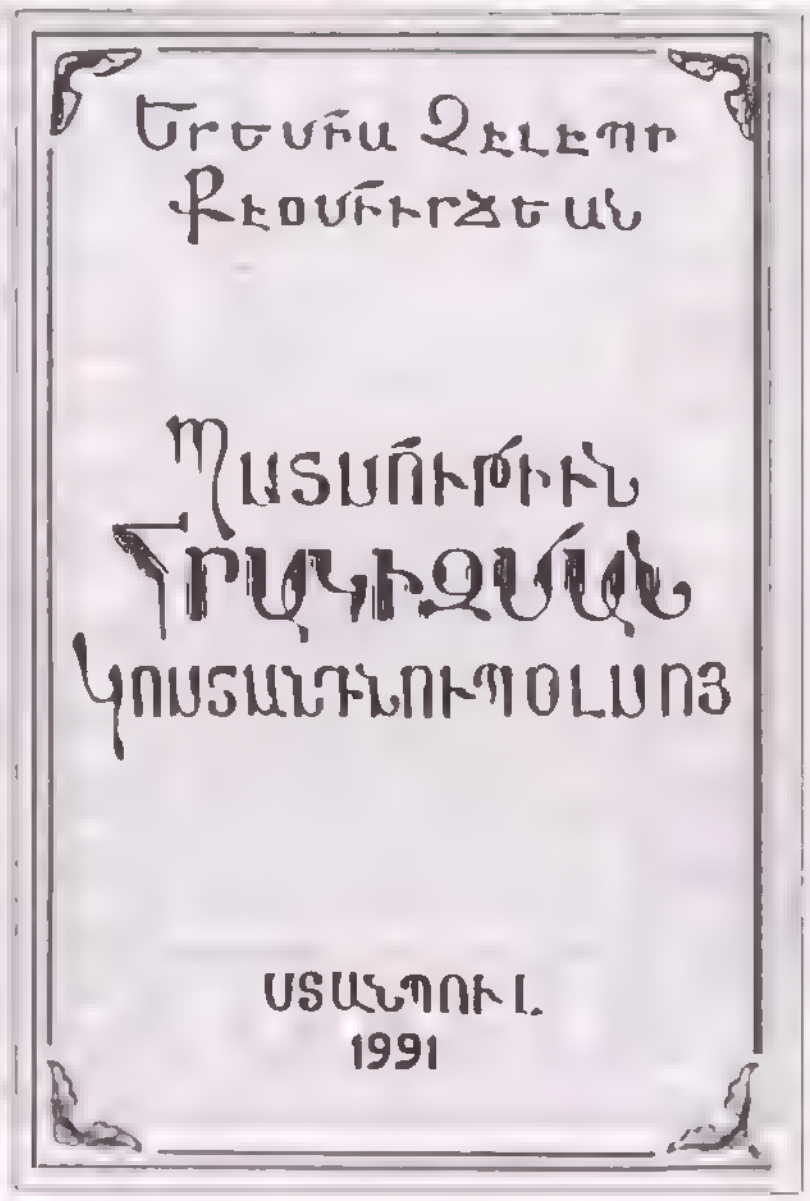

Pamukciyan'ın yayına hazırladığı, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın, 1660 İstanbul yangını hakkındaki kitabı. (Badmutyun Hıragizman Gosdantnubolso (1660 Darvo), İstanbul, 1991. Aras Yayıncılık Arşivi).

Eski Ahit'teki Peygamberlere Benzer Tarafları Vardı

"Kevork Pamukciyan'ı ilk önce yayınladığı eserlerden tanıdım. Gerek Ludwigsburg'taki kolejde, gerek Tennessee Eyalet Üniversitesi'ndeki çalışmalarımda onun yazılarından hep yararlandım. Kudüs Hebrew Üniversitesi'ndeki hocalarım onun kitap halinde yayınlanan eserlerini tanıyorlardı.

Şahsen 1982'den sonra tanıştık. Patrikliğin ve genelde Ermeni Kilisesi'nin tarihi hakkında her zaman başvurduğum ayaklı bir ansiklopediydi o. 1983'te **vartabedlik**, 1986'da ise **dzayrakuyn vartabedlik** dereceleri için yazdığım tezleri inceleyenlerden biri de kendisiydi. Titiz, sert ve taviz vermez bir kişiliği vardı. Yarım yamalak araştırmalar karşısındaki kızgınlığı hayal meyal belli olur, ancak İstanbul efendilerine has ince bir nezaket ve sabırla, bildiği tüm kaynakları tek tek kıskanmaksızın saymaya başlardı. Kendisine başvuran araştırmacı ve öğrencileri çalışmaya teşvik etmesini bilirdi.

(...)

Eski Ahit'teki peygamberlere benzer taraflan vardı. Yüksek rütbeli insanlara özel önem göstermez, söyleyeceği varsa özgüvenini kazanmış bir kişinin dengesiyle saygıda kusur etmeden sözlerini esirgemezdi. Bazen rahatsız da etse, en az iki patriğe ve yardımcılarına birkaç kez akıl hocalığı etti. Sırpazanlarımız her zaman hemfikir olmadılarsa da, onu her zaman saygı ve anlayışla dinlediler.

(...)

13 Mayıs 1996 günü saat 12.30'da Başpatrik Karekin I Hazretleri Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'ni ziyaret ettiğinde Pamukciyan Efendi'nin [hasta olarak yattığı] odasına da uğrayarak onu Surp Sahak-Mesrob Madalyası ile ödüllendirmek istedi. Doktorlar ve hemşireler odasının boş olduğunu gördüklerinde hayretler içinde, 'Daha bir saat kadar önce buradaydı, nereye kayboluverdi anlamadık!' dediler... Madalyalara, beratlara, diplomalara, belgelere gereksinim duymuyordu."

Mesrob II
Türkiye Ermenileri Patriği
("Onunla Çalışmış Olmak Bir Ayrıcalıktı", EKTK, c. I, s. XIX-XX)

Pamukciyan'ın Patrik Hovhannes Golod hakkındaki kitabı. (Hovhannes Badriark Golod (1678-1741) yev ir Aşagerdneri, *İstanbul, 1984. Aras Yayıncılık Arşivi).*

Ermeni Kültürünü Türkçe'ye Kazandırma Görevini Üstlenmişti

"Ermeni kültürünün farklı, bu anlamda reddedilmiş, resmi olarak kabul görmeyen ama yüzlerce yıl bu topraklara kök salmış izlerinin üzerinden günümüze ulaşıp, bu kültürün yaşayan unsurlarını titizlikle seçerek Türkçeye kazandırma görevini üstlenmiş bir aydındı Kevork Bey. Bu özelliğini hemen her türlü davranışında gösterir, titizliğinden nezaketine, gayet anlaşılır ürekekliğine, kimi zaman gösterdiği sert ve asabi mizaca kadar her şeyi o kadar doğru ve sahiciydi ki, onun şahsında sanki bir kültürün yaşayan, canlı örneğini bulurdunuz.

Bu topraklarda doğup büyümüş bir Ermeni olarak, yaşanan acıları, bunların yarattığı sonuçları çok iyi biliyordu. Ne var ki, günlük hayatta bu gerçekle karşılaşınca, hemen karşınızda ifade güçlüğü çeken, bazı şeylere suskun kalan bir Kevork Bey vardı. İşte o zaman bütün sevimliliği ile verdiği cevapları dinleyip, yazdığı satırları okuyarak aslında söylemek istediği şeylerin ipuçlarını bulmaya çalışırdınız. Hiç unutmam; bir dönem genel yayın yönetmenliğini yaptığım Tarih ve Toplum'da yayınlanan bir makalesinde, dedesi Hacı Mardiros Efendi Lusararyan'dan söz ederken, annesinden dinlediğine göre Kayseri'de bir gece gelip dedesini götürdüklerini ve kendisinden bir daha haber alınamadığını, ancak aylar sonra bir gece annesinin rüyasına girip, yine aynı dönemde ölmüş olan damadıyla birlikte olduğunu beyan ettiğini; böylelikle ailenin rahatladığını yazmıştı.

(...)

Bununla birlikte Kevork Bey'in Ermeni tarihi ve kültürü ile ilgili gerçekleri yazarken kullandığı dil, üslup, hiç de kaçamak ve üstü örtük değildi. Tam tersine, gösterişten uzak, yoğun bir bilgi birikimine dayalı titizlikle kurulmuş cümleler, onun yaptığı işi ne kadar severek ve doğruları yansıtarak yaptığını gösteriyordu."

Fahri Aral
("Kevork Bey Diye Bir Dost", EKTK, c. I, s. XXI-XXIV)

Bu Ülkede Söylenemez Sanılan Pek Çok Şeyi Açık Açık Yazdı

"Tam on yıldır İstanbul'da, Tarih ve Toplum adını taşıyan aylık bir dergi çıkarıyorum. Resmi tarihin basmakalıp anlatılarını sorgulamaya ve eleştirmeye çalışan bu yayın organında yapmak istediğim şeylerden biri de, altı yüzyıl yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dilli ve çok dinli kültür mozayiğini yeni nesillere tanıtmak. Ben ve arkadaşlarım, artık tarihe mal olmuş bulunan bu yapıyı idealleştirmiyoruz. Elbette, bütün benzerleri gibi onun da, bugünkü siyasal değerlerimize ters düşen yapısal sakıncaları ve işleme yanlışları vardı. Fakat, imparatorluğun uzun ömrünü sadece son yüzyılda bütün etnik grupları saran milliyetçiliğin telkin ettiği kızgınlık ve kin duygularıyla incelemek hatalı olur. Mutfağından müziğine kadar, Osmanlı kültürünün hemen hemen bütün alanlarında ilginç bir sentez yaratılmıştır. Türküyle, Kürdüyle, Çerkesiyle, Çingenesiyle, Rumuyla, Arabıyla, Bulganyla, Yahudisiyle, Boşnağıyla, Sırpıyla, Ermenisiyle bütün "anasır" birbirine bir şeyler vermiş, birbirinden bir şeyler almıştır.

Ne yazık ki, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve ertesinde en yüksek noktalarına tırmanan münaferet (nefretleşme), nüfusun bu unsurlarını kısa sürede karşılıklı olarak yabancılaştırmıştır. Hiçbiri ortak Osmanlı kültürünü tanımak istememiştir.

İşte, bu düşünceyle yapmaya çalıştığım yayın yönetmenliğimde, Kevork Pamukciyan'ın katkılarından yararlanmak, benim için gerçek bir mazhariyet oldu. Sayın Pamukciyan'ın yirmiden fazla makalesi, birçok da kitap tanıtım yazısı, Tarih ve Toplum'un çeşitli sayılarında çıktı. Ayrıca, başka yazarlarımızın incelemelerinde gördüğü yanlış ve eksiklikleri düzelten ya da tamamlayan mektuplarını yayımladık. Bunların genel özelliği, Ermeni yurttaşlarımızın Osmanlı kültür sentezindeki payını vurgulamak ve sadece Ermeni eserlerinde kalan bazı tarihi bilgileri herkesin istifadesine sunmaktır.

Son Osmanlı efendilerini hatırlatan mütevazı görünüşlü ama derin bilgili ve ölçülü kişiliğiyle Kevork Bey, bu ülkede söylenemez sanılan pek çok şeyi açık açık yazmakta ve o dili bilmedikleri için Ermenice kaynaklara erişemeyen Türkiyeli tarihçilerin minnettarlığını kazanmaktadır. Dergime yaptığı değerli katkıların devam etmesini umuyor ve kendisine sağlıklı ve uzun bir ömür diliyorum. Keşke Kevork Bey'in vasfında daha çok dostumuz olsaydı."

14 Eylül 1993
Mete Tunçay
Şirag dergisine yolladığı yazıdan.

Ermeni Tarihiyle Türkler Arasında Bir Köprüydü

"Kevork Pamukciyan çok meşgul bir insandır. Dünyanın dört bir yanından kendisine Ermeni dili, edebiyatı, tarihi, İstanbul Ermenileri ve bunların dinî ve kültürel kurumlarıyla ilgili sorular soran, bilgiler isteyen bilim adamı ve araştırmacılara yardım ederek, Ermenice ve Türkçe yazılar ve kitaplar hazırlayarak değerlendirilmemiş zaman bırakmayan bir insandır. Uzun yıllar bir karınca sabır ve azmiyle ve herhangi bir maddî karşılık beklemeden yazan, yazdıklarına telif ücreti almamayı bir alışkanlık haline getirmiş olan ve karşılık olarak kitap ve benzeri kaynaklar verildiğinde yazdıklarının yayımlanmasıyla görevini yerine getirdiğine inanan, çalışmalarında arşiv ve bibliyografya konularına imkânları ölçüsünde önem veren, bilginin onu bir rastlantı sonucu elde etmiş kişilerin zihninde hapsolup kalması yerine yazılıp yaygınlaşması gerektiği inancını taşıyan bir araştırmacıdır."

Sabri Koz, Şubat-Mayıs 1994
Şirag dergisine yolladığı yazıdan.

"Kevork Pamukciyan, çalışma alanıyla Ermeni kaynaklarındaki bilgileri Türkçeye kazandıran son araştırmacıydı. Gösterişten uzak, yalnızca yapacağı işi vaktinde yetiştirmeye özen gösterenler, ilgi işlerle ilgilenen bu mütevazı insan, eski yazma ve basma kitaplarda, gazete ve dergi sayfalarında rastladığı pek çok belge ve bilgiyi Türkçeye kazandırarak gerçek anlamda bir köprü oldu. Birbirini anlamak, anlamaya çalışmak yerine çok farklı yönlendirme ve yanlış şartlandırma yoluyla gizli ya da açık düşmanlıklar geliştirmekten geri durmayan çevreler onu hiçbir zaman görmemezlikten gelemedi, fark etmedi. Doğrusu bu sonuç zaman zaman üzülmesine yol açtıysa da ne yolundan döndü ne de bildiğinden şaştı... Kitap, makale ve ansiklopedi maddesi olarak kaleme aldıkları okundukça bu daha iyi anlaşılıyor, daha da anlaşılacak..."

Sabri Koz ("Artık Aramızda Değil", Tarih ve Toplum, no. 165, Eylül 1997, s. 7-8.)

Tevazu Onda Vücut Bulmuştu, Kadirbilirdi

"Çok iyi bir okur, bir kitap âşığıydı. Maddi değerlerin her şeyin önüne geçtiği bu çağda, evi yandığında 'Kitaplarımı! Kitaplarımı!' diye haykıran kaç insan vardır?

(...)

İnatçı bir araştırmacıydı. Daima birincil kaynaklara başvurmak gibi bir alışkanlığı vardı. Eline aldığı bir yayında rastladığı hatayı hemen düzeltirdi. Kitaplığımızda, sayfalarında kurşun kalemle 'KP' harfleri paraflanmış kitapların sayısı hiç de az değildir. 'KP' harflerini gördüğünüzde, söz konusu kitabın Pamukciyan'ın tetkikinden geçtiğini hemen anlarsınız. O, bilim adamı sorumluluğuyla, gördüğü yanlışları düzeltmek, sık sık eleştirilerde bulunmak ve kimi zaman da tarihi olaylarla ilgili kayıtlardaki eksikleri gidermeyi ihmal etmezdi.

Araştırma alanı esnasında hep sabırla, hep sebat göstererek çalışır, hiçbir konuyu aceleye getirip bitirmeye uğraşmazdı. Elyazmaları, elyazması albümleri, elyazması listeleri, eski kitap albümleri, mezar taşı kitabeleri, kilise albümleri, takvimler onun vahalarıydı adeta. Bütün bunların içinden o güne dek meçhul kalmış kişiler, bilinmeyen olaylar ortaya çıkarırdı.

Tevazu onda vücut bulmuştu, kadirbilirdi. Kendisine bir notla, bir bilgiyle, bir fotokopi veya bir kitap sağlayarak yardım eden birine yazısında mutlaka teşekkür ederdi. Günümüzde, eserinin değerinin düşeceğini sanarak aldığı destekleri inkâr eden bilim insanlarının tavrıyla ne kadar çelişen bir hareket... Pamukciyan'ınki gerçek bilim insanı duruşuydu.

Keskin bir hafızası vardı. İki bin kadar şahsiyetin doğum ve ölüm tarihini ezbere bilirdi. Tanınmış bir ismin doğum veya ölüm yıldönümünü bize hatırlatan dalma o olurdu. Bir gün bütün bunları nasıl olup da aklında tutabildiğini sormuştum şaşkın şaşkın. Cevabı, 'Devamlı okuyarak ve hep notlar alarak' olmuştu.

Kevork Pamukciyan edebiyat ya da tarih alanlarında yüksekokullar bitirmiş değildi. Tutkusu, bitmez tükenmez okuma sevdası, kitaplar ve elyazmaları arasındaki gezintileri onun yüksekokulları, hep sitayişle anılan monografi ve makaleleri ise diplomalarıydı adeta."

Krikor Damadyan
("Pamukciyan'a Dair Kişisel Tanıklıklarım", EKTK, c. I, s. XXXVII-XXXIX.)

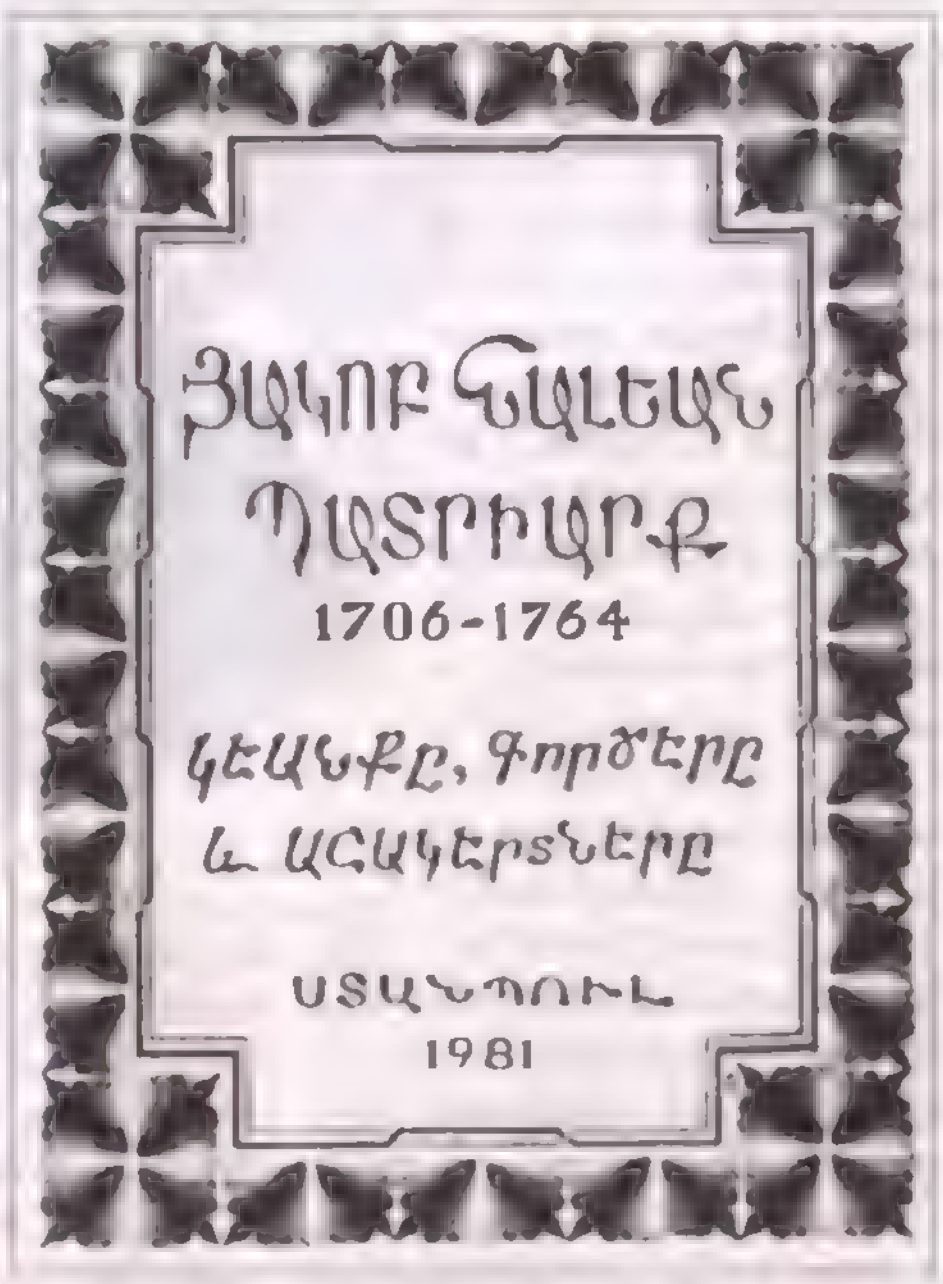
ՅԱԿՈԲ ԳԱԼԵՆԱՆ
ՊՂՏՐԻԿՐՔ
1706-1764
ԿԵՍՆՔԸ, ԳՈՐԾԵՐԸ
ԵՒ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ
ՍՏԱՆԲՈՒԼ
1981

Pamukciyan'ın Patrik Hagop Nalyan hakkındaki kitabı.
(*Hagop Nalyan Badriark* (1706-1764)
Giyankı, Kordzeri yev Aşagerdneri, İstanbul, 1981.
Aras Yayıncılık Arşivi).

Ermeni Harfleriyle Türkçe

ROBER KOPTAŞ

Osmanlı devleti sınırları içerisinde yaşayan etnik topluluklardan, dinleri (Rum) Ortodoks, dilleri Türkçe olan Karamanlıların Grek alfabesini, Rumca konuşan ama Vatikan'a bağlı olan Sakızlı Katolik Rumların Latin alfabesini kullanmaları gibi, Türkçe konuşan Ermeni nüfus da yazılı ürünlerinde Türkçe'nin o dönem yazıldığı Arap alfabesini değil, kendi kutsal metinlerinin yazılı olduğu Ermeni alfabesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Ermeniler, benzer koşullar nedeniyle Ermeni harfli Kürtçe, Ermeni harflı Arapça ve -Osmanlı sınırları dışında- Ermeni harfli Kıpçakçayı da kullanmışlardır.

Ermeni harfli Türkçe ilk basılı eserin yazarı, Mıkhitaristler Birliği'nin kurucusu Sivaslı Mıkhitar. Pazmaveb, no. 34, 1876, Venedik (Turgut Kut Koleksiyonu).

Bugün her ne kadar akla ilk olarak Arap ve Latin alfabeleri gelse de, Türkçe'nin Göktürk (Köktürk) ya da Orhun-Yenisey alfabesinden itibaren, değişik dönem ve coğrafyalarda Sogd, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin ve İslav alfabeleri gibi başlıca on iki değişik alfabeyle yazıldığı ya da yazılmakta olduğu bilinmektedir.[1]

5. yüzyılda Mesrob Maşdots'un yarattığı Ermeni alfabesinin Türkçe metinlerin yazımında da kullanılmasına, 14. yüzyıldan itibaren yazma eserlerde,[2] 18. yüzyıldan itibaren de basma eserlerde yaygın olarak rastlanır.[3] Türkiye'de ve Ermenilerin göç ettikleri ülkelerde Ermeni harfli Türkçe eserlerin yayımlanması, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra giderek azalsa da 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir.

Peki, Ermeni harfli Türkçe hangi koşullar altında, kimler tarafından, hangi amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır? Bu yazıda bu soruların cevaplarına dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

Türkçe'nin Ermeni harfleriyle yazımı, Türkçe konuşan, Ermenice'yi ya hiç bilmeyen ya da çok az bilen, Hıristiyanlık inancına bağlı Ermeni nüfusla yazı yoluyla iletişim kurmanın ve bu kitlenin aynı yolla kendini ifade etmesinin aracı olarak gelişmiştir. Ermeni harfli Türkçe, Ermeni kültürünü koruma ve yabancılaşmaya karşı koyma çabalarının ürünü olarak değerlendirilebileceği gibi,[4] Ermenice bilmeyen, kendini Türkçe olarak ifade edebi-

* Yayıncı.

len Ermeni nüfusun, Ermeni harfleri üzerinden kimlik aidiyetini sürdürerek bu aidiyetini yazıyla ifade etmesinin doğal sonucu olarak da kabul edilebilir.

Ermeni Harfli Türkçe Yazmalar

14. yüzyıldan 19. yüzyıla yaklaşık altı yüz yıllık bir döneme yayılmış olan Ermeni harfli Türkçe yazmalarınönemli bir kısmı, aşuğlar (Ermeni âşıkları) tarafından yaratılan manzum eserlerdir. Deyiş, mani, hikâye, bilmece, destan ve şiir türlerindeki Ermeni harfli Türkçe yazmalar sevdadan savaşlara, tıbbi aletlerden yangınlara günlük hayata değgin pek çok tema içerirler.

Türkiye'de aşuğlar konusundaki ilk araştırma Fuad Köprülü'nün 1922'de yayımlanan "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesiratı" adlı makalesidir. Türkolog Istepan Gırdıgyan'ın Surp Pırgiç Hastanesi'nin 1935 yılı salnamesinde yer alan Türkaked Hay Panasdeğzner Yev Aşuğner" (Türkçe Yazan Ermeni Şairler ve Âşıklar) başlıklı makalesi ve Haçik Amiryan'ın Fuad Köprülü'nün tezlerine eleştiriler getirdiği *Turkalezu Hay Aşuğner: Osmanyan Gaysrutyun, 16-20erort Tarer* (*Türkçe Söyleyen Ermeni Âşıklar: Osmanlı İmparatorluğu, 16-20. Yüzyıllar*) başlıklı kitabı da bu konudaki önemli araştırmalardır.

Hayk Berberyan 1964'te yayımlanan "La Littérature Arméno-Turque" başlıklı makalesinde, aşuğları "17. yüzyıl Yeni Culfa/İran okulu", "Anadolu ve İstanbul okulları", "Kafkasya okulu" olmak üzere üçe ayırmıştır.[5]

Osmanlı halklarının oluşturduğu çok kültürlü yapı içerisinde halk edebiyatı alanında Ermeni harfli Türkçe de önemli bir katkı sağlamıştır. Ermeni harfli Kürtçe, Ermeni harfli Arapça, Ermeni harfli Türkçe yazmalar sayesinde çeşitli milletlere mensup âşıkların, ozanların eserleri Ermeniler arasında yayılmış, aynı şekilde Ermeni aşuğ ve kusanlarının (ozan) eserleri de sözlü veya yazılı yoldan farklı toplumlarca benimsenmiştir.

Türkçe yazılmış ilk romanın yazarı Hovsep Vartanyan (Vartan Paşa). (Turgut Kut Koleksiyonu)

Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar

İlk Ermeni matbaasının 1511 ya da 1512 yılında kurulduğu kabul edilirse de Hagop Meğabard'ın Venedik'teki bu ilk baskı çalışmaları devamlılık göstermediğinden bu tarih Ermeni matbaacılığı açısından sembolik bir önem taşır.

1562'de, daha sonra Eçmiyadzin Gatoğigosluğu'na gelecek olan I. Mikayel tarafından Papa IV. Pius'la görüşmek üzere İstanbul'dan Roma'ya gönderilen Apkar Tıbir Tokhadetsi (Tokatlı), buradan Venedik'e geçerek matbaacılık sanatını öğrenmiş ve oğlu Sultanşah'ın (Marc Antonio) yardımıyla tek sayfalık bir takvim ve bir Mezbur kitabı basmıştır. 1567'de İstanbul'a dönen Apkar Tıbir muhtemelen Surp Nigoğayos Kilisesi'nde (bugün Kefeli Mescidi; Karagumrük'te) kurduğu matbaada, Venedik'ten beraberinde getirdiği Ermenice hurufatı kullanarak iki yıl içinde altı kitabın basımını gerçekleştirmiştir.[6]

Ermeni harfli Türkçe ilk kitap ise Mıkhitaristler Birliği'nin kurucusu Mıkhitar Sepasdatsi'nin (Sivaslı) *Turn Keraganutyan, Aşkharhapar Lezun Hayots: Şaratıryal Dacgagan Lezvav Ar İ Hokud Aynts Hayots, Vork Izdacgagan Lezu Miayn Kidcn, Yev Papakin Usanil Zaşkharhapar Hayerenn* (Yeni Ermenicenin Dilbilgisine Giriş: Yalnızca Türkçe Bilen ve Yeni Ermenice Öğrenmek İsteyen Ermeniler İçin Türk Lisanıyla Yazılmıştır) adlı eseridir. 149 sayfalık bu çalışma, 1727'de Venedik'te Antonio Bortoli'nin matbaasında basılmıştır.

Mıkhitaristler Birliği daha sonraki yıllarda Ermeni harfli Türkçe pek çok dilbilim kitabı yayımlamıştır. Birlik,

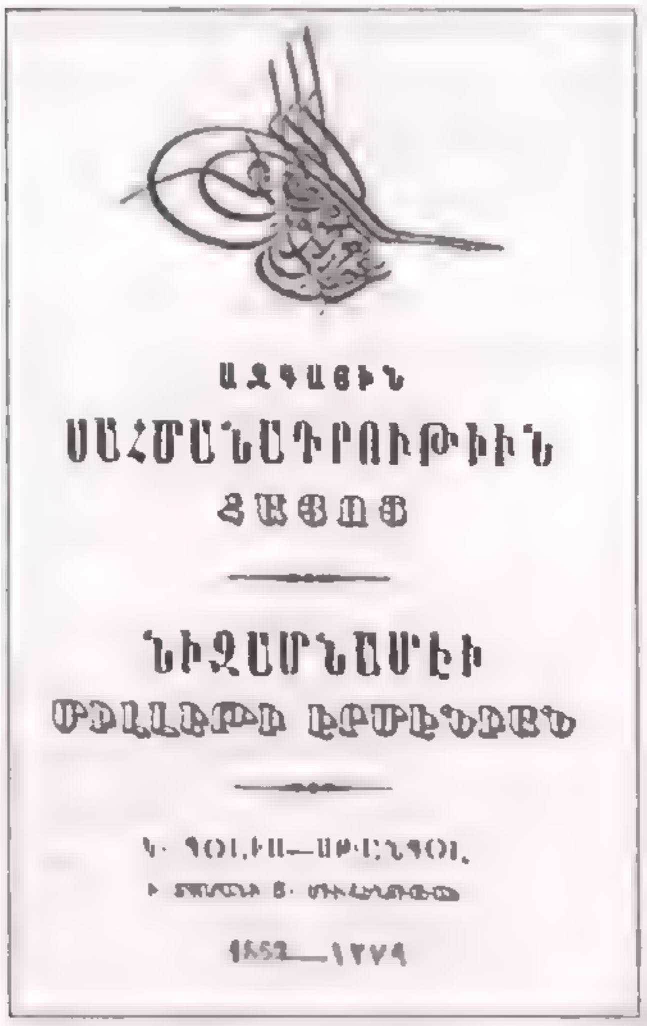

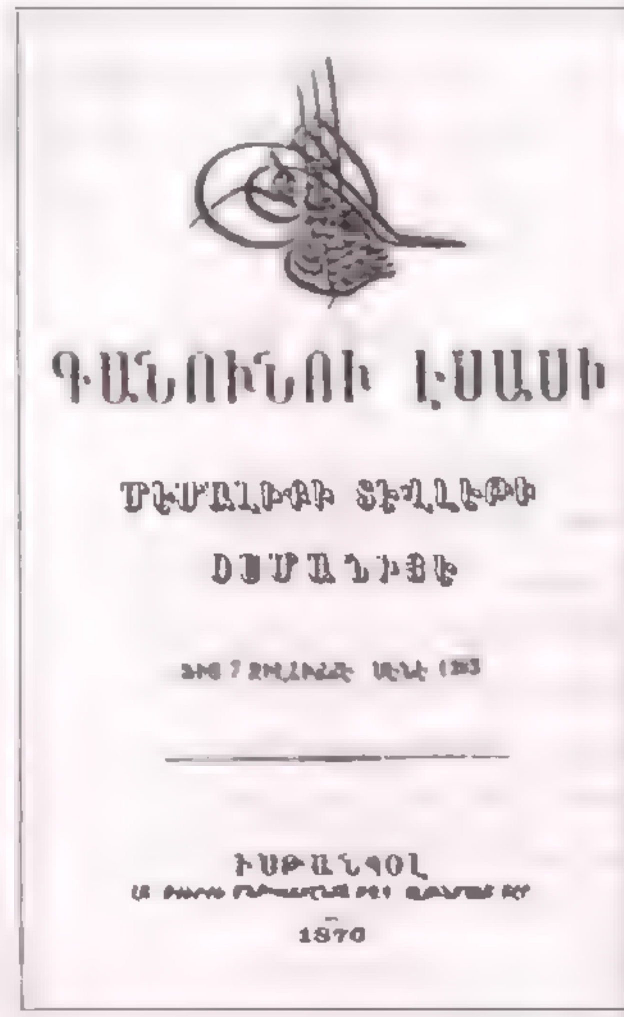

(Solda) Ermeni Milleti Nizamnamesi'*nin Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe basımı. Azkayin Sahmanatrutyun Hayots, Nizamname-i Millet-i Ermeniyan, G. Bolis-Istanbol, H. Mühendisyan Matbaası, 1863-1279. (Sağda) Türkçe yazılmış ilk roman:* Akabi Hikâyesi, *Kostantaniye, Mühendis oğlu Tabhanesinde, 1851.* (Turgut Kut Koleksiyonu).

Kanunu Esasi / Memaliki Devleti Osmaniye / Fiy 7 Zilhicce Sene 1293 / İstanbol / La Türki Matbaasında Tab Olunmuş Dır / 1876. (Garo Aprahamyan'dan temin edilmiştir).

dinî alandaki yayınlarını da, yabancı dillerden çeşitli eserlerin çevrilmesi veya Katolik din adamlarının eserlerinin Ermenice veya Ermeni harfli Türkçe olarak basılması yoluyla yıllarca sürdürmüştür. Mıkhitaristlerin İtalya'da, Venedik'teki Surp Ğazar adası ve Trieste'de, Avusturya'da ise Viyana'daki matbaalarında basılan eserler, yayıncılık anlayışı ve baskı kalitesi yönünden üst düzeydedir. Bu merkezlerde yayımlanan çok dilli sözlükler, ders kitapları ve gramer kitapları bilimsel olarak bugünün ölçüleriyle dahi hayli başarılıdır.

Ermeni harfli Türkçe, dinî alanda, bir yandan Katolik ve Protestan kiliseleri tarafından Gregoryen (Apostolik, Lusavorçagan) Ermeniler arasında Katolik ve Protestan inançlarını yaymak için kullanılırken, diğer yandan Gregoryen Ermenilerin bu mezhepler hakkındaki karşı-propaganda çalışmaları için de uygun bir zemin oluşturmuştur.

Amerikan Protestan Kilisesi de American Board of Commissioners for Foreign Missions aracılığıyla Osmanlı devleti sınırları içerisinde Balkanlar, Orta ve Doğu Anadolu, Ortadoğu bölgelerinde yaşayan Hıristiyan halklar ve bu arada özellikle Ermeniler arasında faaliyetlerde bulunmuş, çeşitli vilayetlerde okullar, hastaneler, yetımhaneler, huzurevleri, matbaalar kurmuştur.[7] Protestan misyonerler imparatorluğun dört bir yanına çeşitli dillerde basılmış İnciller ulaştırıp halka bedava dağıtmışlardır. Bunlar arasında Ermenice, Ermeni harfli Türkçe ve Ermeni harfli Kürtçe İnciller önemli yer tutar.

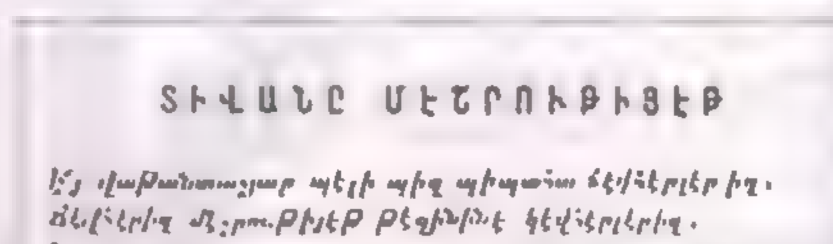

Âşık Pesendî'nin Kusani Davığı başlıklı (Kusan'ın Santuru, İstanbul, 1910) divanının Ermeni harfli Türkçe bölümünün ilk sayfasında yer alan "Divan-ı Meşrutiyet". (Aras Yayıncılık Arşivi).

Kısaviye Di Montepen / 13 Numerolu Araba / Cildi Evvel / Yetime / Mütercimi M. B.[idar] Arabacıyan / Naşiri Garabed Biberyan / Maarif Nezaret-i Celilesinin 825 Numerolu Ruhsatıyla Tab Olunmuşdur / G. Biberyan Matbaası / Istanbol / Çakmakcılar Yokuşu Zümbüllü Han N. 18-19 / 1894. (Garo Aprahamyan'dan temin edilmiştir).

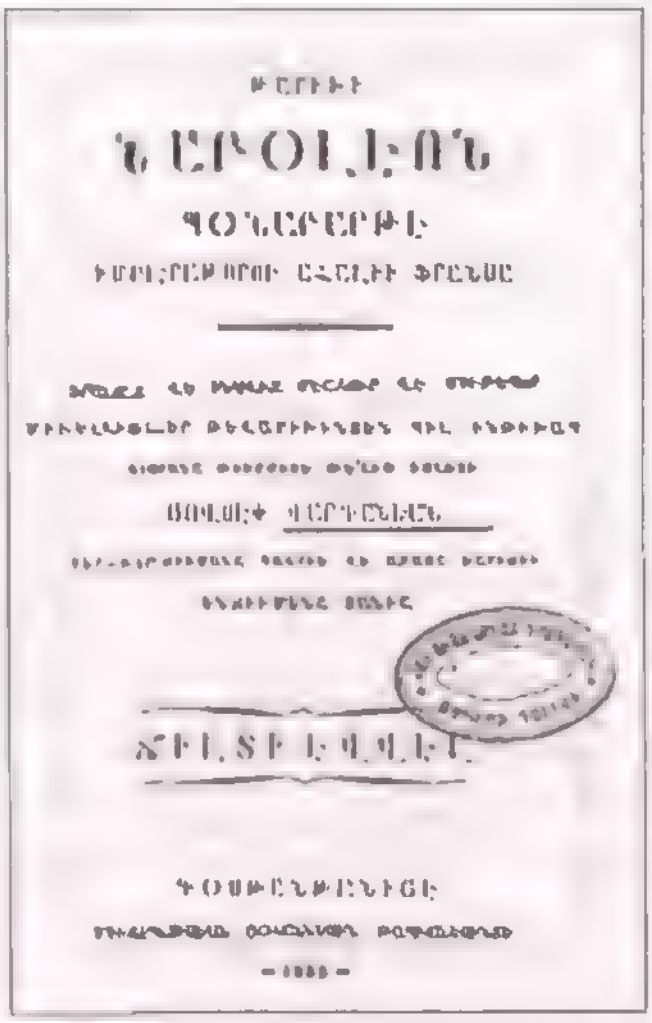

Tarihi Napolyon Bonaparte / Emperatoru Ahalii Fransa / Fransız ve İngiliz Meşhur ve Müteber Müellifler Tevarihinden Bil İntihab Lisanı Türkide Te'lif İyledi / Hovsep Vartanyan / Ser-Tercümanı Bahrie ve Azayı Haricii Encümeni Daniş / Cildi Evvel / Kostantaniye / Mühendisyan Hohannesin Tabhanesinde / 1855. (Ermeni Patrikhanesi Arşivi).

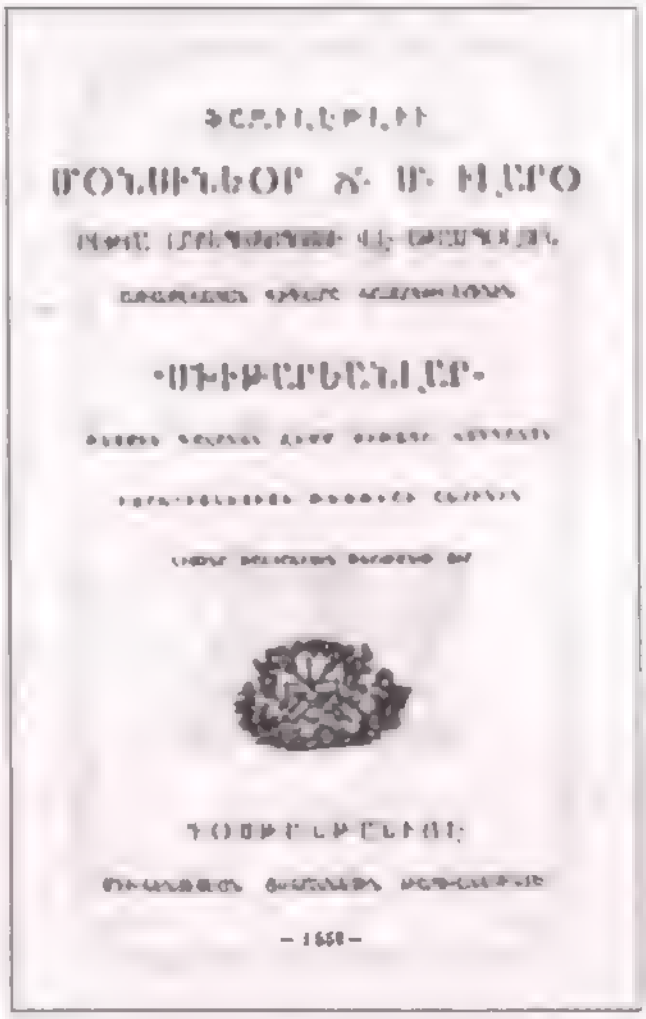

Faziletlü Monsinyör C. M. İlaro / Petra Arkyebisgobosu ve Istambolun Arakelagan [Apostolik] Vikarı Hazretlerinin / "Mıkhitaryanlar" / Tesmiye Kılınan Zemm Kitabı Hakkında İcra İylediyi Teftişi Şerinin Lisanı Talyaniden Tercümesi Dir / Kostantaniye / Mühendisyan Hohannesin Tabhanesinde / 1852. (Garo Aprahamyan'dan temin edilmiştir.

Ermeni harfli Türkçe kitapların dönemsel dağılımına bakıldığında, 1727-1840 yılları arasında Katolik propagandasını Ermeniler arasında yayma amacı doğrultusundaki yayınların ağırlıkta olduğu görülür. 1850-1870 yılları ise Ermeni harfli Türkçe literatür için edebiyat ve dünyevi konular bakımından zengin bir dönem olmuştur. Bu dönemde dilbilim, tarih, din, aydınlanma felsefesi, fen bilimleri, eğitim gibi on kadar türde telif ve çeviri kitap basılmıştır.

Ermeni harfli Türkçe basılı eserler konusunda elimizde Hasmig Istepanyan'ın hazırladığı 1985'te yayımlanan *Hayadar Turkeren Kirkeri Madenakidutyun, 1727-1968* (Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar Bibliyografyası 1727-1868) adlı bir katalog bulunmaktadır. Bu alandaki bir diğer inceleme de Ardaşes Kardaşyan'ın *Madenakiduty un Hayadar Odar Lezvov Dıbakir Kırkeru* (Yabancı Dillerde Ermeni Harfli Basılmış Kitaplar Bibliyografyası, Paris, 1987) adlı eseridir. Istepanyan'ın kataloğunda 1167 kitabın kaydı vardır ancak Istepanyan 2001'de yayımladığı *Hayadar Turkeren Kıraganutyuni* (Ermeni Harfli Türkçe Edebiyat) adlı çalışmasında, daha sonraki incelemeleriyle bu sayının iki katına ulaştığını tespit ettiğini ve kataloğun yeni basımının yayına hazır olduğunu belirtmekteyse de,[8] halihazırda dahi katalog genel tablo hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Katalogdaki bilgilere göre, 1727'den 1968 yılına kadar yaklaşık elli şehirdeki iki yüzü aşkın matbaada Ermeni harfli Türkçe kitap basılmıştır. Osmanlı sınırları içerisinde İstanbul, Antep, Bandırma, Merzifon gibi küçüklü büyüklü pek çok merkezin yanı sıra, özellikle 20. yüzyılda Ortadoğu ve Batı ülkelerinde önemli sayıda Ermeni harfli Türkçe kitap basılmıştır.

Tanzimat dönemiyle birlikte İstanbul'da Ermeni harfli Türkçe birçok gazete ve dergi de yayımlanmıştır. 1850-1890 yılları arasında, yalnızca İstanbul'da, Ermeniler tarafından çıkarılan 100 kadar süreli yayın vardır ve bunların 54'ü kısmen ya da tamamen Ermeni harfli Türkçe'dir.[9] Bunların başlıcaları: *Ahbar-ı Konstantiniyye, Ararad, Ceride-i Havadis, Ceride-i Şarkiyye, Cihan, Envar-i Şarkiye, Hüsn-i Niyet, İlave-yi Seda-yi Hakikat, Kheyal (Hayal), Manzume-i Efkâr, Mecmua-i Ahbar, Mecmua-i Fünun, Mecmua-i Havadis, Meğu (Arı),*

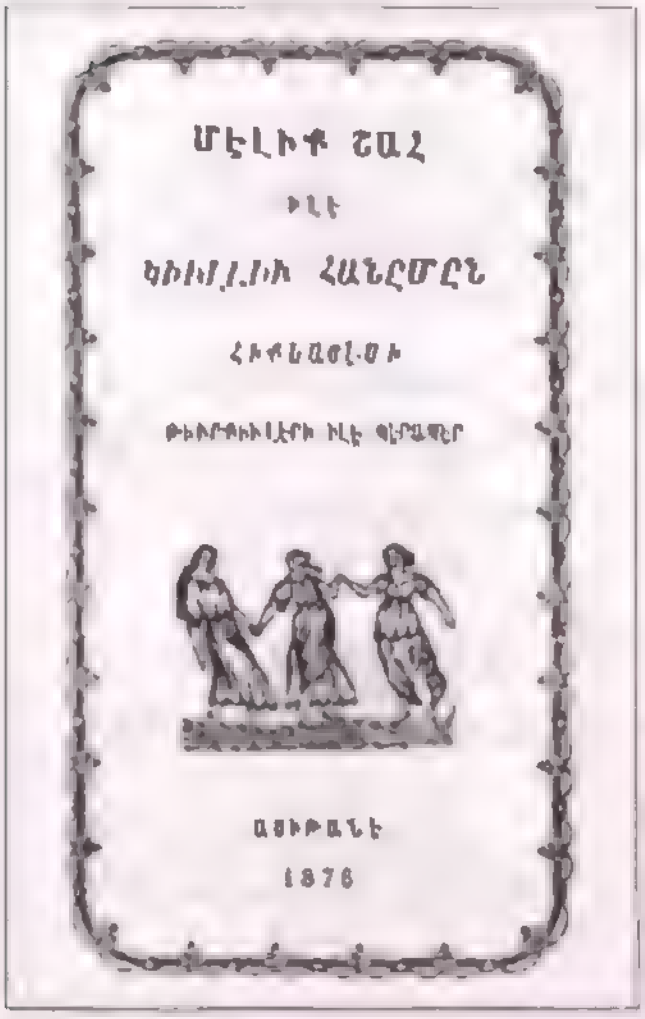

Melik Şah ile Güllü Hanımın Hikâyesi / Türküleri ile Beraber / Asitane / 1876 (Turgut Kut Koleksiyonu).

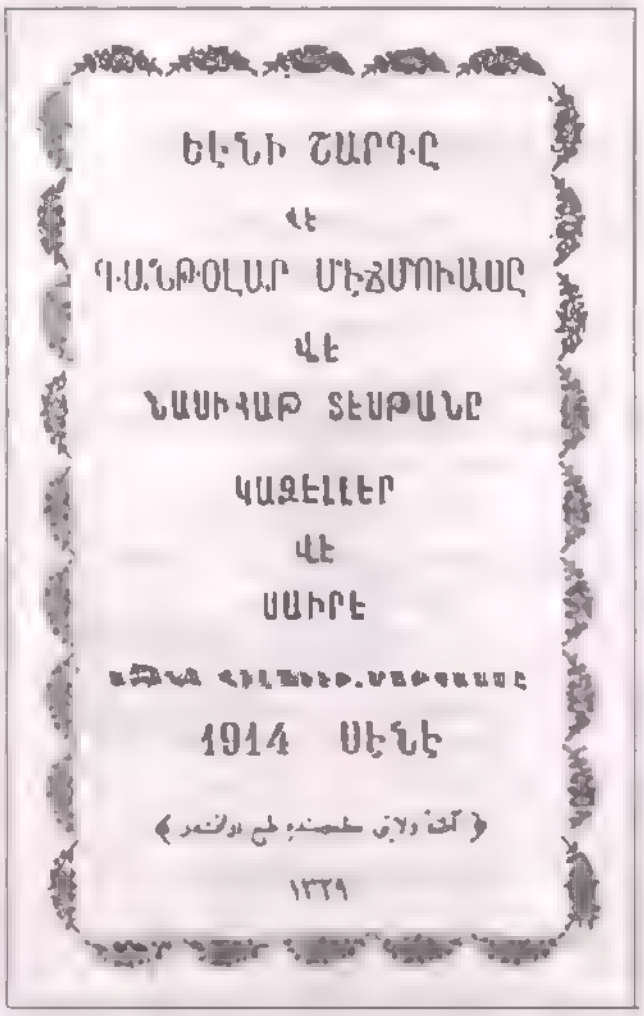

Yeni Şarkı ve Kantolar Mecmuası ve Nasihat Destanı / Gazeller ve Saire / Adana Vilayet Matbaası / 1914 Sene / Adana Vilayet Matbaasında Tab Olunmuşdur 1329. (Turgut Kut Koleksiyonu).

Hisusın [Hz. İsa'nın] / Haç Üzerinde Söylediyi Yedi Kelamlar / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin 9 Şevval 321 ve 16 Kanunievvel 319 Tarihli ve 178 ve 451 Numerolu Ruhsatnamesiyle Neşr Olunmuşdur / Mesarifi Amerikan Misyoner Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak Tab Olunmuşdur / İstanbolda A. H.[agop] Boyacıyan Matba'asında Tab' Olunmuş Dır / 1904. (Garo Aprahamyan'dan temin edilmiştir).

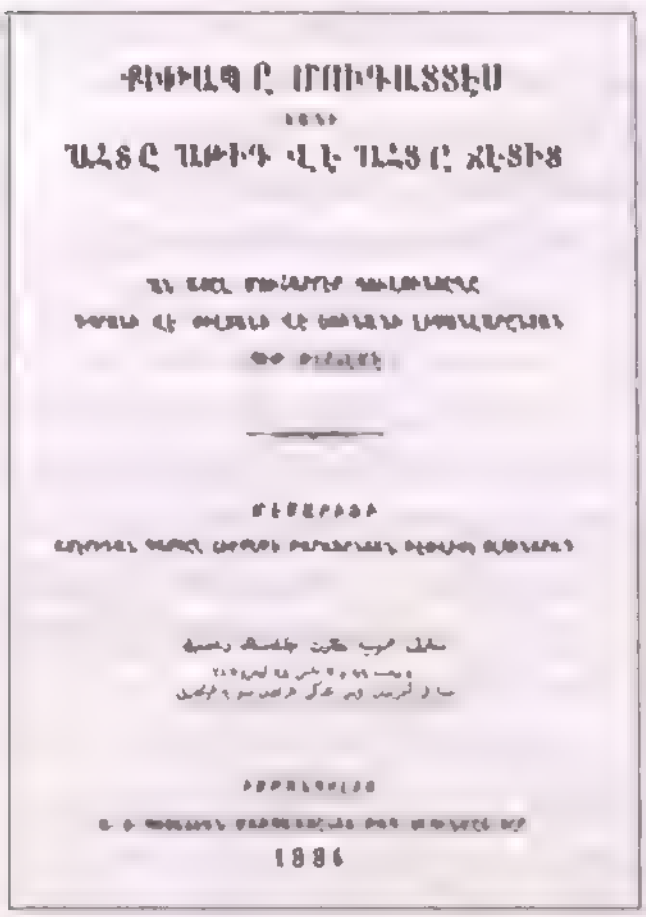

Kitab ı Mukaddes Ya'ni 'Ahd ı 'Atik ve 'Ahd ı Cedid / 'An Asıl Muharrer Bulundığı 'İbrani ve Kildani ve Yunani Lisanlarından Bit Terceme / Mesarifi Amerikan Baybıl Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin Ruhsatıyla 4 Receb 99 ve 7 Mayıs 98 Numero 746 / Mesarifi Amerikan Baybıl Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak / İstanbolda / A. H. Boyacıyan Matbaasında Tab Olunmış Dır / 1884 Aras Yayıncılık Arşivi

Münadi-i Erciyas, Okkabaz, Resimli Ziraat Gazetesi, Ruzname-i Muasır, Tadron (Tiyatro), Tercüman-i Efkâr, Varaka-yi Havadis, Zohal. Ayrıca, Osmanlı devletinin resmî gazetesi *Takvim-i Vekayi*'nin de Ermeni harfli Türkçe edisyonu yayımlanmıştır.

Bu gazetelerde, Osmanlı devletinde günlük yaşamın çeşitli yönleri, sosyal, iktisadi ve politik gelişmeler hakkında bilgilere rastlamak mümkündür. Metin And *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu* adlı eserinde, Türk okuyucuların da Ermeni harflerini öğrenerek *Manzume-i Efkâr* gibi süreli yayınları izlediğine değinir.[10]

1850'li ve 1860'lı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı dönüşüm ve ıslahat hareketlerinin estirdiği rüzgârlar Batı Ermenilerini sosyo-iktisadi bakımdan görece güçlü bir konuma getirmişti. Ermeni milletinin en etkin grubu olan amiralar, yerlerini sesleri artık daha çok duyulmaya başlayan esnaf ve aydın grubuna bırakıyor, toplumun iç meseleleri, eğitim, yönetim, ekonomi gibi konularda çetin bir iktidar mücadelesi yaşanıyordu. Babıâli tarafından 1863 yılında onaylanan ve "Ermeni Anayasası" olarak da bilinen Nizamname-i Millet-i Ermeniyan bu gelişmelerin bir sonucu olarak kabul edilir. *Takvim-i Vekayi*'deki Arap harfli Türkçe (Osmanlıca) neşrinin yanı sıra Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe olarak da basılan nizamname Ermeni toplumunun iç yönetim esaslarını ve kısmen de devletle ilişkilerini belirleyen önemli bir tarihî belgedir.

1851'de Hovsep Vartanyan (Vartan Paşa) tarafından Ermeni harfli

Türkçe olarak kaleme alınan *Akabi Hikâyesi* adlı eser, Batı menşeli bir edebi tür olan romanın Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde ilk kez denenmesidir. (Eser, 1991'de Andreas Tietze tarafından Latin alfabesiyle de yayımlanmıştır.) Farklı mezheplere mensup iki Ermeni genç arasındaki sevdayı hikâye eden eserde, Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasındaki çatışmalar ve dinsel fanatizm konuları derinlemesine işlenir. Vartanyan'ın 1852'de yayımladığı *Boşboğaz Bir Adem, Lafazanlık ile Husule Gelen Fenalıklerin Muhtasar Risalesi* adlı kısa romanı da mezhep çatışması konusuna başka bir yönden değinir. Bahriye Nezareti Tercüme Bürosu'nda baştercümanlık yaparak paşalık rütbesine erişen Hovsep Vartanyan telif-tercüme eserleri ve gazetecilik faaliyetleriyle Ermeni harfli Türkçe literatürün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.[11]

Turgut Kut, 5. Türkoloji Kongresi'nde sunduğu "Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Romanlar" başlıklı tebliğinde Vartanyan'ın bu iki eserinin yanı sıra Ermeni Harfli Türkçe telif romanların önemlileri arasında Hovannes Balıkçıyan'ın *Karnik, Gülünya ve Dikran'ın Dehşetlu Vefatları*, Hovsep Maruş'un *Bir Sefil Zevce*, Viçen Tilkiyan'ın *Gülünya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız* adlı eserlerini zikreder.[12]

20. yüzyılda, özellikle 1915'ten sonra Ermeni harfli Türkçe kitapların basımı oldukça azalmıştır. Burada dikkat çekici bir husus, nicelik olarak yaşanan büyük düşüşe karşın kitapların basıldığı şehirlerdeki çeşitliliktir. 1920'li yıllardan sonra, artık küçüklü büyüklü Ermeni kolonilerinin yaşadığı Tebriz, Halep, Şam, Kahire, Beyrut, İskenderiye, Marsilya, Paris, Buenos Aires, Boston, Los Angeles, New York, Pasadena, Philadelphia, Fresno gibi kentlerde Ermeni harfli Türkçe kitaplar basılması, tehcirden sonra buralara göçen Ermeniler arasında Türkçe'nin kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Istepanyan'ın kataloğundaki bilgilere göre, Türkiye'de basılan Ermeni harfli Türkçe son yayın - *Surp Agop Hastanesi 1956-1963 Seneleri Hesapları Raporu*'nu (İstanbul, 1963, 2 s.) bir yana bırakırsak- Kâtip mahlaslı Gevont Sahakyan'ın *Burunkışla'dan Daldan Dala* (İstanbul, 1959, 72 s.) adlı kitabıdır. Yurtdışında basılan Ermeni harfli Türkçe son kitap ise Dikran Kireçyan'ın *Destan Kitabı*'dır. (Buenos Aires, 1968, 101 s.)

NOTLAR

1 Turgut Kut, "Temaşa-î Dünya ve Cefakâr u Cefâkeş'in Yazan Evangelinos Misailidis Efendi", **Tarih ve Toplum**, no. 48, Aralık 1987, s. 22.

2 Hasmig Istepanyan, **Hayadar Turkeren Kiraganutyun** (Ermeni Harfli Türkçe Edebiyat), Ermenistan Ulusal Akademisi Şarkiyat Enstitüsü-Erivan Üniversitesi Yayınevi, Erivan 2001, s. 35.

3 **A.g.e.**, s. 63.

4 **A.g.e.**, s. 5.

5 Hayk Berberyan, "La Littérature Arméno-Turque", **Philologiae Turcicae Fundamenta**, c. II, Wiesbaden, 1964, s. 809-819.

6 Günay Alpay Kut, "Matba'a/In Turkey", **Encyclopedia of Islam**, c. VI, 2. baskı, Leiden, 1982, s. 801.

7 Istepanyan, **a.g.e.**, s. 80.

8 **A.g.e.**, s. 2.

9 **A.g.e.**, s. 15.

10 Metin And, **Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1972, s. 36.

11 Turgut Kut, "Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Romanlar", **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi-Tebliğler II**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1985, s. 200.

12 Kut, **a.g.e.**, 199.

13 Istepanyan, **Hayadar Turkeren Kirkeri Madenakidutyun 1727-1968** (Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar Bibliyografyası 1727-1968), ESSC Bilimler Akademisi Yayını, Erivan, 1985, s. 195.

KAYNAKLAR

Haçik Bedros Amiryan, **Turkatezu Hay Aşuğner: Osmanyan Gaysrutyun, 16-20erort Taree** (Türkçe Söyleyen Ermeni Âşıklar: Osmanlı İmparatorluğu, 16-20. Yüzyıllar), Paris, ty (1991).

Metin And, **Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1972.

Hayk Berberyan, "La Littérature Arméno-Turque", **Philologiae Turcicae Fundamenta**, c. II, Wiesbaden, 1964, s. 809-819.

Istepan Gurdigyan, "Tırkaked Hay Panasdeğdzner yev Aşuğner" (Türkçe Yazan Ermeni Şairler ve Âşıklar), **Daretsuyts Azkayin Hivantanotsi** (Millî Hastane Yıllığı [Surp Pırgiç Hastanesi Salnamesi]), İstanbul, 1935, s. 116-127.

Karnig Istepanyan, "Hayadar Turkeren Hay Mamuli" (Ermeni Harfli Türkçe Basın), **Hay Barperagan Mamuli Badmutyun** (Ermenice Süreli Yayınlar Tarihi), c. I, Erivan, 1963, s. 237-274.

Hasmig Istepanyan, **Hayadar Turkeren Kirkeri Madenakidutyun 1727-1968** (Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar Bibliyografyası 1727-1968), ESSC Bilimler Akademisi Yayını, Erivan, 1985.

Hasmig Istepanyan, **Hayadar Turkeren Barperagan Mamul** (Ermeni Harfli Türkçe Süreli Yayınlar), ESSC Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Enformasyon Merkezi Şarkiyat Enstitüsü Yayını, Erivan, 1987.

Hasmig Istepanyan, **Hayadar Turkeren Kiraganutyun** (Ermeni Harfli Türkçe Edebiyat), EC Ulusal Akademisi Şarkiyat Enstitüsü-Erivan Üniversitesi Yayınevi, Erivan 2001.

Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesiratı", **Edebiyat Araştırmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1966, s. 239-269.

Günay Alpay Kut, "Matba'a/In Turkey", **Encyclopedia of Islam**, c. VI, 2. baskı, Leiden, 1982, s. 799-803.

Turgut Kut, "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları", **Halk Kültürü**, 1984/1, İstanbul 1984, s. 69-79.

Turgut Kut, "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Destanlar", **Halk Kültürü**, 1984/3, İstanbul, 1984, s. 65-73.

Turgut Kut, "Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Romanlar", **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi-Tebliğler II**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1985, s. 195-214.

Turgut Kut, "Temaşa-î Dünya ve Cefakâr u Cefâkeş'in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi", **Tarih ve Toplum**, no. 48, Aralık 1987, s. 22-26.

Talat Tekin, "Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: İbranî Yazısı ile Türkçe", **Tarih ve Toplum**, no. 1, Ocak 1984, s. 19-21.

Talat Tekin, "Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Ermeni Alfabesiyle Türkçe", **Tarih ve Toplum**, no. 4, Nisan 1984, s. 6-9.

Teotik (Teotoros Lapçinciyan), Dib u Dar (Baskı ve Harf), İstanbul, 1912.

Vartan Paşa, Akabi Hikâyesi: **İlk Türkçe Roman** (1851), yay. haz.: Andreas Tietze, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Bellibaşlı Kaynaklarda

Ermeni Aşuğları (Âşıkları)

TURGUT KUT

I- Türkçe Kaynaklar

1- İzzet Ulvi, "Halk şairi Zeki [Nurluyan]" **Türk Yurdu**, sayı 7 (10 K. Sani 1328/1912) s. 204-210

2- Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirleri" **Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, cilt II, no. 1 (Mart 1338/1922) s. 1-30. Makale daha sonra yazarın **Edebiyat Araştırmaları** (Ankara, TTK yay. 1966) s. 239-269'da yayımlanmıştır. [Makalenin Ermenice çevirisi Suren Şanlıyan (1928); tenkidi Levon Mesropyan (1922) tarafından yapılmıştır. Ayrıca özetleri için bkz. Mitteilungen der Osmanische Geschichte II/1922].

3- Vahit Lütfü Salcı, "Türkleşmiş Hıristiyan Şairleri VI: Kirkor Saydi" **Yücel**, cilt ix, sayı 54 (Ağustos 1939) s. 239-242.

4- Halit Bayn, "İkrari ve Sabri", **Folklor Postası**, sayı 4 (Ocak 1945) s. 6-8.

5- Raci Damacı, "Mirzacan Bey.: General Valeryan Girigoroviç Medetof" **Türk Folklor Araştırmaları**, sayı 13 (Ağustos 1950) s. 202-203.

6- Raci Damacı, "Mirzacan Bey.: General Valeryan Girigoroviç Medetof II" **Türk Folklor Araştırmaları**, sayı 117 (Aralık 1950) s. 266-267.

7- İhsan Hınçer, "Türkçe yazan Ermeni şairler" **Türk Folklor Araştırmaları**, sayı 125 (Aralık 1959) s. 2054.

8- Nizamettin Onk, "Aras Boyu ozanlarından Keşişoğlu", **Türk Folklor Araştırmaları**. Sayı 243 (Ekim 1969) s. 5432-5434.

9- Çelenklioğlu, "Ermeni âşık Krikor hakkında bir not" **Türk Kültürü**, cilt xvi, no 182 (Aralık 1977) s. 248.

10- Cahit Öztelli, "Ermeni-Türk Halk şairleri: Aşık Mecnunî" **Bahçe**, cilt iv, sayı 25 (Mart 1977) s. 7-8.

11- Saim Sakaoğlu, "Bidari'nin evli ile bekâr destanı" **Sivas Folkloru**, sayı 59 (Aralık 1978) s. 8-9.

12- Hayrettin İvgin, "Türk-Ermeni kültür bütünlüğü: Ermeni asıllı âşık'lar" **Meydan Dergisi**, 603/85 (Mart 1985) s. 34-36.

13- Fikret Türkmen, "Türk-Ermeni Halk Edebiyatı münasebetleri" **IV. Millî Türkoloji Kongresi**, Ekim 1981. Tebliğler. İstanbul, 1982.

14- Fikret Türkmen, "Türk-Ermeni Aşık Edebiyatı ilişkileri" **Osmanlı Araştırmaları**, cilt iii 1982.

15- Fikret Türkmen, "Tarih boyunca Türk-Ermeni ilişkileri" **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu. Tebliğler ve Panel Konuşmaları**, İzmir 1983. Manisa, Şafak Basım ve Yayın 1983, s. 57-66.

16- Fikret Türkmen, "Tarih boyunca Türk-Ermeni kültür ilişkileri" Türk Dili, sayı 403, (Temmuz 1985).

17- Fikret Türkmen, "Türkçe söyleyen Ermeni aşuğları" **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, cilt II, 1985; Yazarın yukarıda verdiğimiz ve diğer makaleleri, **Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri**. İzmir, Akademi Kitabevi 1992'de yeniden yayımlanmıştır.

18- Turgut Kut, "Ermeni harfleriyle basılmış Türkçe Destanlar I" **Halk Kültürü**, 1984/3, (İstanbul 1984) s. 65-73.

TÜRK HALK EDEBİYATININ
ERMENİ KÜLTÜRÜNE TESİRİ

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

AKADEMİ KİTABEVİ
1992

Türkçe kaynaklardan bir örnek.

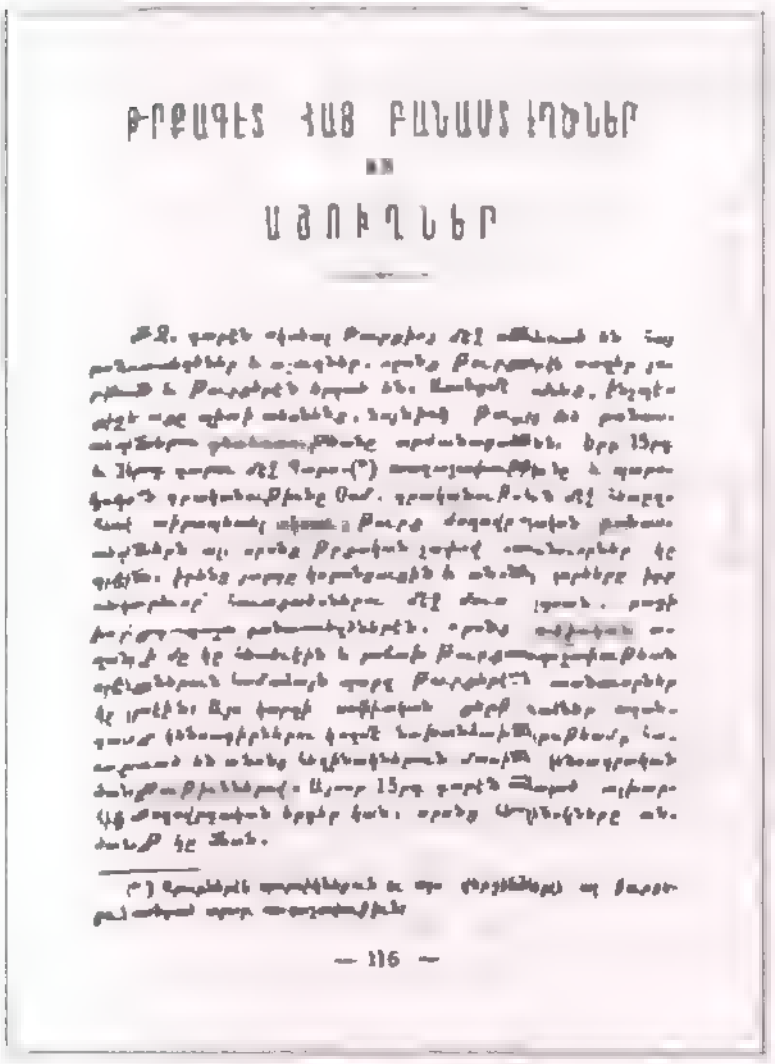

ԹՐՔԱԳԵՏ ՀԱՑ ԲԱՆԱՍՏԻՂԾԵՐ

ԱՇՈՒՂՆԵՐ

— 116 —

İstephan Hilmi Gurdikyan'ın Türkçe bilen Ermeni şairler ve âşuğlar (1935) kitabının 116. sayfası.

19- Sabri Koz, "Bîdârî" **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, cilt ii (1994) s. 227-228.

20- Sabri Koz, "Nâmî" **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, cilt vi (1994) s. 45.

21- Sabri Koz, "Serverî" **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, cilt vi (1994) s. 535-536.

22- Sabri Koz, "19. Yüzyıl dan üç aşuğ: Bîdârî, Serverî ve Nâmî" **I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri Aralık 1994**. Cilt ii (Ankara 1996).

23- Sabri Koz, "Sivaslı Pes endî ve şiirleri" **I. Emlek Yöresi ve Çevresi Halk Ozanları Sempozyumu Bildirileri 16-17 Mayıs 1998 Ankara**. Ankara, Emod Yayınları, 1999) s. 29-32. (Bildirinin bandan yapılmış özeti ve bunun düzeltilmemiş metni).

24- Sabri Koz, "Sivaslı Pes endî ve şiirleri" **Folklor-Edebiyat**, sayı 23 (2000/3) s. 153-170 (no. 23'deki bildirinin aslı ve ekleriyle).

25- Sabri Koz, "19. Yüzyıl aşuğlarından Nâmî ve divançesi" **IV. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri**. Bildiriler, Eskişehir, 1991, s. 231-235.

26- Sabri Koz, "19. Yüzyıl aşuğlarından Nâmî'nin İstanbul Destanı" **Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55. Yıl Armağanı**, Kayseri, 1994, s. 272-282.

II- Azerî Kaynakları

1- Mireli Seyidov, **Sayat Nova**, Bakû, 1954.

2- "Sayat Nova şeirleri" **Azerbeycan**, no. 12 (1955) s. 89-93.

3- G. Antonyan, Ermeni-**Azerbeycan Halglarının Edebi Elegası**. Bakû, 1955.

4- Ekber Yerevanlı, **Ermeni ve Azerbeycan Dostluğunun Edebiyata İnikâsı**. Yerevan, 1955.

5- Ekber Yerevanlı, **Azerbeycan-Ermeni Halg Edebiyatı Elegaları**. Yerevan, 1958.

6- Ekber Yerevanlı, **Azerbeycan-Ermeni Elegaları**. Bakû, 1958.

7- P. Efendiyef ve J. Bagayef, **Azerbeycan Şifahi Halk Edebiyatı**. Bakû, 1970.

8- M.H. Tahmasib, **Azerbeycan Halk Destanları**. Bakû, 1972.

9- Yusuf Vezir Çemenzeminli, **Ermeni Aşuğları Tarafından Söylenilmiş Halk Edebiyatı**. Bakû, 1973.

10- Yusuf Vezir Çemenzeminli, **Türk Edebiyatında Ermeni Müellifleri**. Bakû, 1974.

11- Mireli Seyidov, **Azerbeycan-Ermeni Edebi Elegaleri**. Bakû, 1976.

12- Yus if Ramazanov, **Azerbeycan Dilinde Yazıp-Yaradan Ermeni Aşığları (XIX. Esr)**. Bakû, 1976.

III- Ermenice Kaynaklar

1- **Hay Aşuğner** [Ermeni aşuğları]. Alexandropol, 1892.

2- H.S. "Hay Aşuğner" **Püragn**, sayı 43 (1900) s. 685-687.

3- "Hay Aşuğner" **Dzağik**, no 11 (15 Şubat 1905) s. 519-522 ve no. 13 (Mart 1905) s. 214-17.

4- Dirtad Episkopos Balyan, **Hay Aşuğner**. 2 cilt İzmir, 1911-1912 (A-K harfine kadar).

5- İstepan Hilmi Gurdikyan, "Tırkaked Hay Panasdeğrner yev Aşuğner" [Türkçe bilen Ermeni şairler ve aşuğlar] **Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Salnamesi** (İstanbul, 1935) s. 116-127.

6- K. Taverdyan, Hay Aşuğner. **Yerevan**, 1937.

7- Karekin Levonyan, **Aşuğner yev İrents Arvestı** [aşuğlar ve onların sanatı] Yerevan, 1944.

8- "Hay Aşuğner" **Banber Matenadaranı**, cilt. iv (Erivan, 1958) s.416-419 ve cilt. v (Erivan 1960) s. 467-481.

9- Haçik Bedros Amiryan, **Turkalezu Hay Aşuğner** [Türkçe söyleyen Ermeni aşuğları. Paris, 1991.

IV. Batı Dillerindeki Yayınlar

1- Archag Tchobanlan, **Les Trouvères Arméniennes**. Paris, 1906.

2- Sitvard Vartan Poladian, **The Folk Songs of Asia Minor**. Tez, University of California, 1931.

3- David of Sassoun, **The Armenian Folk Epic in Four Century**. İngilizceye çev: A.K. Shaian, Athen (Ohio) 1964.

4- Hayk Berberyan, "La Littérature Arméno-Turque" **Philologiae Turcicae Fundamenta**, cilt ii (Wiesbaden, 1964) s. 809-819.

5- Armin Hetzer, **Daçkeren-Texte. Eine Chrestomathie aus Armenierdrucken des 19. Jahrhunderts in türkischer Sprache**. Wiesbaden, 1987.

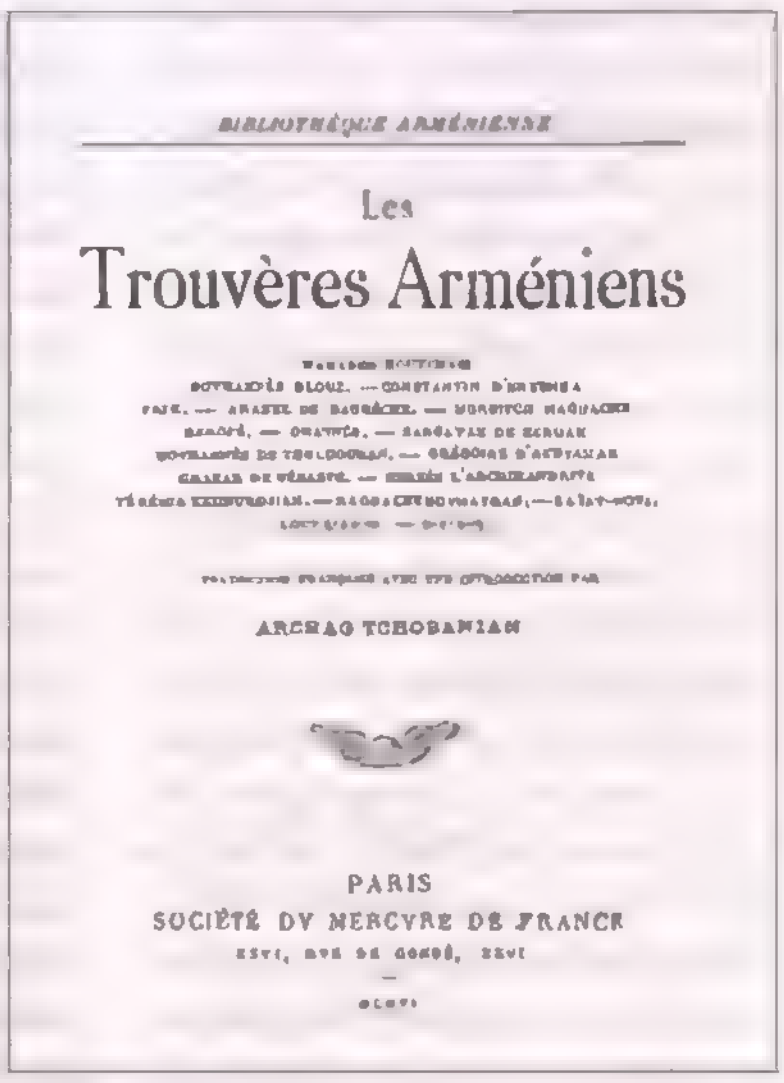

BIBLIOTHÈQUE ARMÉNIENNE

Les

Trouvères Arméniens

ARCHAG TCHOBANIAN

PARIS

SOCIÉTÉ DU MERCURE DE FRANCE

Archag Tchobanian'ın Les Trouvères Arméniens adlı kitabının kapağı.

Sanayileşmenin İlk Örneklerinden Biri:

Nazilli Basma Fabrikası

SAADET TEKİN

19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığının had safhaya ulaştığı bir dönemdir. Bu dönemde imzalanan ticaret anlaşmaları, sanayiin birçok kolunda önemli gerilemelere yol açmıştır. Bu anlaşmalarla Osmanlı ekonomisi, dış borçlar ve yabancı sermaye yatırımlarıyla gelişmiş Avrupa ekonomisine hammadde satan ve karşılığında işlenmiş madde satın alan bir ekonomi durumuna dönüşmüştür.[1] İncelediğimiz pamuk üretiminde de durum farklı değildi. İngiltere, Amerikan iç savaşının başlamasıyla birlikte ham pamuk sıkıntısı çekmeye başlamış, ihtiyacı olan bol ve ucuz pamuğu temin edebilmek için yeni alanlara yönelmiştir. Bu alanlar içerisinde Batı Anadolu da yer almaktaydı ve bu amaçla Batı Anadolu'da pamuk üretimini artırmak için İngilizlerin yoğun bir çaba harcadıklarını görüyoruz. Zaten 18. yüzyıl boyunca imparatorluktan düzenli olarak İngiltere'ye pamuk ve pamuk ipliği ihraç edilmiştir.[2] Bu durum imparatorluk dahilindeki dokuma sanayisini yakından etkilemiş ve 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu alanda önemli bir gerileme kaydedilmiştir. Bu gerileme II. Mahmut ve Abdülmecit zamanlarında daha da hız kazanmıştır. Abdülaziz döneminde ise el tezgâhlarının silinmeye başladığını ve bu tezgâhlarda işlenen hammaddenin Avrupa'ya satıldığını, işlendikten sonra Osmanlı pazarlarına sürüldüğünü görüyoruz.[3] İstatistiklere göre imparatorlukta üretilen pamuğun %80'i ham olarak dışarıya ihraç ediliyor ve dışarıda yapılan ipliklер ithal edilerek dokuma sanayiinde kullanılıyordu. Özellikle bu iplikler o dönemde hâlâ yaygın olan küçük sanayide kullanılırken, Osmanlı sanayii mevcut pamuk üretiminin ancak %18.6'sını iplik olarak işleyebiliyordu.[4]

Ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla oluşturulan ve devlet eliyle işletilen dokuma sanayii de güçlükle çalışıyordu.

Abdülaziz döneminde mevcut fabrikalar yeniden ıslah edilerek bez imalatına başlanmıştır. Yine aynı dönemde ordunun ihtiyacı için çadır, gömlek gibi nesneleri imal etmek için dikimhaneler açılmıştır. Ama bunlar ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktı ve yine dışarıdan ihtiyaç doğrultusunda işlenmiş mal alınmasına devam edilmişti.[5] Aslında bu dönemde de bu sanayi koluna sahip çıkılmamış, ciddi çalışmalar yapılmamış sadece ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulanlar korunmaya çalışılmıştır. Hatta 1913 yılına kadar fabrika kurma girişimlerine devletten destek gelmediği gibi loncaların da bu konuda direnişiyle karşılaşılmıştır.[6]

Mevcut fabrikalara bakacak olursak; imparatorlukta ilk kurulan fabrikalardan biri Defterdar Fabrikası'dır. Yeni ordunun fes ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Kuruluş yıllarında ilkel teknolojiyle çalışan Feshane 1843-1851 yılları arasında yeni teknolojiyle üretime başlamıştır. Yurtdışından çeşitli makineler getirtilmiş ve imalathane fabrikaya dönüştürülmüştür. Feshane'nin yanı sıra İzmit Çuha, Hereke ve Bakırköy fabrikaları, Tanzimat dönemindeki küçük ölçekte sanayileşmeye paralel olarak 1840'larda üretime başlamıştır.[7]

Bakırköy Bez Fabrikası'nda önceleri çadır ve Amerikan bezi üretilirken, daha sonra Avrupa'dan getirilen yeni

* Yrd. Doç. Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi.

makineler ve yetenekli ustalarla fabrika genişletilmiş ve basma üretimine başlanmıştır. Adı da Basmahane'ye çevrilmiştir. Fakat bu durum uzun süre devam etmez. Çünkü basma üretimi pahalıya mal olduğundan dolayı vazgeçilir, tekrar bez üretimine dönülür.

Zaman içerisinde yabancı ustaların yerini yerli ustalar alır. Cumhuriyet dönemine kadar faaliyetlerini sürdüren bu fabrikada çeşitli zamanlarda değişik ürünler üretilmişse de çadır bezi, çadır astarı, Amerikan bezi, elbiselik bez alanında uzmanlaşmıştır.

Bir diğer fabrika ise yukarıda bahsettiğimiz gibi Hereke'de açılmıştır. Burada da yine devletin ihtiyacını karşılamaya yönelik üretim yapılmıştır. Fabrikada 50 pamuklu tezgâhın yanında 25 iplikli canfes tezgâhı da bulunuyordu. Burası da 1918'den sonra yünlü dokuma fabrikası biçimine dönüşmüştür.[8]

20. yüzyılın ilk çeyreğinde imparatorluktaki pamuklu sanayiye bakacak olursak, "beş müesseseden üçünde aynı zamanda iplik ve dokuma, birinde yalnız iplik ve diğerinde yalnızdokuma yapılıyordu. İmalat kaput, Amerikan bezi kasarsız, boyasız pamuk dokumasıydı."[9] Şunu da ifade etmekte fayda var. Selânik ve Adana bölgeleri sanayi sayımının dışında tutulmuştur. İmparatorluktan ayrılmadan önce, imparatorlukta üretilen pamuk ipliğinin yarısından fazlasını Selânik karşılıyordu.[10]

Bu sayının dışında bırakılmış olan Adana bölgesinde de dört pamuk fabrikası bulunuyordu ve buralarda 28.000 iğ mevcuttu. Diğer fabrikalar da göz önünde bulundurulduğunda bu sayı 68.000'e ancak ulaşıyordu. Bu rakamlar diğer ülkelerle kıyaslandığında yok denecek kadar azdı. Ökçün bu konuda dikkate değer bir tespitte bulunuyor ve şöyle diyor: "Ortalama olarak 15.000 balya pamuk üretiyoruz ki, bu tüm pamuk üretiminin %1'i demektir. Buna göre hiç olmazsa tüm iğ adedinin %1'i yani 1.230.000 iğ bizde bulunmalıdır."[11]

Görüldüğü gibi imparatorlukta sanayiin bu kolu da oldukça geriydi. hatta Anadolu'da yaygın olan ev sanayiinde kullanılmak üzere bile pamuk iplığı ithal ediliyordu. Ülkede üretilen pamuklardan elde edilen iplikler oldukça kalındı. Adana pamuklarından 14 İngiliz numarasına karşın Aydın vilayetinde bir miktar yetiştirilen Amerikan pamuğundan ise 24 numara iplik üretilebiliyordu. Bu durum kuşkusuz iyi cins pamuk yetiştirilmesini gündeme getirmiştir.

Pamuklu tekstil sanayii ancak Cumhuriyet döneminde iç pazarda egemen hale gelebilecektir. 1930'larda uygulanan ulusal ekonomi çerçevesinde gerçekleştirilen atılımlarla Türkiye 1820'de başlayan gerilemeyi ancak yüzyılı aşkın bir süre sonra kendi lehine çevirebilecektir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi öncelikle pamuklu tekstili üretmek ve iç pazara egemen kılabilmek için pamuk üretimine önem verilmesi gerekiyordu. İşe nereden başlayacağını bilen Cumhuriyet hükümetleri de bu şekilde hareket etti. Öncelikle tohum ıslah istasyonlarının ve üretme çiftliklerinin açılmasıyla işe başlandı. Buralarda yeni bitki türleri tespit edilecek veya mevcut olanlar ıslah edilecek, sonra bunların tarlalarda en uygun yetiştirme teknikleri araştırılacak ve son olarak da üretme çiftliklerinde ıslah edilen tohumlar yeterli miktarda yetiştirilerek üreticiye dağıtılacaktı.[12]

Pamukta ıslah konusunda ilk adım 1925 yılında Adana Tohum Islah Komisyonu'nun kurulmasıyla atılmıştır. Bir süre sonra Amerika'dan 40 çeşit tohum getirtilerek denemelere girişilmiştir. Ama bu alanda sistemli çalışmalar ve önemli atılımlar ancak 1930'lardan sonra yani planlı ekonomiye geçilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu yıllarda ülkemizde iki tür pamuk yetiştiriliyordu. Bunlar yerli ya da kapalı koza pamuklar ile ilave denilen Amerika'dan 1891'de getirilen ve yerel koşullarda değişime uğramış olan pamuk türüydü. Pamuk yetiştiren diğer ülkelerde en fazla ekilen türlerin Clevland Vilt, Lonster, Ekspres ve Akala olduğu görülür. Sanayide kullanım açısından elyaf çok önemlidir. Ülkemizde yetiştirilen pamuklar dokuma sanayii için elverişli değildi. Yerli pamukların elyafı, Adana'da 16-20 mm, İzmir'de ise 18-22 mm kadardı. İlave pamuğunun ise yerliyeoranla biraz daha uzun olup 22-30 mm'yi buluyordu. Elyafın uzun olmasından ziyade ince olması ve endüstride kullanılabilir olması önemliydi.

1930'lu yıllarda Türkiye'de sanayie öncelik tanınmış ve devlet bizzat buna öncülük ederek sanayileşmeyi planlı bir biçimde sürdürmenin gerekli olduğunu düşünmüştür. 1931-1932 yılları arasında plan hazırlamış, 1934 yılında bu planı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olarak uygulamaya koymuştur. Buna göre ülkenin ihtiyaçlarını gidermek ve aynı zamanda hammaddeleri ülkede bulunan sanayi işletmelerinin kurulması düşünülmüştür. Uygulamaya konan bu planda pamuklu dokuma sanayiine büyük önem verilmiştir. Şöyle ki; 100 milyonu bulan yatırımlar içerisinde %36 ile dokuma sanayiine en büyük pay ayrılmıştır.[13] Kurulacak pamuklu dokuma sanayiinin ihtiyacını karşılayacak yüksek vasıflı pamukların yetiştirilmesi için belirlenen plan dahilinde çalışacak olan kurum pamuk ıslah istasyonlarıydı.

Nazilli Pamuk İstasyonu

Adana'dan sonra Nazilli'de de bir pamuk ıslah istasyonunun kurulması kararlaştırıldı. Çünkü bu bölgede de geniş alanda pamuk tarımı yapılıyordu ve ileride kurulması düşünülen pa-

muklu dokuma sanayii için iyi cins pamuğa ihtiyaç vardı. 1930 yılının ortalarında işe başlandı ve önce istasyonun kurulacağı arazi tespit edildi. Daha sonra iktisat vekaleti arazi sahiplerine 30 bin lira vererek inşaatı başlatacaktı. Burada bir yandan pamuk tohumları ıslah edilirken diğer yandan da tarımda makineleşme yolunda adımlar atılacaktı.[14] Gerekli çalışmalar yapıldı ve nihayet 1933 yılında Nazilli Pamuk İstasyonu açıldı. Başına Amerika'da ziraat tahsili yapmış olan Celal İğriboz getirildi.[15]

Bu istasyonun daha verimli çalışabilmesi için bazı makinelere ihtiyaç vardı. Bu makinelerin bir kısmı yurt dışından getirilecekti ve derhal bunların temini yoluna gidilerek ilgili ülkelerle temasa geçildi. Amerika'dan çırçır tezgâhı, yedek aksamı, çeşitli ziraat aletleri ve iyi cins pamuk tohumu alındı.[16] İngiltere'den de el çırçırı[17] ile ve yine Amerika'dan klıringli memleketlerden temin edilmesine imkân olmadığı anlaşılan bazı ziraat aletleri alınmıştır.[18]

Tüm dünyada ve ülkemizde büyük ekonomik sıkıntıların yaşandığı bu yıllarda cumhuriyet hükümetleri her türlü özveriyi göstererek ihtiyaçları gerekirse yurtdışından karşılama yoluna gitmiştir.

Sadece yurt dışından malzeme ihtiyacını karşılamakla yetinmeyen dönemin hükümetleri bu alanda uzman olan kişileri de ülkemize davet etmiş ve onların bilgilerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Bu uzmanlardan birisi Belçika'dan çağırılan G. Bailleux'dür. Sekiz yıl Türkiye'de kalmış ve bakanlıkta danışman olarak görev yapmıştır. Bir diğer uzman ise Mr. Clark'tır. Clark Türkiye'de 1940 yılına kadar çalışmıştır. Bu süre içerisinde Adana Tohum Islah İstasyonu'nda 1926'dan itibaren yapılan çalışmaları değerlendirerek, Çukurova için Clevland ve Ege Bölgesi için Akala türü pamuğun uygun olduğu sonucuna varmıştır. Clark'ın önerisi doğrultusunda ziraat vekaleti de harekete geçerek pamuk yetiştirme planı hazırlamış ve 1934 yılında uygulamaya koymuştur. Plana göre yurt dışından getirilecek olan tohumlar üretme çiftliklerinde

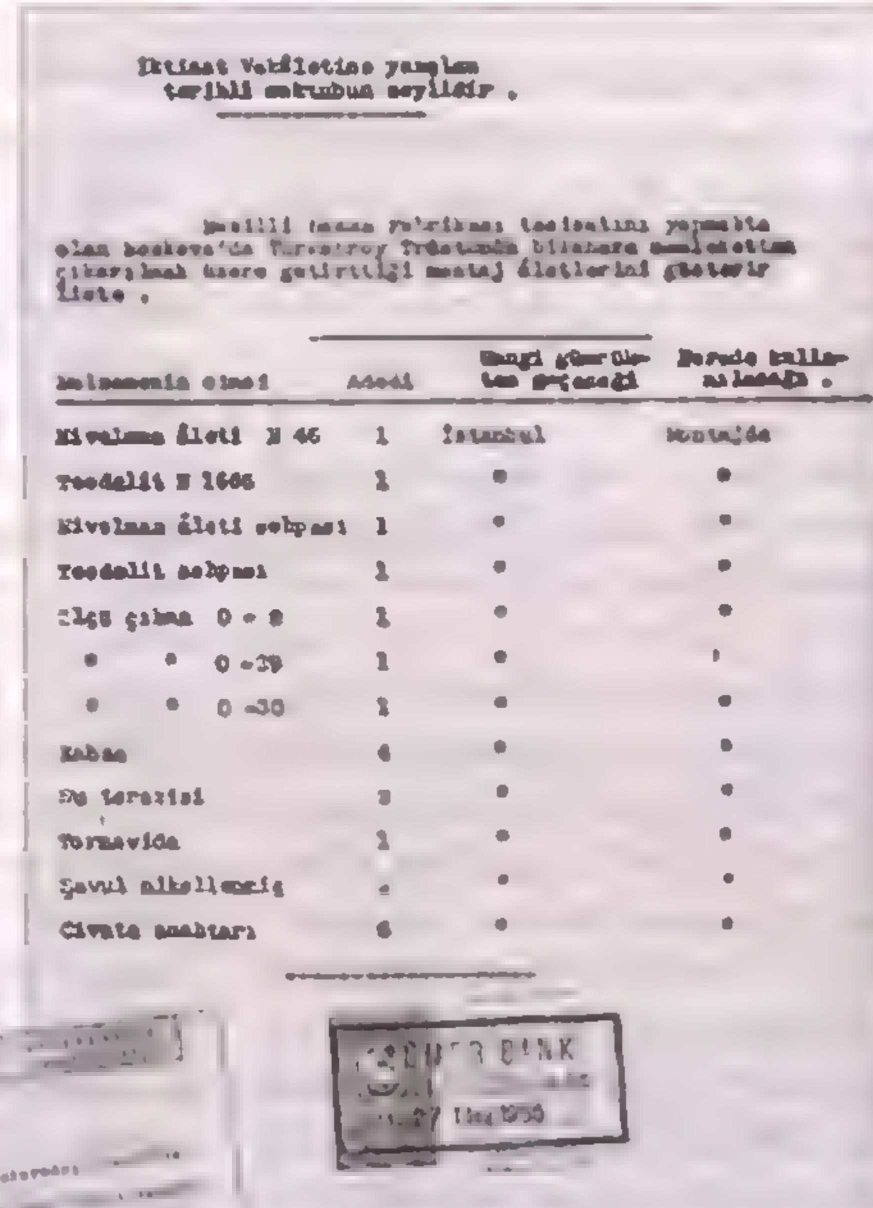
İktisat Vekâletine yazılan [illegible] tarihli mektubun zeylidir.

Nazilli basma fabrikası tesisatını yapmakta olan Moskova'da Turkstroy [illegible] bilahare memlekette [illegible] çıkarılmak üzere getirttiği montaj âletlerini gösterir liste.

Malzemenin ismi	Adedi	Hangi gümrükten geçeceği	Nerede kullanılacağı.
Nivelman âleti N 46	1	İstanbul	Montajda
Teodolit N 1666	1	"	"
Nivelman âleti sehpası	1	"	"
Teodolit sehpası	1	"	"
[illegible] 0 - 2	1	"	"
" " 0 -3[illegible]	1	"	"
" " 0 -30	1	"	"
[illegible]	4	"	"
Su terazisi	3	"	"
Tornavida	1	"	"
[illegible]	[illegible]	"	"
Civata anahtarı	6	"	"

SÜMER BANK [illegible] 27 [illegible]

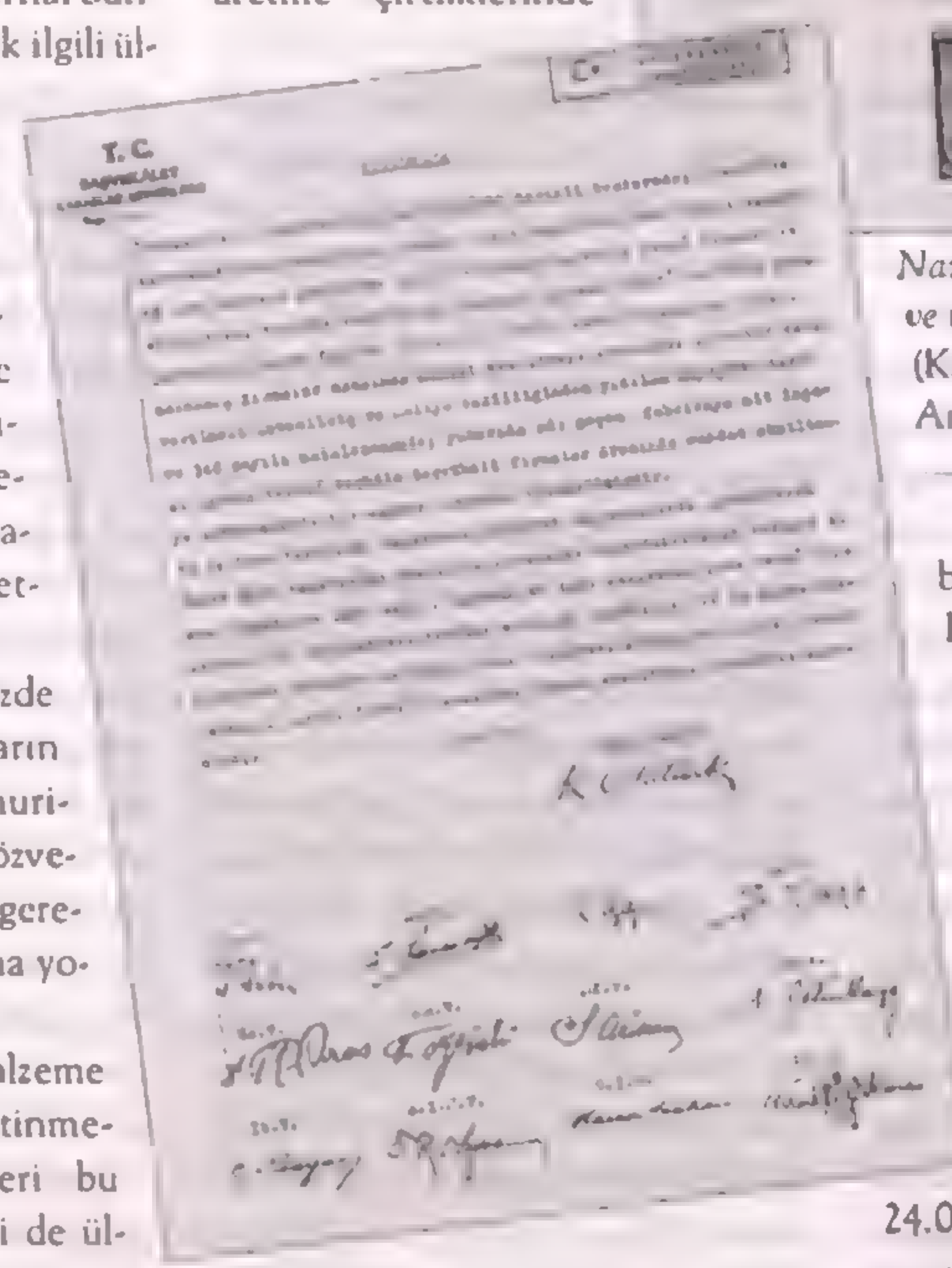
T. C.

Nazilli Basma Fabrikası'nın kuruluşu ve inşaatına ilişkin iki belge.
(Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi).

çoğaltılarak üreticilere dağıtılacaktır. Konuyla ilgili gerekli yasalar derhal çıkarılmıştır. Ayrıca 1935 yılından itibaren bütçeye üç milyon liralık tahsisat konulmuş ve ayrılmış olan bu parayla yeni çiftliklerin kurulması planlanmıştır. 27 Ocak 1936'da kabul edilen Pamuk Islah Kanunu ile bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre Ziraat Vekaleti, İktisat Vekaleti'nin görüşünü alarak hangi bölgelerde ne tür pamuk ekileceğini belirleyecek ve bunun dışına çıkılmayacaktır.[19]

Nazilli Pamuk Islah İstasyonu bölgede çalışmalarını sürdürüyordu. İstasyonda bölge için uygun bulunan Akala tohumunun üretilmesi yoluna gidilmiş ve 1936 yılında 24.000 kilo tohum üretilerek Nazilli çevresine dağıtılmış olup önemli sonuçlar alınmıştır. Bunu takip eden yıllarda tohum üretimi artarak devam etmiş, toprak ve iklim koşulları uygun olan Aydın, Denizli, Manisa, İzmir, Balıkesir, Kütahya, Çanakkale, Tekirdağ, Burdur, Isparta, Antalya, Muğla, Bursa ve Bilecik gibi birçok yöreye gönderilmiştir.[20]

Kalı teli pamuk yetiştirme ve üretimi artırmaya yönelik çalışmalar yukarıda da bahsettiğimiz gibi bununla sınırlı kalmamıştır. Makineli tarım için de büyük uğraş verilmiş ve Nazilli Pamuk Islah İstasyonu tohum gönderdiği mıntıkalara 100 adet ekim makinesi göndermiş, maliyeti azaltma konusunda da üreticiye yardımcı olunmuştur. Çapa makineleri ve bunları kontrol eden memurlar vasıtasıyla masraflarda önemli düşme görülmüştür.

Üretimi artırmaya yönelik çalışmalar içerisinde kuşkusuz sulama sorununu da çözmek gerekiyordu. Bunun için de incelediğimiz bölgede (Nazilli ve çevresi) çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi Nazilli-Burhaniye Sulama Kooperatifi'dir. Amacı Menderes'ten büyük bir kanal açarak buradaki araziyi sulamak ve 2000 hektarlık hiç geliri olmayan toprağı kazanmaktır.[21]

Bir diğer çalışma da Nazilli Sulama Kooperatifi idi. Bu kooperatifle de Nazilli, Dalca, İsabeyli ve Atça havalisini sulamak amaçlanmıştır.[22] Daha sonraki yıllarda kooperatifin gerektiği gibi çalışmadığı yolunda bazı şikâyetler olsa da[23] önemli bir alanı suladığı gerçektir.

Horsunlu-Nazilli Sulama Kanalı'yla Gereniz Köyü'nün altına kadar olan yaklaşık 30.000 dönümlük saha sulanırken hafriyat ve inşaat tamamlandığı zaman Kuyucak Köyü'nden Kestel Deresi'ne kadar olan alan yani 50.000 dönüm arazinin sulanması planlanmıştır.[24]

Bu bölgede sanayi tipi pamuğun yetiştirilmesi ve üretimin artırılması için yapılan çalışmaların temel amaçlarından birisi de Nazilli dokuma sanayiinin temelini atmaktı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı için öngörülen 44 milyonun 41.6 milyonunu karşılayan Sümerbank sanayileşmenin "motoru ya da itici gücü" olacaktır.[25]

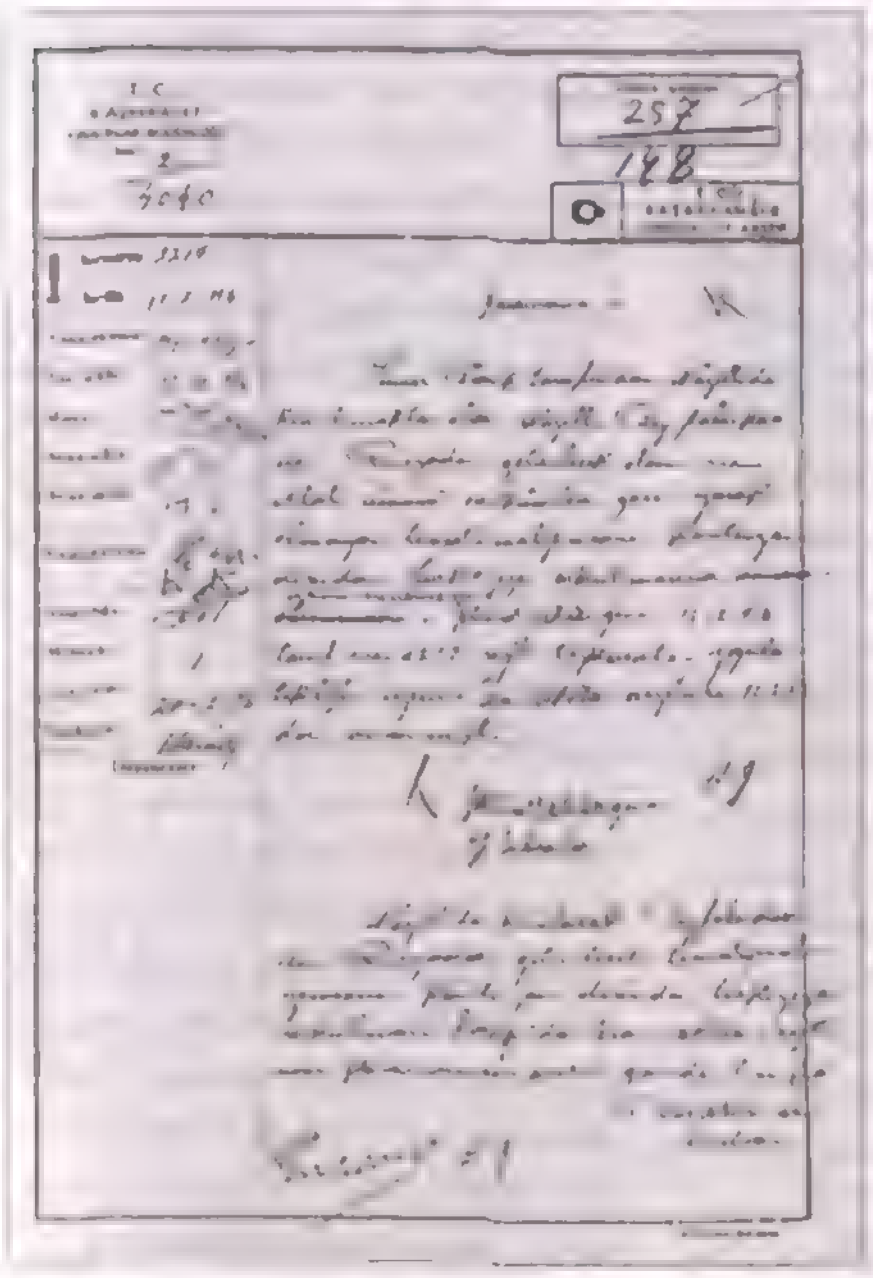

Nazilli Bez Fabrikası için Rusya'dan getirilen malzemenin yurda girişine izin veren bir belge.

Böylesine önemli görevi üzerine alan Sümerbank, Nazilli'de Türkiye'nin önemli fabrikalarından biri olan Basma Fabrikası'nı kuracaktır.

Fabrikanın kurulacağı yer aşağı Nazilli'nin güneyinde Nazilli-Bozdoğan şosesi üzeri olarak tespit edildi ve 1935 yılında temel atılan bu muazzam fabrikanın kuruluşu için çalışmalar, bir kısmını yukarıda da belirttiğimiz gibi çok daha önceden başlamıştır. Sümerbank, tesis edilecek fabrikanın proje vs. hazırlıkları aşamasında Türkiye'de bulunmayan malzemelerin getirilmesi hususunda ciddi çalışmalar yapmıştır. Ağustos 1933 yılında on bin liralık yabancı malzemenin takasa bakılmadan bir an önce satın alınmasına izin verilmesini talep etmiş ve istekleri bakanlar kurulu tarafından da kabul edilerek ihtiyaçlar temin yoluna gidilmiştir.[26]

Ayrıca Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü Fazlı Turga'nın da Nazilli'de kurulması kararlaştırılan fabrika işleriyle meşgul olmak üzere Rusya'ya gönderilmesinin gerekli olduğu anlaşılmış ve adı geçen kişiye diplomatik pasaport verilmesi yoluna gidilmiştir.[27]

Basma Fabrikasının İnşaatı

Bir taraftan bu çalışmalar sürdürülürken diğer taraftan da fabrikanın inşaatının ne şekilde ve hangi firmaya verileceği üzerinde de titizlikle durulmuştur. Fabrikanın birinci kısım yapısının 2490 sayılı kanunun 45. maddesi gereğince açık eksiltme usulü ile ve daha önce başarıları denenmiş tecrübeli bir firmaya ihale edilmesi uygun görülmüştür. İhaleye girmek isteyen firmalar teker teker incelenip aranılan özelliklere sahip olan firmalar belirlenmiş ve bunlar arasında bir ihale yapılması kararlaştırılmıştır.[28] Görüleceği gibi devlet o dönemde her konuda olduğu gibi bu konuda da iş yaptıracağı firmaları yakından incelemiş ve ona göre karar vermiştir.

Bunu takip eden günlerde ihtiyaçlar yurtiçinden ve yurtdışından karşılanmaya çalışıldı. Almanya'dan takriben 320 ton demir traversin Türkiye'ye getirilmesine ve ayrıca çinicilikte kullanılan beyaz çimentonun da yeterli olmayacağı anlaşılınca 225.000 kilo daha kontenjana eklenmesine bakanlar kurulunca karar verilmiştir.[29] Aynı günlerde ihtiyaçların bir kısmı da Rusya'dan temin edilecektir. "1055 numaralı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 9. maddesini değiştiren 2261 sayılı kanunun 1. maddesi gereğince fabrikanın tesisatı için dışarıdan getirilen makine alet ve edevat gümrük

vergilerinden muaftır. Bu muafiyet Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 39. maddesine göre gelen makinelerin orijinal faturalarına istinat eder. Fakat Basma Fabrikası'na gönderilecek olan makine, yeniden beyanname tanzim edildiğinden dolayı sorun yaşandığı, gümrük muafiyeti için gerekli faturaların yerine gümrükte verilecek vesikaların esas tutulması istenmiştir."[30] Sanayileşmeyi ön planda tutan cumhuriyet hükümeti tabiî ki bu konudaki sıkıntının giderilmesi için gereğini yapmış ve gümrük muafiyetini uygulamıştır.

Yine Rusya'dan ithali umumî hükümetlere göre yasak olmayan tesisat malzemesinin kontenjan dışında Türkiye'ye sokulmasına da izin verilmiştir.[31]

Bu malzemelerin yanı sıra kurulmakta olan fabrikanın montaj işlerinde kullanılmak ve işi bittikten sonra geri gönderilmek üzere Türkstroy'dan bazı fenni vasıtalarla teferruatının ülkeye gümrüksüz sokulmasına izin verilirken[32] aynı şekilde Basma Fabrikası'nın tesisatında kullanılmak ve işi bittikten sonra aynı firmaya geri gönderilmek üzere montaj aletlerinin teminata bağlanarak yurda sokulması uygun bulunmuştur.[33] Eklerde de açıkça görüleceği gibi ülkenin durumu hiç de iç açıcı değildi. Tornavida, cıvata anahtarı gibi malzemelerin bile yurtdışından temin edilme yoluna gidildiğini görüyoruz.

Her türlü yokluğa rağmen, Lozan Barış Antlaşması'nda kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte ülkemizde millî sanayiinin geliştirilmesi için büyük çaba sarf edilmiştir. Türk sermayesiyle kurulan, ulusumuzun yapıcılık ve yaratıcılığının güzel bir örneğini teşkil eden, yapımı devletçe Sümerbank'a bırakılan, beş yıllık sanayileşme programına dahil Nazilli

Mustafa Kemal, Nazilli Bez Fabrikası'nın açılışında.

Basma Fabrikası ülkemizde modern anlamda ilk Basma Fabrikası'dır.

Devlete ait fabrikaların başında, yalnız bu bölgede değil, Türkiye'de sayılmaya değer en büyük kuruluşlardan birisi olan Nazilli Basma Fabrikası iplik, dokuma ve basma olmak üzere üç kısımdan oluşuyordu. Böylesine büyük bir tesisin burada kurulmasının kuşkusuz önemli sebepleri vardı. Bunlar, Nazilli'nin pamuk mıntıkasının merkezi olması, demiryolu üzerinde bulunması, bu civarda kömürün bulunması ve Menderes Nehri'nin yakın olması nedeniyle suyun kolayca temin edilebilmesi gibi nedenlerdir.

Fabrikanın inşaatı 1937 yılının mayıs sonlarına doğru tamamlanmıştır. İnce desenli kumaşlar, renkli basmalar ve empirmeler imal etmek üzere kurulan fabrikanın makineleri denenmiş, olumlu sonuçlar alınmış ve hatta o günlerde fabrikanın İzmir Fuarı'nda teşhir edilmek üzere ilk kumaşları üretmeye başlayacağı basında yer almıştır.[34]

Fabrikanın kuruluşu sırasında yabancı ülkelerden makine ve çeşitli malzemelerin Türkiye'ye getirilmesinde büyük gayret gösteren cumhuriyet hükümeti işletilmesi hususunda da aynı gayreti göstermiştir. Fabrikanın açılış aşamasında bu işlerde uzman olan yabancı kişilerin ihtiyaç doğrultusunda çalıştırılmaları için izin verilmiştir. İzin verilen bu kişilere baktığımızda Sovyetler Birliği'nden geldikleri ve mensucat mütehassısı, buhar ölçü aletleri mütehassısı, mensucat makineleri mütehassısı vb. alanlarda uzman olduklarını görüyoruz.[35] Ayrıca bu konuda staj yapmak için yabancı ülkelere Türkler'in de gönderildiği bilinmektedir.[36]

Fabrika Açılıyor...

Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra sıra fabrikanın açılması ve üretime başlamasına gelmişti. Açılışını 9 Ekim 1937 tarihinde Nazilli'ye gelen, büyük bir coşkuyla ve sevgiyle karşılanan Atatürk bizzat kendisi yapacaktır. Sümerbank harfli bir anahtarla fabrikayı açmıştır. Onun ifade ettiği gibi artık bu fabrikadan "halka refah verecek sesler" yükselmeye başlayacaktır.[37]

Cumhuriyetin en büyük eserlerinden biri olan Nazilli Basma Fabrika-

Dokuma fabrikasında çalışan bir kadın işçi.

şekil şekil, durmadan açıyor, derliyor, topluyordu."[38]

Artık halkımız kendi topraklarında ürettiği pamuğu, el emeğini katarak işleyecek ve kendi üzerine giyecekti. Fakat bu emekler asrın ileri buluşlarından, makineleşen kısmından büyük bir pay alacaktır.[39] Rejimin, sanayileşme siyasetinin başarılmasında önemli bir yeralan bu fabrika, ileri dokumacılık sanatı, yüksek kimya tekniği ile donatılmış ve millî zevke uydurularak inşa edilmiştir. İktisadi kalkınmada uluslararası işbirliği ve dayanışmadan kesinlikle kaçmamayı, dünyayı bir bütün ve çeşitli organların oluşturduğu bir vücut sayan devlet bu yönde girişimlerini sürdürmüştür. Bu bağlamda Sümerbank'ın (Nazilli, Kayseri, Ereğli ve Bakırköy) bez fabrikalarının mevcut muhasebe ve işletme organizasyonlarında Hollerith sistemini uygulamıştır. Merkezi Amerika'da bulunan Enternasyonel Business Machines Hollerith Şirketi'nin mukavelename hükümlerini ülkemizde uygulayan Alman Yahudilerinden İstefan Fürth'ün altı ay daha ülkemizde çalışması gerekli görüldüğünden kendisine ve eşine ikamet izni verilmiştir.[40]

10 Mart 1940 tarihinde çıkarılan bir başka kararnameyle Alman tebaasından Schöbel'in altı ay süreyle Nazilli Basma Fabrikası'nda çalışmasına izin verilmiştir.[41] Bunlara benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Fabrikanın Bölümleri ve Üretimi

Kuruluşunda ve çalıştırılmasında devletin üzerinde titizlikle durduğu bu fabrika yukarıda da bahsettiğimiz gibi üç bölümden oluşuyordu. Bu bölümler üzerinde kısaca durmakta fayda var; önce iplik bölümüne bakalım: Bu bölümün ilk maddesi pamuktur. Fabrikanın imalatına uygun pamuk bu bölgede yaygın olarak yetiştiriliyordu ve önemli bir kısmı da bizzat çiftçiden satın alınıyordu. 28.236 iğ vardı ve burada 800 kadar işçi çalışıyordu. Vardiya usulü sekiz saat ara ile üç ekip halinde sürekli çalışan işçilerin yarısı kadındı. Üretilen ipliğin büyük bir kısmı dokuma ve basma bölümlerinde kullanılırken, kalan kısmı da el tezgâhlarında kullanılmak üzere ülkenin değişik yerlerine gönderiliyordu.[42]

Diğer bir bölüm ise dokuma bölümüdür. Iplık bölümünde üretilen iplikler buraya sevk edilir ve buradaki 768 dokuma tezgâhında kaput bezi dokunuyordu. Yılda dokunan bez miktarı 12-15 milyon metreyi buluyordu. İplik kısmında olduğu gibi gece gündüz vardiya biçiminde çalışıyordu. Çalışan işçi sayısı 1000 kadar olup, bunun ancak %10'u kadındı. Kuşkusuz bu oranın düşük olmasının sebebi iplik bölümüne göre daha ağır bir sanayi olmasından kaynaklanıyordu.[43]

Üçüncü bölüm de basma bölümüdür. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ve tek (o dönemde) basma fabrikası olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Fabrikanın senelik basma imalatı 23.000.000 metre olup, bunun 15 milyonu kendi imal ettiği bezlere, 8 milyonu ise Sümerbank'ın diğer fabrika ve müesseselerinden gönderilen bezlere basılıyordu. 100 desen üzerine 1000 çeşit kadar basma üretiliyordu. Bu bölümde de 300 kadar işçi çalışıyor ve bunun %30'unu kadın işçiler oluşturuyordu.

Burada kaput bezleri klorla, südkostik ve sülfirikasitle beyazlatılarak

sı'yla birlikte Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın bir aşaması daha hayata geçirilmiş oluyordu. Şevket Süreyya Aydemir, bu fabrikanın açılışını bir masal şehrinin doğuşuna benzetmiş ve bataklık Menderes Nehri'nin kara ılsımını silen yeni insan iradesinin ıra eserlerinden biri olarak tanımlamıştır. Fabrikanın çalışmasıyla ilgili olarak da şunları belirtmiştir: "Bu musiki yarın bütün Türkiye'ye yayılırsa, yarınki Türkiye'nin eski Anadolu'nun haraplığını yenişinin bir çağlığı gibi, bütün ovalarımızı, beldelerimizi doldurabilir...

Bir taraftan fabrikaya pamuklar giriyordu. Fitiller dönüyordu. Sonra bu fitiller, gittikçe incelerek sanki gözle görülemeyecek ipek teller halinde tezgâhları sarıyordu. Mekikler atılıyor, ham materyal örülüyor, tezgâhlar top top dokumaları havalara kaldırarak bin bir marifet içinde, renk renk,

patiska haline getiriliyor, iplikleri alınıp fırçalanıyor, boyanıyor, tekrar fırçalanarak basma makinelerinde basmalar meydana getiriliyordu.[44]

Nazilli Basma Fabrikası'nda ilk yıl 40.000 top, ikinci yıl 200.000 top ve bunu takip eden yılda da 400.000 top basma üretilmiştir. Fabrikanın üretime geçtiği 1937 yılına kadar Türkiye'ye yabancı ülkelerden ithal edilen yıllık basma miktarı 30.000 toptu. Üretiminin her yıl katlanarak artmasına rağmen ihtiyaca cevap verilemiyordu. Ege Bölgesi, Konya, Seyhan ve Maraş vilayetlerine ancak yeterli oluyor, Doğu ve Kuzey Anadolu pazarlarına mal yetişmediğinden oralarda Rus basması kullanılıyordu.

Basma kullanımının artmasının sebeplerine gelince; el tezgâhlarında dokunan Alaca'yı kullanan köylülerimiz artık basma giymeye başlamıştır. Fabrika basmanın yanında kışlık tek tarafı tüylü pazen de üretiliyor.[45]

Bu bölgede iktisadî hayatı canlandıran fabrika kuşkusuz sosyal hayatı da canlandırmıştır. Basma sanayii, müessesesinin bağlı bulunduğu Sümerbank Umum Müdürlüğü'nün izniyle şehrin imarına katkıda bulunmuştur. Ortaokula ek bina, fabrika ile şehir arasındaki yolun tamiri, memleket hastanesinin yapımına nakdi yardım (üç yılda 140.000 lirayı bulmuştur) yapmıştır. Resmî okulun dışında işçilere okuma-yazma kursu, ayrıca fabrika içinde usta-işçi yetiştirmek için teknik kurslar açmıştır.[46]

Bu kuruluşun sosyal, kültürel ve sportif alanlarda da büyük hizmetleri olmuştur. 700 kişilik düzenli müsamere salonu ve sahnesi, Sümer Halkevi Kütüphanesi ve okuma salonu memur ve işçilerin hizmetine sunulmuştur. Ayrıca halkevinde düzenli olarak biçki ve dikiş kursları düzenleniyor, resim ve heykel sergileri açılıyordu. Bunların yanında yoğun olarak sportif faaliyetlere de yer veriliyordu. Faaliyetlerin sağlıklı yapılabilmesi için gerekli tesisler mevcuttu.

Fabrikanın otuz yataklı ve personeli tam olan hastanesi vardı. Özellikle bu civarda bir zamanlar hüküm süren sıtmaya[47] karşı verilen mücadelede bu hastanenin desteği göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi burada çalışan kişilerin sadece işleriyle meşgul olmaları için gerekli tedbirler alınmıştır.

Basma Fabrikası'nın Nazilli'nin iktisadî hayatında çok önemli bir yeri vardır. Sosyal ve kültürel hizmetleriyle birlikte iktisadî hayata yaptığı etkiler sadece bulunduğu bölge için değil, ülke için önemli bir kazançtır.

NOTLAR

1 Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri**, İstanbul, 1984, s.9.

2 Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara, 1982, s.60.

3 Ord. Prof. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1983, cilt VII, s.257.

4 Ökçün, **a.g.e.**, s.12.

5 Karal, **a.g.e.**, s.258.

6 Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, İstanbul, 1994, s.147.

7 Zafer Toprak, **Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1997, cilt 3, s.238.

8 Toprak, **a.g.e.**, s.239.

9 Ökçün, **a.g.e.**, s.122.

10 Pamuk, **a.g.e.**, s.148.

11 Ökçün, **a.g.e.**, s.122.

12 Şevket Pamuk, Zafer Toprak, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Ankara, 1988, s.46.

13 Prof. Dr. Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, Ankara, 1984, s.104-105.

14 **Anadolu**, 16 Haziran 1930.

15 Ekrem Yazman, "Nazilli Pamuk İstasyonu", **İktisadi Yürüyüş**, 15 Birinci Teşrin 1940, sayı 21, s.5.

16 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/101.

17 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/2279.

18 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/2427.

19 Toprak, **a.g.e.**, s.51.

20 Yazman, **a.g.y.**, s.5.

21 Muzaffer Piyancı, "Nazilli-Bürhaniye Sulama Kooperatifi", **Karınca Dergisi**, Şubat 1935, sayı 9, s.8.

22 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/4600.

23 **Aydın Gazetesi**, 25 Ağustos 1938.

24 **Aydın Gazetesi**, 16 Mayıs 1939.

25 Ülken, **a.g.e.**, s.106.

26 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı K/14805.

27 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/2428.

28 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/2902.

29 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/3515.

30 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/3620.

31 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/4040.

32 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/5441. Ayrıca bkz. Ek 1, getirilen malzeme listesi.

33 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/5895. Bkz. Ek 2.

34 **Son Posta**, 27 Mayıs 1937.

35 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/7133.

36 **Aydın Gazetesi**, 21 Temmuz 1939.

37 **Atatürk Aydın'da**, İzmir, 1981, Atatürk'ün doğumunun 100. yılı münasebetiyle, s.55.

38 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, cilt 3, s.387, 391.

39 **Atatürk Aydın'da**, s.56.

40 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/10528.

41 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, sayı 2/13099.

42 Nazilli Talebe Neşriyatı, Nazilli, 1945, s.15, Hayriye Yeşilay, **Nazilli Monoğrafyası**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yayınlanmamış lisans tezi, 1961, s.31.

43 Selim Cavid, "Fabrikalarımız", **İktisadi Yürüyüş**, 1 İkinci Teşrin 1940, sayı 22, s.15.

44 Cavid, **a.g.y.**, s.15.

45 **Aydın Gazetesi**, 21 Temmuz 1939.

46 **L'Illustration de L'orient**, Ege Özel Sayısı, Temmuz, Ağustos, Eylül, İstanbul, 1950, s.4.

47 Saadet Tekin, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Nazilli Kasabası**, DE.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, İzmir, 1997.

Modon ve Koron Kaleleri

MEHMET ALİ GÖKAÇTI

Modon ve Koron kalelerinin adlarını ilk kez işittiğimde İstanbul Üniversitesi tarih bölümünde birinci sınıf öğrencisiydim. Osmanlı deniz savaşları ve kaptân-ı deryâlar hakkında hazırlamakta olduğum bir ödev için, denizcilikle ilgili olarak Osmanlıca kaleme alınmış eserleri karıştırırken bu iki kalenin varlığından da haberdar olmuştum. Haberdar olmamı sağlayan kitap ise, Katip Çelebi'nin meşhur *Tuhfetü' l Kibar fi Esfâri' l Bihar* adlı eseriydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz ve Ege'de hâkimiyet kurmak için girişteği mücadeleyi ve bu uğurda yaptığı savaşları anlatmanın yanı sıra o dönemin denizcilik teknolojisi ve uygulamaları konusunda da bilgiler veren bu kitaptan anlaşıldığı kadarıyla, Modon ve Koron kaleleri askeri harekâtlar için kullanılan bir deniz üssü olmanın yanı sıra lojistik bir destek merkezi işlevine de sahip bulunmaktaydı.

Daha sonraki dönemlerde söz konusu kalelerden Osmanlı vakayinamelerinde, o da Mora ile ilgili bir savaş mevzubahis olduğunda bahsedildiğini gördüm. Bilhassa 17. yüzyılın son dönemlerinde Mora Yarımadası'nın Osmanlı'nın kontrolünden çıkması ve Venedik hâkimiyetine geçmesi, nihayetinde 1715 yılında Şehit Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun buraları tekrar ele geçirmesi dolayısıyla, Modon ve Koron'un adının değişik eserlerde zikredildiğine şahit oldum.

Türkçe dışındaki dillerde hazırlanmış ve Akdeniz'i konu alan eserlerdeyse bu kalelerin Avrupa ile Asya arasında yapılan ticaretin gerçekleştiği güzergâhta yer almaları dolayısıyla ayrı bir öneme sahip olduklarını da gördüm. Önemi arttıkça büyüyen ve genişleyen bu kalelerin barındırdığı nüfusun ihtiyaçlarına cevap vermek adına daha kapsamlı ve daha organize bir yerleşim düzenine kavuşturulduğunu, hatta kalelerin içinde ve hemen yakınlarında kayda değer büyüklükte köy veya kasabaların kurulduğunu da yine bu kitaplardan öğrendim.

Ne var ki dönem dönem değişik kitaplarda karşıma çıkan Modon ve Koron'un askerî özellikleri ve işlevlerinin ötesinde her nedense ele alınmadığı da gördüm. Sadece kalyonlar, çektiriler, gemi kalafatları, mevcut askerlerin sayısıyla sahip olduğu topların cinsleri gibi özelliklerle ön plana çıkan bu mekânların, tarihin içindeki yolculuklarını, gelişimleri, zaman zaman yaşadıkları düşüşleri ve hepsinden önemlisi bu kalelerin çevresinde yerleşen insanların oluşturdukları hayatın ortamını ise öğrenemedim. Elbette buralarda yaşayan insanların kısıtlı bile olsa oluşturdukları kültürel birikimin ne olduğunu da. Bu eksiği gidermek içinse geçtiğimiz yazaylarında bölgeye yapmış olduğumuz geziyi ve bu gezi kapsamındaki küçük çaplı araştırmayı beklemek gerekecekti.

Modon Kalesi

Modon (Methoni) ve Koron (Koroni) kaleleri günümüzde Mora Yarımadası'nın (Peloponnesos) güneybatı kesimini oluşturan Messinia bölgesi dahilinde yer almaktadır. Mora'nın güneyinden Akdeniz'e doğru uzanan yarımadaların en batısındakinin her iki yakasında yer almakta olan bu kaleler hem birbirlerine olan yakınlıkları, hem de işlevlerinin aynı ortak amaca hizmet ediyor olması dolayı-

* Araştırmacı, yazar.

Koron kalesinin bugünkü görünümü.

sıyla tarihin her döneminde ikiz kardeşler gibi birlikte ele alınmışlardır.

Bir anlamda Yunanistan'ın Akdeniz'le kucaklaşarak sona erdiği noktada yer almakta olan bu ikiz kalelere ulaşmak, beraberinde oldukça uzun bir yolu katetmeyi gerektiriyor. Bu bağlamda bizler de, hem bu kaleleri, hem de bölgedeki diğer tarihî eserleri ve arkeolojik alanları görmek için yola çıktığımızda ilk etapta İstanbul'dan Atina'ya geldik. Bu noktadan sonra karşımıza çıkan iki seçenekten bir parça daha zahmetli olanını seçtik. Yeni yapılmış otobandan konaklayacağımız Kalamata kentine birkaç saat içinde gitmek yerine, daha uzun sürecek olan tren yolculuğunu tercih ettik. Buradaki amacımız Megara, Korinthos, Argos, Tripolis üzerinden Kalamata'ya giden güzergâh boyunca Mora'nın kırsalını daha yakından görmek, dağları, ormanları ve irili ufaklı dereleri aşarak gideceğimiz yere varmaktı. Nitekim bu tercihimiz yedi saate varan yolculuğun sebep olduğu hafif bir yorgunluğun ötesinde, beklentilerimize fazlasıyla cevap verdi.

Bölgede geçirdiğimiz bir hafta boyunca ilk ziyaret ettiğimiz mekân Modon kalesi oldu. Modon'a (Methoni) ulaşmak için ilk etapta Kalamata'ya 51 km. uzaklıktaki Pylos (Navarin) kentine gittik. Osmanlı tarihinin önemli dönüm noktalarından birinin yaşandığı Pylos'ta geçirdiğimiz birkaç saat içerisinde bu küçükama şirin kenti de gezme fırsatını elde ettik. Hemen tüm Akdeniz kentlerinde karşımıza çıkan benzer bir manzaraya sahip olan Pylos, çoğunluğu ikişer katlı beyaz badanalı ve panjurlu evleri, palmiyelerin portakal ağaçlarıyla birlikte iki yanına sıralandığı caddeleri, limanın çevresine toplanmış tavernaları, ağlarını dört bir yana sermiş balıkçıları ve hemen her kapının önünde sıcaktan dolayı uyuşuk bir şekilde oturan kedileriyle bölgenin en güzel ve en özgün kentlerinden birisi durumunda.

Ancak kenti bütün bu güzelliklerinin yanı sıra bizler için önemli hale getiren olay, 20 Ekim 1827 tarihinde Osmanlı donanmasının burada İngiliz, Fransız, Rus ortak donanması tarafından bir baskınla yok edilmiş olmasıydı. Yunan isyanının gidişatının Osmanlı lehine bir seyir takip ettiği günlerde bölgeye asker ve malzeme sevkıyatını sağlamak için gelmiş bulunan Çengeloğlu Tahir Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, Sir Edward Codrington komutasındaki ortak donanmanın baskınına uğramıştı.

Gerekli istihbaratın yapılmamasının yol açtığı bu büyük ihmal karşısında Tahir Paşa elinden geldiğince

Modon kalesinin kara tarafındaki ana girişi.

Burcu / Modon kalesi.

ortak donanmaya karşı koymaya çalışmış olsa da, sonuçta kötü akıbeti değiştirememişti. Osmanlı donanmasına mensup askerler durumun tüm ümitsizliğine rağmen, mücadeleyi bırakmamışlar ve görgü şahitlerinin anlattıklarına göre batarken bile toplarını ateşleyerek son bir çabayla direnmeye çalışmışlardı. Ne var ki, sonuç değişmemiş ve 50'si küçük boyutlu toplam 68 gemiden oluşan Osmanlı donanması, sadece 24 gemiden oluşan ortak donanmanın karşısında boyun eğmek zorunda kalmıştı. İşte Osmanlı tarihinin en önemli olaylarından birisine sahne olmuş bu kentin sahilinde, Modon'a gitmeden önce biz de bir müddet liman da oturarak önümüzde uzanan masmavi körfezi izlemeyi tercih ettik. Olur da, bu mavi deniz bizlere o günlerden bir şeyler anlatır dercesine.

Pylos'u (Navarin) dolaştıktan ve bu kentte yaşanan savaşı hatırladıktan sonra buradan 12 km uzaklıktaki Modon'a doğru yola çıktık. Öğleden sonraki tek otobüsü kaçırdığımızdan ötürü taksi tutarak ulaştığımız Modon'a kadar taksi şoförünün o günlerde daha iki hafta önce sona ermiş dünya kupasında üçüncü olmuş olan Türk millî takımı ve oyuncuları hakkındaki övgülerini dinlemek ise, doğrusu bizler için hoş bir sürpriz oldu.

Modon'a ulaştıktan sonra neredeyse kasabanın kendisiyle eşdeğer büyüklükteki bir araziye sahip olan bu devasa kaleyi fazla vakit kaybetmeden dolaşmaya başladık. Modon kalesi iki tarafı karaya, bir tarafı da denize gelecek şekilde büyük bir üçgen biçiminde inşa edilmiş. Kale etrafına daha sonra eklenen tabyalarla zaman içerisinde daha da büyümüş. Kara tarafında halen mevcut olan su hendeğinin üzerindeki kemerli bir köprüden geçilerek girilen bu muhteşem kalenin tarih sahnesine çıkışıysa neolitik döneme kadar uzanıyor. Ancak buradaki ilk askerî oluşumun ortaya çıkışıysa Agamemnon'la özdeşleşen Mykene dönemine olmuş. Troya seferine çıkmak için bölgedeki tüm Mykene beylerini etrafına toplayan Agamemnon'un döneminde, burada küçük bir liman ve kale kurulmuş. Aynı dönemde bugünkü adı olan Methoni'yi de (Mothone) alan kale kısa zaman zarfında çevresinde gelişen köy sayesinde önemli bir yerleşim birimi haline gelmiş. Homeros tarafından bölgede yetiştirilen üzümlerinden imal edilen şaraplarından ötürü "şarap diyarı" olarak da adlandırılan Modon'un bugünkü görünümüne kavuşması ise ortaçağlarda Haçlıların bölgeye gelmesiyle gerçekleşmiş. İlk kez 1125 yılında Venedik donanması tarafından ele geçirilen Modon, 4. Haçlı seferi sırasında bölgeye gelen Geoffrey de Villehardouin'ın bugünkü kaleyi inşa ettirmesiyle sıradan bir sahil kasabası olmaktan, önemli bir deniz üssü olmaya terfi etmiş.

Haçlı seferleri ile başlayan ve 14. yüzyılda Venediklilerin bölgede kesinleşen hâkimiyetlerine değin, dönemin önde gelen güçleri arasında sık sık el değiştirdiği görülen Modon kalesi, bugünkü görünümüne Venedik idaresi döneminde kavuşur. Kalenin kesin olarak Venedik hâkimiyetine geçmesi sonrasında bölgeye yerleşen personelin ihtiyacını karşılamak için kaleye dışarıdan su taşıyacak bir su kemeri, evler, kiliseler ve ihtiyaca cevap verecek diğer sosyal tesisler inşa edilir. Ayrıca kalenin denize bakan tarafına bir liman ve küçük bir tersane de kurularak, kalenin denizcilere yönelik her türlü bakım ve onarım hizmetini vermesi de sağlanır.

İşte elimizdeki bu bilgiler ışığında su hendeğinin üzerindeki kemerli köprüden geçerek kalenin kara tarafındaki ana kapısından içeri adım attıktan sonra, iki tabyanın arasından geçen dar bir yolu izleyerek kalenin içerisine doğru ilerledik. Bu yolun sonundaki ikinci büyük bir kapıdan daha geçtikten sonra kalenin içine girmiş olduk. İlk bakışta insanda uçsuz bucaksız bir araziye sahip olduğu izlenimini uyandıran kalenin, bizleri hemen kapıyı geçtikten sonra karşılayan meydanında ise bir parça durmadan edemedik. Çünkü o dönemlerde kalenin tek meydanı durumundaki bu yerin sürekli olarak kanla yazılan tarihini hatırlamadan geçmek mümkün olmadı.

Modon'da Kanlı Olaylar...

Meydanın tarihindeki ilk büyük kanlı olayın, kalenin Osmanlıların eline geçişinin hemen sonrasında yaşandığını, dönemin gelişmelerini anlatan vakayinamelerden daha önce öğrenmiştik. Bu eserlerde anlatılanlara göre, kaleyi uzun bir mücadele sonrasında ele geçiren II. Bayezid esir edilen 1500 kadar Venedik askerinin ne yapılacağı kendisine sorulduğunda, siyasi yönü ağır basan ama kendisinin o yumuşak tabiatından da beklenmeyecek bir cevap verir. "Hepsini öldürün".

Bu arada Macar kralı adına casusluk yapan iki Eflaklı asilzade de Mora bölgesinde yakalanarak, padişahın huzuruna getirilir. Macar kralına esaslı bir gözdağı vermeyi amaçlayan padişah Modon kalesinin meydanında yapılan infazların bu casuslara da izlettirilmesini ve sonrada bu gördüklerini Macar kralına anlatmaları için serbest bırakılmalarını emreder. Böylece Macarlara da, eğer Venedikliler gibi ellerine düşerlerse başlarına neler gelebileceği deyim yerindeyse uygulamalı gösterilir. Bu arada padişahın emriyle ölüme mahkûm edilen Venedikliler de söz konusu meydanda başları vurulmak suretiyle birer birer idam edilir. Dönemin tarihçilerinin anlatımına göre Modon meydanı adeta kanla yıkanır.

Aynı meydanın tarihindeki ikinci büyük kanlı gösteriyse, 1822 Yunan isyanı sırasında yaşanır. Kaleyi ele geçiren isyancılar kaçmayı başaramamış olan Müslüman ahaliyi bu meydana toplayarak, çoluk çocuk, kadın erkek ayırt etmeksizin kılıçtan geçirirler. Bu olaydan üç yıl sonra 1825 yılındaysa bu kez isyanı bastırmak için emrindeki Mısırlı askerlerle bölgeye gelen İbrahim Paşa, kalenin tarihindeki üçüncü büyük kanlı sayfayı açar. Kalede ele geçirdiği tüm erkekleri öldüren İbrahim Paşa, kadın ve çocukları da esir pazarlarında satılmak üzere zincirlere vurdurarak götürür. Bu arada İbrahim Paşa, Modon'dan ayrılmadan önce hem isyanın etkisini kırmak, hem de böylesi bir kaleyi askerî açıdan işlevsiz hale getirmek için, kale içinde ne varsa yakıp yıktırır. Öyle ki, kalenin limanı ve burçları da bu yıkımdan kendisini kurtaramaz.

Kalenin içinde hemen her yerde görülebilen yıkıntılardan nasıl bir yerleşim planına sahip olduğu konusunda doğru düzgün bir fikir edinebilmenin imkânsız olduğu yapının, Osmanlı dönemindeki durumunu anlamak ve öğrenmek için bu konuda elimizdeki tek kaynak olan Evliya Çelebi'ye müracaat etmekten başka çıkar yol bulamıyoruz. Evliya Çelebi 17. yüzyılın ortalarında ziyaret ettiği kalenin etrafının 1500 adım uzunlukta olduğunu belirtir. Evliya Çelebi kalenin burçlarının Selânik kalesininkine çok benzediğini söyler ve deniz tarafındaki topların üzerinde Kanunî Sultan Süleyman'ı öven beyitler yazılı olduğunu bildirir ki, bu da bize Modon kalesinin de Sultan Süleyman döneminde elden geçirilen ve tahkim edilen kalelerden birisi olduğunu gösterir. O dönemde Venediklilere ve özellikle de Akdeniz'de Osmanlı devletinin en büyük rakibi olan İspanya'ya karşı koyabilmek adına bölgedeki tüm kale ve istihkâmları güçlendiren veya yenilerini inşa ettiren Kanunî'nin, Modon kalesini de bu savunma sisteminin önemli unsurlarından birisi kabul ederek elden geçirdiğini görüyoruz.

Evliya Çelebi kalenin dış kapısının girişinde bir topuzun asılı olduğunu

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Mora Yarımadası. (Kaynak: Mehmet Ali Gökaçtı, Geographika, İletişim Yayınları, 2001 İstanbul).

Koron kalesinin Ortaçağ dönemine ait bir gravürü. (Alexander Paradissis, Fortresses and Castles of Greece, cilt 2, Atina 1994).

belirtir ve bu topuzun kaleyi nasıl ele geçirdiğini sürekli hatırlatması için II. Bayezid tarafından oraya koydurulduğunu da yazar. Çelebi kalenin girişindeki meydandan denize doğru uzanan on sokak olduğunu ve bu uzun sokakların mermerle kaplı olduğu söylemektedir. Günümüzde bu yollardan birkaçı ve yine onların mermer kaplamalarının bir kısmı halen görülebilmektedir. Evliya'nın verdiği bilgilere göre kale içinde yedi cami bulunmaktadır. Evliya Çelebi bu camilerin en büyüklerinin kiliseden camiye çevrilmiş olan Sultan Bayezid Camii ile Sultan Murat Camii olduğunu belirtir. Çelebi, cami sayısını yedi olarak vermesine rağmen bu iki camiye ilaveten dört caminin yani toplam olarak altı mabedin adını zikreder. Mescit oldukları anlaşılan diğer ibadethanelerin adlarıysa, Tekke Mescidi, Şeyh Efendi Mescidi, Üryani Mescidi ve Çarşı Mescidi'dir.

Sözkonusu camilerden biri ki, o da günümüze ulaşabilmiş az miktardaki kalıntılarıyla halen görülebilmektedir. Kale meydanından denize doğru uzanan anayolun sol tarafında konumlanmış olan bu caminin temel taşları ve minarenin üzerine oturduğu kaidesi ile bu kaideyi yukarı doğru yükselen gövdeye bağlayan ve pabuç olarak adlandırılan kısımları görülebilmektedir. Otların bürüdüğü temel taşlarının konumundan tahmin edebildiğimiz kadarıyla kare bir plana sahip olduğu anlaşılan caminin elde kalan çok az miktardaki kalıntısından özgün bir Osmanlı mimari eseri olduğu anlaşılmaktadır. Adının ne olduğu konusunda ise yaptığımız tüm araştırmalara rağmen kesin bir sonuç elde etmek mümkün olmadı. Ancak Sultan Bayezid Camii'nin kiliseden çevrilmiş olması buna karşın söz konusu caminin Osmanlı mimarisinin temel özelliklerini yansıtıyor olması ve bir mescitten çok daha büyük bir yapı olması akıllara bu caminin Sultan Murat Camii olabileceği ihtimalini getirmektedir.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden bir medresesi, dört sıbyan mektebi, bir hamamı iki imareti ve Aziz Efendi adıyla maruf bir tekkesinin olduğu da anlaşılan Modon kalesinde, yerleşimcilerin çoğunluğunun askerî personel ve onların aileleri olduğu da anlaşılmaktadır. Evliya'nın verdiği bilgilerden kaleye yerleşmiş ahalinin bir kısmının da Araplar olduğu görülmektedir ki, bunların çoğunluğunun burada hizmetli olarak bulundukları ve yine çoğunluğunun da mevcut imaretlerden geçimlerini sağladığı anlaşılmaktadır. Kale içerisinde üstleri renkli kiremitle kaplı Hıristiyanlardan kalma 700 Müslüman hanesi olduğunu belirten Çelebi, kırk kadar dükkânın varlığından bahsetmiştir ki, bu durum bile bizlere kalenin içinde buyük miktarda insanın barındığını göstermektedir. Osmanlı döneminde kaledeki nüfusu tam olarak tespit etmemizi sağlayacak veri bulunmasa da, kalede görevlendirilmiş olan askerî personelin sayısı yine de bir fikir edinmemize imkân sağlamaktadır. Bölgenin 1715 yılında Venediklilerden geri alınması sonrasında yapılan yoklamalarda kaledeki farklı sınıflardan olan askerlerin sayısı 1500 civarında görülmektedir. Aileleri ve hizmetli diğer personelin adedi de yaklaşık olarak hesaba katıldığında, 18. yüzyılın başlarında Modon kalesinde 6000 ile 7000 arasında Müslüman nüfusun barınmakta olduğu anlaşılmaktadır. Aynı dönemde tutulmuş cizye defterlerine göz atıldığındaysa, kalenin dışındaki bölgede sakin olanların sayısı değişik sayımlarda 500 ile 600 hane arasında gösterilmektedir. Bu rakamlardan yaklaşık bir kestirimle gayrimüslim nüfusun da 3000 civarında olduğu göz önüne alındığında, 1720'li yıllarda Modon'un toplam nüfusunun 10.000 civarında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak yeniden fethedildikten sonraki yıllarda Müslüman nüfusun sayısının zamanla azaldığı, dolayısıyla da Müslümanların bu kaleyi ve yakın çevresini ideal bir yerleşim olarak pek de benimsemedikleri anlaşılmaktadır.

Modon kalesinde muhtemelen Sultan Murat Camii'ne ait olan minarenin kaidesi,

Bütün bu bilgilere karşın uzun bir dönem önce yakılıp yıkıldığı için günümüzde karşımıza sadece kalıntıları ve onların üzerini bürümüş otlarıyla çıkan Modon kalesinin içindeki iki yapı ise her şeye rağmen varlığını korumaktadır. Evliya Çelebi, sayısını bir olarak vermiş olmasına rağmen birbirlerine pek de uzak olmayan bir mesafede yeralan iki hamam günümüzde halen ayakta durmaya ve bir döneme tanıklık etmeye devam etmektedirler. Küçük kubbeli sıcaklığa açılan iki halvete sahip bulunan ve mimari özellikleri açısından birbirinin aynı olan bu hamamların muhtemelen, Modon'un Osmanlı ordusu tarafından 1715 yılında Venediklilerden geri alınmasından sonra inşa edildikleri sanılmaktadır. Oldukça kötü durumda olan hamamların iç kısmındaki tezyinatın çok az bir kısmı halen mevcudiyetini korumaya devam ediyorsa da, bu süslemelerden yapılan işin özellikleri hakkında bir fikir edinebilmek mümkün görünmemektedir. Daha önceki döneme ait tüm kayıtlarda ve Evliya Çelebi'de sayısı bir olarak görülen hamama bir benzerinin daha eklenmesinin temel gerekçesi, Osmanlıların eline tekrar geçtikten sonra tek bir hamamın ihtiyacı karşılayamaması olsa gerektir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde Hadım Ali Paşa hamamı adıyla gösterilen bu hamamın mevcutlardan hangisi olduğunu ve diğerinin adının da ne olduğunu belirlemekse kitabeleri ortada olmadığından ötürü mümkün olamamıştır. Ayrıca Evliya Çelebi'nin eserinde bahsedilen 7000 gazinin ve 5 vezirin yattığı şehitlik ile Gazi Silahdar Ağa türbesinden de günümüzde hiçbir iz kalmamıştır.

Kaleyi boydan boya katedip, denize açılan büyük kapıdan dışarı çıktığınızda ise karşımıza Modon kalesinin en güzel bölümlerinden birisi olan Burci (Bourtzi) çıkar. Kalenin denize doğru uzandığı burnun hemen önünde yer alan kayaların üzerine inşa edilmiş olan bu iki katlı hisar, Akdeniz sahilindeki tüm kalelerin tahkim edildiği süreçte Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Denize açılan kapının hemen önünde yer alan dört gözlü ve orta kesimi yukarı doğru kavisli bir köprü ile ulaşılan bu hisar günümüzde de gayet iyi durumdadır. İç içe geçmiş ve beşgen planlı iki burçtan oluşan hisarın çevresini de beşgen şeklinde bir istinat duvarı çepeçevre dönmektedir. Burci'nin hem kapısındaki, hem de burçlarındaki kitabeleri tahrip edilmiş olduğundan ötürü kesin inşa tarihi ve geçirmiş olduğu tamirlerin tarihleri konusunda bir fikir edinmek mümkün olamamaktadır. En üstte yer alan burcun tepesiyse bir kubbeyle kapatılmış olup, burçların içine girilememektedir. Osmanlı döneminde Evliya Çelebi'nin tabiriyle dört bir yanı kirpi gibi toplarla çevrili olan Burci'nin üstü de kurşunla örtülüymüş. Bu sebepten ötürü yağmur yağdığı zamanlarda, yağmur suları bu kurşun kubbeden akarak aşağıdaki sarnıçta toplanırmış. Günümüzde söz konusu sarnıçtan da herhangi bir iz kalmamıştır.

Modon kalesinin Osmanlı dönemindeki önemli işlevlerinden birisi olan lojistik desteğin nasıl sağlandığı ve ne gibi hizmetlerin verildiği ise Katip Çelebi'nin *Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l Bihar* adlı eserinde anlatılmaktadır. Katip Çelebi'nin naklettiklerinden öğrendiğimize göre, Modon kalesi Akdeniz'e açılacak gemiler için son istasyon durumunda olup, her türlü yiyecek, su, cephane ve diğer gerekli malzeme ihtiyacı buradan tamamlanırmış. Özellikle de ahşaptan inşa edilmiş o dönem teknelerinin denizde daha hızlı gitmesini sağlayan yağlama işleminin en son yapıldığı istasyon Modon kalesiymiş. Akdeniz'e açılmak üzere İstanbul'dan ya da Sakız veya Çeşme'den ayrılan tekneler o dönemde ilk önce Eğriboz'a uğrar, burada kalafata çekilerek yağlandıktan sonra, Modon'a gelirlermiş. Modon kalesinde son kez kalafata çekilen ve alt tarafları don yağı, katran karışımı bir maddeyle yağlanan tekneler gerekli diğer ihtiyaçlarını da temin ettikten sonra buradan Akdeniz'in engin sularına yelken açarlarmış.

Günümüzde insana harabelerden oluşan bir yapılar koleksiyonuna ev sahipliği yaptığı izlenimini veren Mo-

Modon kalesindeki hamamlardan biri.

don kalesindeki tek işlevsel yapı ise ana girişteki meydanın yakınlarında yer alan kilisedir. Söz konusu kilise Venedikliler tarafından yapılmış olup daha sonraysa İbrahim Paşa tarafından yıkılmıştır. Latin mimarisinin özelliklerini yansıtan bu kilisenin yerine inşa edilmiş olan bugünkü kilise ise, hem dış görünümü hem de iç dekorasyonu ve tezyinatıyla oldukça mütevazı bir manzara sergilemektedir.

Koron Kalesi

Mora Yarımadası'nın Messinia bölgesindeki gezimizin bir başka gününü de Koron (Koroni) kalesini gezmeye ayırdık. Koron kalesi Messinia bölgesinin merkezi konumundaki Kalamata kentinin güney batısında konumlanmış olup, Kalamata'ya da 43 km. uzaklıkta bulunuyor. Koron'a, iki yanında zeytin ağaçlarının ve yol boyunca belirli aralıklarla karşımıza çıkan kapı ve pencereleri maviye boyanmış ve çoğunluğu tek katlı olan beyaz badanalı evlerin oluşturduğu köylerin yer aldığı bir güzergâhtan geçilerek gidiliyor.

Zeytin bahçelerine, köylere, yeşil dağlara kimi zaman denizin de eşlik ettiği bir yolculuktan sonra varılan Koron kasabasının merkezine varyantlı ve son derece dar bir yoldan ulaşılıyor. Evlerin arasında bir sağa bir sola kıvrılarak kasabanın çarşısının bulunduğu meydana vardığımızda karşımızdaki kasabanın, önemli ölçüde özgün mimari dokusunu korumuş olduğunu görüyoruz. Çoğunluğu iki katlı taş evler, bu evlerin arasından yılan gibi kıvrılarak çıkan yokuşlu sokaklar, kimi zaman evlerin arasından ancak iki insanın yan yana yürüyebileceği genişlikteki merdivenli sokaklarıyla sahile açılan mahalleler, kapılarının önünde ağlarını onaran balıkçılar, bir sarnıcın kalıntılarının üzerine inşa edilmiş evinin kapısında uyuklayan ihtiyarlar ve rıhtım boyunca uzanan tavernalar, kafeler ile balıkçı tekneleri bu kasabanın genel manzarasının tipik öğelerini oluşturuyorlar.

Kasabanın arkasındaki tepenin üzerinde tüm heybetiyle yükselen Koron kalesine ulaşmak içinse daracık yokuşlu bir sokaktan ilerlemek gerekiyor. Rengârenk badanalı evlerin ve sağdan soldan bu sokağa açılan beyaza boyanmış merdivenlerden oluşan yan sokakların ilginç görüntüleri altında kalenin ana kapısına ulaşılıyor. Yunan bağımsızlık savaşı sırasında İbrahim Paşa komutasındaki ordu tarafından ağır şekilde tahrip edilerek kullanılmaz hale getirilen kalenin, bu harap görünümünün yakından çok daha belirgin bir hal aldığı bizzat görülüyor. Belirgin bir plana sahip olmayan kalenin gotik özellikler yansıtan görkemli kapısından içeri girildiğinde, kalenin aslında iki ana bölümden oluştuğunu farkediyorsunuz. Kalenin iç kesiminde Bizans döneminde yapıldığı söylenen ancak muhtemelen daha önce var olan bir sistemin geliştirilmesiyle oluşturulan ikinci bir sur sistemi daha bulunuyor.

Osmanlılar tarafından iç hisar olarak adlandırılan bu bölümün yanısıra kalenin güneybatı ve güneydoğusunda yine Osmanlılar tarafından inşa edilmiş olan iki de tabya bulunuyor. Günümüzde surların kendisi gibi harap vaziyette olan, hatta bakımsızlıktan birisi tamamen yıkılmış olan bu tabyaların adları Evliya Çelebi'de Sultan Süleyman ve Bey tabyaları olarak verilmektedir. Bu isimlerden de anlaşılacağı gibi söz konusu kalenin de Kanunî Sultan Süleyman döneminde tahkim edilerek geliştirildiği anlaşılmaktadır. Osmanlıların eline Modon kalesinde yaşananlardan sonra benzer bir akıbetle karşılaşmamak için anlaşma yoluyla ve kan dökülmeksizin geçen Koron'un tarih sahnesi çıkışı ise Sparta dönemine kadar uzanmaktadır.

Koron, Spartalılar tarafından buraya Asinelilerin yerleştirilmesiyle tarih sahnesine çıkmıştır. Mora Yarımadası'nın kuzeyinde, bugünkü Nafplio yakınlarındaki bir bölgede yaşayan ve aynı zamanda Argos'a karşı Sparta'nın müttefiki olan Asine'lilerin Argoslular tarafından yaşadıkları topraklardan çıkarılarak sürülmeleri ve Spartalıların da dostlarına el uzatarak onları Mora'nın bu uç kesimindeki bölgeye yerleştirmeleriyle Koron kasabası kurulmuştur. Bugünkü adını ne zaman aldığı bilinmeyen ancak antik

çağlardan bu yana Koron adıyla bilinen kasaba, daha sonra inşa edilen liman ve kale ile sıradan bir köy olmaktan, yarımadanın önemli bir askerî ve ticarî merkezi olmaya doğru yönelmiştir. Roma döneminde önemini yitiren kale, Bizans döneminde Akdeniz'de artan hâkimiyet mücadelesine paralel olarak yeniden önem kazanmıştır. Bizans döneminde iç içe geçmiş iki kale şeklinde yeniden inşa edilen veya en azından mevcut kalenin geliştirilmesiyle güçlendirilen Koron, ortaçağın ünlü gezginlerinden İdrisî tarafından da görkemli bir kale olarak tanımlanmıştır. 12. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında Haçlılar, Bizanslılar, Malta Şövalyeleri ve İspanyolların arasında sürekli el değiştiren Koron en sonunda II. Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1687 yılında Mora'nın birçok bölgesi gibi Venediklilerin eline geçen kale, 1718 yılında Osmanlı ordusu tarafından tekrar geri alınmış ve 1828 yılına kadar da Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.

Tarihi geçmişine kısaca göz attığımız kalenin ana kapısından içeri girdikten sonra karşılaşılan manzarayı tarif edecek tek kelimeyse ancak hayal kırıklığı olabiliyor. Nereye ait olduğu belli olmayan birtakım temel taşları, üç beş zeytin ağacı ve yer yer insan boyuna ulaşan otların bürüdüğü son derece bakımsız görünümlü kaleden iç kaleye geçtiğinizde de karşınıza küçük bir kilise, keşişlerin barındığı mütevazı bir manastır ile bir mezarlık çıkıyor. Kalenin iç mekânındaki bu sıradan ve bakımsız manzaraya karşın duvarların üzerinden baktığınızda ayaklarınızın altında uzandığı hissini uyandıran Akdeniz'in görüntüsü ise kelimelerle tarif edilemeyecek bir güzelliği yansıtıyor.

Kalenin bugünkü terk edilmiş ve harap görüntüsüne karşın Osmanlı döneminde nasıl bir manzara arz ettiğini öğrenmek için yine her zamanki gibi Evliya Çelebi'nin anlattıklarına müracaat ediyoruz. Evliya'nın anlattıklarından Kanunî döneminde ciddi bir şekilde elden geçirildiği ve yenilendiği anlaşılan kalede o yıllarda 600 bakımlı hane olduğu tahmin edilmektedir. Evlerinin beyaz ve hasarsız olmasını bu kalenin hiç çatışma yaşanmadan hep vire ile teslim olmasına bağlayan Evliya Çelebi, kalede kendi ifadesiyle 20 dükkâncık olduğunu da yazar. Kale içindeki tek caminin kiliseden bozma Sultan Bayezid Camii olduğunu belirten Evliya, kalenin ihtiyacı olan suyun da dışarıdan getirildiğini ama su yolları gizli olduğu için nasıl getirildiğinin bilinmediğini söyler.

Halkının hangi dinden ve milletten olursa olsun Rumca konuştuklarını söyleyen Çelebi, o dönemlerde aralarındaki rekabetten dolayı Koron halkının Modon ahalisiyle aralarının açık olduğunu belirtir. Koron'un özellikle zeytiniyle meşhur olduğunu belirten Çelebi, limon suyu ve zeytinyağı ile terbiye edilmiş zeytinin her yıl testiler içinde İstanbul'daki padişaha gönderildiğini de yazmaktadır. Evliya Çelebi Koron'da çok sayıda Arap cariye ve zenci köle bulunduğunu da yazmaktadır. Bağ bahçe bakımından, ev işlerindeki her türlü hizmete değin bu zencilerin kullanıldığını söyleyen Evliya Çelebi, ancak sahiplerinin bu kölelere bir fiske bile vuramadıklarını ve hatta kendi ifadesiyle "Bre kara, bre Arap" bile diyemediklerini de belirtir. Ancak bir suç işlediklerinde veya görevlerini ihmal ettiklerinde kendilerinden sorumlu olan asık suratlı ve gaddar bir beye şikayet edildiklerini ve gereken cezanın ancak onun tarafından verildiğini anlatır. Bu beyin hem köleyi hem de sahibini dinlediğini belirten Evliya Çelebi, eğer köle suçlu bulunursa dayakla cezalandırıldığını, hatta kimi zamanlar aşırı şiddet kullanımı yüzünden bu kölelerin öldüklerini de söylemektedir. Evliya'nın verdiği bilgiler Osmanlı İmparatorluğu'nun taşrasındaki köle ticaretini, köle kullanımının toplum içerisindeki yerini ve organize yapısını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Çelebi'nin verdiği bilgilerden kale dışındaki varoşta da 600 hane ile 200 kadar dükkânın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu varoşta iki Müslüman mahallesi ile bir caminin bulunduğunu belirten Çelebi, ayrıca bugün hiçbiri mevcut olmayan bir medrese, iki sıbyan mektebi, hangi tarikata ait olduğu belirtilmeyen iki tekke, bir hamam ve hanın da varlığından bahsetmektedir.

Osmanlı arşivlerinde daha çok kaledeki askerî personelin sayılarını içeren defterlerde adı geçen Koron kalesi ve varoşunun nüfusu hakkında elimizde net rakamlara dayanan bilgiler mevcut değildir. Ancak hane sayısından ve askerî personelin sayısını bildiren yoklama defterlerindeki verilerden bir sonuç çıkarmaya çalıştığımızda, kalenin 17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasındaki dönemde ortalama 5000 civarında bir nüfusa sahip olduğunu düşünebiliriz.

Bugünkü Modon ve Koron

Tarih boyunca Akdeniz'in en kritik noktasına konumlandıkları için hemen her zaman dönemin önde gelen büyük güçlerinin ilgi alanına giren ve bu yüzden de sürekli olarak savaşlara, baskınlara ve kanlı hesaplaşmalara sahne olan bu iki kasaba, günümüzde Yunanistan'ın önemli turizm merkezleri arasında yer almaktadır. Oteller, pansiyonlar ve turistlere yönelik hizmet veren diğer tesisler bugünkü Modon (Methoni) ve Koron'un (Koroni) yeni çehresini yansıtmaktadır. Hemen yanı başlarında yükselen görkemli ama bugünkü yıpranmış görünümleriyle yorgun bir manzara arz eden her iki kale ise, adeta iki bin yıllık bir geçmişin özeti olarak günümüzde de varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Viyana Türk Yahudi Cemaati ve Sinagogu

NAİM GÜLERYÜZ

16 Kasım 1885 günü Viyana'da, İkinci Bölge Zirkusgasse No. 22 de, yeni bir sinagogun temel atma töreninde toplanan davetlilere Viyana Sefarad Yahudileri[1] Başkanı Marcos Russo şöyle sesleniyordu:

"Majesteleri Franz-Jozef Avusturya İmparatoru ve Majesteleri Sultan II. Abdülhamid Osmanlı İmparatoru iken, Sadullah Paşa Osmanlı İmparatorluğu Viyana Büyükelçisi, Marcos Russo da Türk Yahudi Cemaatı Başkanı bulunurken... Sefarad Yahudilerinin dinî gereksinmelerini karşılamak üzere bu binanın inşaatına başlanmıştır."

Kapısında Türk ve Avusturya bayraklarının yan yana dalgalandığı bu sinagogun 17 Eylül 1887 pazar günü saat 19'da düzenlenen resmî açılışında Yahudi İspanyolcası dilinde okunan duaları I. Franz-Jozef ve II. Abdulhamid adına Anoten[2] duası izlemiş ve Avusturya ve Türk Millî marşları çalınmıştı.

Merkez holünde iki hükümdarın gerçek boy büyük tabloları asılı bulunan bu Sefarad sinagogu, geleneksel Doğu-İspanyol melodilerin özüne dokunmadan modernleştirilmiş müziğinin güzelliği ve dinî servislerinin mükemmelliğiyle uzun yıllar Aşkenazların[3] da zevkle devam ettiği bir mabet olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra yukarıda anılan tablolar kaldırılmış, yerine büyük aynalar konmuştur.

II. Abdülhamid.

Mimar Ritter von Weidenfeld tarafından, Granada Elhamra Sarayı mimarisinden esinlenerek mağribi stilde inşa edilen, erkekler için 314 (gerektiğinde 594'e kadar artırılabilen) ve kadınlar galerisinde 100 oturma yeri bulunan, ayrıca yaklaşık 500 kişinin ayakta durabileceği bu sinagogda II. Abdülhamid'in doğum günü her yıl özel bir törenle kutlanırdı. Avusturya hükümetini temsilen dışişleri bakanlığı bir üst düzey görevlisinin, harp bakanlığını temsilen yüksek rütbeli bir generalin, Türk büyükelçisi ve elçilik erkânının merasim üniformasıyla katıldıkları bu tören Sultanfeiern - Sultan Bayramı olarak anılırdı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Avusturya ve Osmanlı imparatorlukları aynı safta yer aldığından Avusturya ve Türk bayrakları her vesileyle sinagog kapısında beraberce dalgalanmaya devam etti.

1925'lerde başlayan yeni ırkçı akımlardan sonra Sefaradlar yavaş yavaş Viyana'yı terk etmeye başladılar. Sinagogda hatırlanan en son görkemli tören 1935 yılında, büyük düşünür Maimonides'in (Musa bin Meymun) 800. doğum günü kutlamasıdır.

9-10 Kasım 1938 Kristallnacht gecesi[4] Viyana Sefarad Sinagogu da

* Araştırmacı, yazar.

tüm diğer Alman ve Avusturya sinagoglarının akıbetini paylaştı; Naziler tarafından yakılıp yıkıldı.

Peki, Osmanlı'nın hiçbir zaman hükümran olmadığı, Kanuni Sultan Süleyman (1529) ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1683) tarafından iki kez kuşatılmasına rağmen kapısından dönülen Viyana'da, Osmanlı'ya, hükümdarına, bayrağına ve millî marşına bu yakın ilgi neden? Şimdi öykünün en başına, engizisyonun hâlâ hüküm sürdüğü 18. yüzyıl İspanyası'na dönelim.

Söylenceye göre, o tarihlerde Madrid'te, Moşe Lopez Perera adındaki bir çocuk ailesinden alınıp Hıristiyanlaştırılır, adı Diego d' Aguilar olarak değiştirilir ve papaz olarak yetiştirilir. Eğitiminde süratle ilerleyen Diego engizisyonun ateşli savunucularından biri olur ve piskoposluğa kadar yükselir. Moşe Lopez'in annesi ve kız kardeşi Maranos[5] olup Museviliği gizlice uygulamaya devam etmektedir. Bir ihbar üzerine yakalanan kız kardeşi yargılanıp diri diri yakılmaya (Auto da Fe) mahkûm edilir. İnfazdan bir gün önce, kederli ve umutsuz anne Piskopos Diego d'Aguilar'ı sarayında ziyaret ederek kızının affı için yalvarır, ancak rahip bu talebi reddeder. Çaresiz kalan anne piskoposa gerçeği açıklayarak kendisinin annesi, mahkûmun kız kardeşi, kendi adının da gerçekte Moşe Lopez olduğunu anlatır. Bu isim genç rahibin belleğinde çocukluğuna dair birçok anıyı tazeler. Hıçkırıklarla ağlamaya başlayan piskopos koşarak saraydan fırlar, ama artık geç kalmış ve kız kardeşi feci bir şekilde can vermiştir. Piskopos elbisesini çıkarıp atan Diego veya Moşe artık bu ülkede kalamaz. Henüz arşidüşesken babası İmparator VI. Şarl ile Madrid'i ziyaretinde, onuruna düzenlediği bir ziyafet sonrasında kendisine bir altın zincir hediye eden Maria-Tereza'nın imparatoriçe olarak hüküm sürdüğü Avusturya'ya kaçar. İmparatoriçe Moşe'ye ve kendisiyle birlikte kaçmayı başaran birkaç Yahudi'ye sığınma hakkı tanıyarak ülkesinde ikamet edip dinlerini serbestçe uygulayabilmelerine izin verir.

Viyana Türk Yahudileri Cemaati Başkanı Marcos Russo.

Marki de Hoyos'un anılarından naklen Dr Angel Pulido Fernandez'ın ve de Rabbi Dr. Manfred Papo'nun[6] yukarıda özetlemeye çalıştığımız Moşe Lopez - Diego d'Aguilar'ın öyküsü veya söylencesinin *Encyclopedia Judaica*'da ve tarih araştırmalarında anlatımı ise farklıdır. Ansiklopediye göre Moşe Lopez Pereira 1699 yılında Portekiz'de, Marano bir banker babanın oğlu olarak dünyaya gelir. Baba Pereira aynı zamanda Portekiz Tütün Tekeli imtiyazını elinde tutmaktadır. Marano olarak Portekiz'de yaşamanın zorluğu karşısında Diego 1722 yılında, önce Londra'ya, oradan da Viyana'ya göç eder. Her ne şekilde olursa olsun Viyana'ya yerleştiğinde Hıristiyanlığı terk edip Museviliğe dönen Diego yeniden Moşe (Moses) Lopez Pereira adını kullanmaya başlar.

Viyana Türk Yahudileri Sinagogu'nun içi.

Viyana'da bir Türk Yahudi ailesini tasvir eden bu orijinal tablo Avusturya Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Institut für Geschichte der Juden in Österreich izniyle).

Viyana Yahudi mezarlığında bir mezar taşı.

1723-1739 yılları boyunca, yıllık 7 milyon florin karşılığında Avusturya Devlet Tütün Tekeli imtiyazını nezdinde tutan ve kurumu yeniden organize eden Moşe Lopez'e 1726 yılında baron unvanı verilir. Bu arada, Schönbrunn Sarayı'nın inşaatı giderlerine 300.000 florinlik bir katkıda bulunur Hofjude (Saray Yahudisi) sıfatıyla saraya özel danışman olarak atanan Lopez nüfuzunu Avusturya'da olduğu kadar değişik ülkelerdeki dindaşlarının canlarını ve haklarını korumak için kullanır. 1742'de Moravya, 1744'te Prag, 1752'de Mantua ve Belgrad Yahudilerine yardım eder. Viyana Sinagogu'nda bulunan bir gümüş Sefer Tora[7] tacı üzerinde İbranice Moşe Lopez Pereira - 5498 (= 1737-1738) yazısı bulunmakta ve 1938'de yıkılıncaya kadar, her yıl, Kıpur günü[8] cemaatin kurucusu olarak adına dua okutulmaktaydı.

Bu sıralarda Kamondo[9], Nisan ve Eskenazi gibi İspanyol kökenli birçok aile de Viyana'ya yerleşmeye başlamışlardır. Moşe Lopez ve karısı ile Samuel Oppenheimer ve yeğeni Samson Wertheimer, kentteki Sefarad Yahudilerini organize ederek

Avusturya İmparatoru Franz Jozef, 17 Kasım 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışında.

Edirne Büyük Sinagogu'nun içi (faal olduğu dönemde) (Foto: Eli Behmoiras).

1736 yılında Viyana'daki ilk Sefarad cemaatini kurarlar. Genellikle Osmanlı kökenli Sefarad Yahudileri, Pasarofça Antlaşması'nın (21 Temmuz 1718) Osmanlı tebaasına ikamet ve ticaret serbestisi veren hükmüne göre, huzur içinde ve çok kez Avusturya Yahudilerinden daha iyi koşullar altında yaşamakta, ibadetlerini, sinagog olarak kullandıkları, Ring duvarları içinde 307 numaralı binada ifa etmekteydiler.

Ancak bu rahatlık ve huzur uzun sürmez. 1742 yılında imparatorluğun, fanatik kilisenin baskısıyla, Yahudileri ülkeden çıkarmayı planladığını öğrenen Moşe Lopez Pereira Osmanlı Imparatorluğu'na yerleşmiş dindaşlarının ve özellikle sarraf başı Yuda Baruh'un aracılığıyla durumu Sultan I. Mahmud'a ileterek desteğini sağlamayı başarır. Kraliçe Maria-Tereza, padişahın özel elçiyle gönderdiği muhtırayı geri çevirmeyi göze alamaz ve kararından vazgeçer.

1750'lere doğru Viyana'da, iş ilişkileri dolayısıyla Türkiye'den gelip yerleşen, birçok Sefarad Yahudisi aile mevcuttu. Her zaman Osmanlı kimliklerini koruyan ve sultanın himayesinde kalan, büyük çoğunluğu Viyana'da bir kısmı da Temeşvar'da yaşayan bu Yahudilere Türk Yahudileri adı verilmiş, bu durum Avusturya makamlarınca da resmen kabul ve tescil edilerek tüm kararname ve belgelerde kullanılmaya başlanmıştı. 17 Haziran 1778 tarihinde yayınlanan ve Sefarad cemaatinin statüsünü belirleyen 14 maddelik kararnamede açıkça Türk Yahudileri ve Türk Yahudi cemaati (Türkisch Israelitische Gemeinde) unvanları geçmektedir. Bu yıllarda cemaat başkanları Salamon Kapon ve İsrael B. Haim idi.

1840'lara kadar ibadetlerini kiralık binalarda sürdüren Türk Yahudileri'nin Obern Donaustrasse'deki sinagogları 1824 yılında anlaşılmayan bir sebeple yanınca Leopoldstrasse 321'deki bina kiralanır. 1848'de genişletilen sinagogun yerine 1868'de inşa edilen sinagog da Viyana'nın gitgide artan Osmanlı Yahudi nüfusunun dinî gereksinmelerine artık yetmeyince, 1881'de Viyana Türk Yahudilerinin başkanı seçilen Marcos Russo'nun 1885'te yeniden seçilmesini takiben, mevcut sinagogun yıkılarak yerine büyük ve yeni bir sinagog inşası önerisi oybirliğiyle kabul edilir.

Terk edildikten sonra, ancak çatı ve duvarları çökmeden önce içi. (Foto: İzzet Kerıbar)

Çatı ve bazı duvarları çöken Edirne Sinagogu'nun ön cephesi.
(Foto: İzzet Keribar)

İşte, 16 Kasım 1885 günü temeli atılan sinagogun ve Viyana Türk Yahudileri'nin ilginç öyküsünün bu sayfalara sığdırmaya çalıştığım kısa özeti. 1887'de hizmete girip 1938'de yok edilen Viyana Sinagogu'ndan arta kalabilen üç-dört dinî ritüel lik obje Viyana Yahudi Müzesi'nde, bir parohet[10] de Kudüs İsrail Müzesi'nde bulunmaktadır. Nazi yönetimi sırasında mutuklanıp Dachau kampına gönderilen Yahudilerden de çok azı kurtulmayı başardı. Görkemli ViyanaSefarad Türk Yahudileri döneminden günümüze arta kalan en değerli anılar ise Viyana Merkez Mezarlığı'nın Sefarad bölümündeki mezar taşlarıdır. Günümüzde Viyana'da yaşayan Sefarad cemaati ise Osmanlı Türk Sefaradlarıyla hiçbir bağlantısı bulunmayan Taşkent ve Buhara kökenli Yahudilerdir.

Edirne'de, Ağustos 1905 Büyük Yangında (Harik-i Kebir) bir gecede tamamen yok olan 13 sinagogun[11] yerine kaim olmak üzere daha önce Mayor ve Polya havralarının bulunduğu mahalde 4 Zilhicce 1325 (6 Ocak 1906) fermanıyla inşaat ına izin verilen Büyük Sinagog, Fransız Mimar France Depre tarafından Viyana Sinagogu örnek alınarak inşa edilmiş ve Kal Kadoş ha Gadol (Kutsal Büyük Havra) adıyla 1907'de ibadete açılmıştır. Ne acıdır ki, artık Edirne'de ikamet eden Yahudi kalmadığından, Kaleiçi mevkii Dilaver Bey mahallesindeki bu görkemli sinagog, Kültür Bakanlığı'nın, dönem dönem Edirne milletvekillerinin, Trakya Üniversitesi'nin ve Türkiye Hahambaşılığı'nın, 1979 yılında başlayan tüm girişimlerine rağmen sonuç alınamadan kendi kaderine terk edilmiş olarak bölüm bölüm yıkılmaktadır.

NOTLAR

1 Sefarad Yahudileri: Dinlerini ve geleneklerini feda etmektense, Katolik İspanya kralları Ferdinand ve Isabella'nın 31 Mart 1492 fermanına göre İspanyayı terk eden ve çoğu Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Yahudiler.

2 Anoten: Yaşanan ülkenin ve devlet başkanının bekası ve başarısı için okunan dua.

3 Aşkenaz Yahudileri: Çoğunlukla Orta ve Kuzey Avrupa'da yerleşik, Polonya ve Alman kökenli, Arthur Koestler'in ispatlanamayan bir savına göre bir kısmının kökenleri Hazar Türklerine dayanan Yahudiler. 12. yüzyıldan itibaren değişik tarihlerde, Avrupa Hıristiyan ülkelerinde çektikleri eziyet, işkence, pogrom ve katliamlardan kaçan sayısız Aşkenaz Yahudisi Osmanlı ülkesine sığınmıştır. Halen yurdumuzda yaklaşık 1000 kadar Aşkenaz Türk Yahudisi yaşamaktadır.

4 Kristalnacht: Almanya ve Avusturya'da yüzlerce sinagogun Naziler tarafından yakılıp yakıldığı 9-10 Kasım 1938 "kırık camlar" gecesi

5 Maranos: Engizisyon zamanında resmen Hıristiyanlığı kabul etmiş olmakla beraber Museviliklerini gizlice sürdüren Yahudiler.

6 Manfred Papo: 1919-1925 Viyana Sinagogu yardımcı Hahamı, 1925-1928 Salzburg Sinagogu Hahamı, 1928'den sonra Viyana Sinagogu'nda görevli.

7 Sefer Tora: Kutsal kitap Tevrat'ın, eti yenilebilir hayvan derisi üzerinde elle yazılmış ve her sinagogda, Ehal diye anılan ve Kudüs'e yönelik dolapta saklanan suretleri.

8 Kipur: Musevilikte Büyük Oruç Günü.

9 Franz Jozef tarafından şövalye unvanıyla onurlandırılan ve Viyana kenti fahri vatandaşlığı verilen Abraham-Salomon Kamondo Avusturya-İtalya savaşı sonrasında Avusturya Venedik'i İtalyanlara terk etmek zorunluğunda kalıp 17.Mart.1861'de İtalya Birliği Krallığı kurulduktan sonra Kasım 1865'de İtalyan uyruğuna geçmiştir. Victor Emmanuel II tarafından 28 Nisan 1867 de kendisine "ailenin en büyük oğluna veraset yoluyla intikal edebilmek" imtiyazı ile kont unvanı tevcih edilmiştir.

10 Parohet: Sinagogda, Kutsal Tevrat tomarlarının korunduğu dolap olan Ehal'in önüne asılan işlemeli perde

11 Yangında yok olan sinagoglar: Polya, Tolya, İtalya, Sicilya, Katalonya, Büyük Portokal, Küçük Portokal, Aragon, Geruş, Budin, İstanbul, Mayor ve Alaman sinagogları.

KAYNAKLAR

Manfred Papo, **The Sepharad Community of Vienna**, Josef Fraenkel (Editör), The Jews of Austria,(Londra, 1967) kitabı s.327-346.

Isidore de Hoyos y de la Torre, **Los Judios Espanyoles en el Imperio Austraico y en los Balkanes** (Madrid, 1904).

Dr Angel Pulido Fernandez, **Espanoles sin Patria y Raza Sefardi**, (1905).

Encyclopedia Judaica, C2, (Kudüs) s. 427.

Institut für Geschichte der Juden in Österreich, St.Pölten ile yazışma (Mayıs 2001).

Klaus Lohrmann, From Concessionaire to Managing Director- The Origins of the Tobacco Monopoly in Austria, **Juden in Österreich** dergisi, 2001 yılı sayısı (St.Pölten, 2001).

N.M. Gelber, The Sephardic Community in Vienna, **Jewish Social Studies** (1948) s. 359-396.

Marsha L. Rozenblit, **The Jews of Vienna 1867-1914**, Assimilation and Identity, State University of New York Press (Albany,1983).

Robert S. Wistrich, **The Jews of Vienna in the age of Franz-Joseph**, Littman Library, Oxford University Press (1990).

Gertrude Hirschler, **Sephardim in Vienna and Hamburg, Sephardim and the Holocaust**, edited y Haham Dr Salamon Gaon and Dr Mitchell Serels, Sepher-Hermon Press (New York,1995) s 187-198.

Steven Beller, **Vienna and the Jews 1867-1938**, A Cultural History, Cambridge University Press (1959).

Nora Şeni-Sophie Le Tarnec, **Les Camondos ou l'eclipse d'une fortune**, (Paris,1997).

Eğitim Pedagojisi ve Tarih Metodolojisi Açısından

İngiliz Tarih Ders Kitaplarına Bir Bakış

YÜCEL KABAPINAR

Bireysel ve sosyal bilinci oluşturmasındaki rolünden dolayı, tarih öğretimi ve tarih ders kitapları ülkemizin eğitim gündemi içerisinde en çok konuşulan, tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu çerçevede, diğer ülkelerin tarih öğretimi ve tarih ders kitaplarına ilişkin deneyim ve yaklaşımları, Türkiye'deki sorunların tanımlanması ve çözüm yollarının belirlenmesi yolundaki tartışmalara bir katkı ve derinlik sağlayabilecektir. Bu çerçeve içerisinde, bu çalışmada İngiltere'deki okul düzeyindeki tarih öğretiminin düşünsel dayanakları ve bunların tarih ders kitaplarına nasıl yansıtıldığı irdelenecektir.

Tarihsel Gelişim ve Teorik Çerçeve

1960'lı yılların sonlarında İngiltere'de tarih öğretiminin büyük bir bunalımda olduğu yüksek sesle ifade ediliyordu. Buna göre, konu alanının sosyal anlamını yitirdiği; tarih ders kitaplarının çok fazla politik, çok az oranda sosyal ve ekonomik tarih içerdiği; kronolojik yaklaşım çerçevesinde ders programlarının yoğun olduğu; müfredatın çağdaş dönemlerin tarihini içermediği ifade ediliyordu. Bunlardan başka, konu alanlarının İngiliz merkezli bir görüntü çizdiği; tarih dersinin, yer, isim, yıl ve olay akışlarını ezberlemekten oluşmuş bir disiplin biçiminde algılandığı; öğrencilerin bazı hazır düşünce ve açıklamaları öğrenmek zorunda kaldıkları ve bu süreç içerisinde öğrencilerin tarihsel olaylara ilişkin değerlendirme yapmaları yönünde cesaretlendirilmedikleri başlıca eleştirel alanlarındandı.[1] Bu sıkıntılı ortam içerisinde, tarih dersinin seçmeli bir ders niteliğine dönüştürülmesini ve hatta okul müfredat programından çıkarılmasını dahi ileri sürenler vardı.

Bu eleştiri ve sancıların doğal sonucu olarak İngiltere Okullar Konseyi, 1972 yılında Okul Tarih Projesi (School History Project) olarak adlandırılan bir projeyle "Sorgulama Temelli Tarih Öğretimi (enquiry-based history teaching)" yaklaşımını geliştirdi.[2] "Yeni Tarih" adıyla da tanımlanan bu proje, ilkokul düzeyinden liseye, müfredat programlarından ders kitaplarına, öğretim yaklaşımından sınıfiçi aktivitelere dek okul düzeyindeki tarih öğretimini, bu yaklaşım çerçevesinde yeniden yapılandırdı. Sorgulama temelli tarih öğretimi yaklaşımı eğitim pedagojisi ve tarih metodolojisi çerçevesindeki iki felsefi temel üzerinde şekillenmiştir.

Bunlardan birincisi bu yaklaşımın eğitim boyutunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede sorgulama temelli tarih öğretimi yaklaşımı, yapısalcı (constructivist) eğitim felsefesinin ana ilkeleri göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Bu yaklaşımın temelinde, öğrenci merkezli bir öğrenme ortamı ve öğrencinin kendi öznel düşünce ve değer yargılarını, bakış açılarını kendisinin oluşturması temel görüşü yatmaktadır. Bu çerçevede ders kitabı yazarı ve tarih öğretmeni, tüm doğruları ve yaklaşımı belirleyen birer "otorite" figürü olmaktan çıkıyordu. Bunun aksine onlar, yukarıda anılan öğrenme ortamlarını hazırlayan, karşılaşılan problemleri çözen, öğrencilerin tarih ile ilgili konularda farklı boyutları görmesini sağlayan "rehber" kişiler olarak işlev görmektedir.[3]

Sorgulama temelli tarih öğretiminin dayandığı diğer boyutu da, konu alanı olan tarihin metodolojisi, disiplinin tarihsel bilgiyi üretme siste-

• Yrd. Doç., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi öğretim üyesi.

matiği oluşturmuştur. Disiplinler anlayış ve uzmanlığın metodolojik çerçevesinin öğrenciye tanıtılması "Yeni Tarih" anlayışının en önemli hareket noktası olarak görülmektedir. Bu çerçevede tarih öğretiminde artık vurgu, tarihçilerin araştırma, analiz ve yorumlama süreçlerinin öğrenciye tanıtılmasına ve öğrencide bu süreçlere ilişkin deneyim ve becerilerin oluşturulmasına verilmiştir.

Böylelikle, öğrencileri edilgen birer alıcı konumuna indirgeyen tarihsel bilgilerin ezberlenmesine büyük ölçüde gerek kalmıyor; öğrencilerin tarihsel bilgi ve yorum üretim sürecine etkin katılımları ile tarih öğretiminde düşünsel ve metodolojik bir boyut yaratılıyordu. Bu boyutla öğrenci, tarihte tartışmalı konuları irdeliyor, tarihçilerin farklı bakış açılarını tanıyarak mutlak doğrunun tarih biliminde yeri olmadığını görüyor; tarihsel bilgi ve yorumdaki bakış açıları, değer yargıları, inanç ve ideolojik tutumdan kaynaklanan muhtemel önyargıları anlayarak birinci ve ikinci elden kaynaklara şüpheyle yaklaşılmasını, güvenilirliklerinin sorgulanması gerektiğini algılıyordu. Bu çerçevede İngiltere'de okul düzeyinde bir ders olarak tarih, öğrencilerin kimlik ve değer yargılarının gelişiminde kişisel anlam yaratacak, kişisel tavır alışları cesaretlendirecek bir etkinlik olarak görülmekteydi.[4] Bu teorik yaklaşım, kendini en somut olarak İngiliz tarih ders kitaplarında göstermektedir. Bu ders kitaplarının incelenmesi, sorgulama temelli tarih öğretiminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

İngiliz Tarih Ders Kitapları: Genel Çerçeve

İngiliz tarih ders kitaplarında, öğrenciye sunulan bir konu, üç ana öğeden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla:

- İncelenen konuyla ilgili öğrencinin bilmesi gereken tarihsel bilgi,
- Ders kitabı yazarı tarafından sunulan konuyla bağıntılı tarihsel kaynaklar,
- Bilginin ve tarihsel kaynakların etkin kullanımını sağlayan aktiviteler olarak sıralanabilir. Bundan sonraki aşamada, "sorgulama temelli tarih öğretimi" düşüncesinin gerçekleşmesini sağlayan bu üç öğenin amaç, kapsam ve işlevleri incelenecektir.

İngiliz Tarih Ders Kitaplarında Tarihsel Bilgi

Bir sosyal kurum olarak okul, öğrenciye çeşitli deneyim ve becerilerle birlikte, konu alanlarına ilişkin bilgi de sunar. Bu anlamda, bilgi, eğitim ve öğretim olgusunun temel basamaklarından birini oluşturur. Bir alana ilişkin metodolojik yaklaşım ve alanla ilintili becerilerin kazanılması, ancak o alana ilişkin bilginin edinilmesiyle gerçekleşebilir. Bir ders kitabından beklenen ilk görev de, alana ilişkin bilgiyi, özel bir okuyucu kitlesi olan öğrencilerin yaş ve pedagojik düzeyine uygun olarak sunmaktır. İngiliz tarih ders kitaplarındaki bilginin sunumu, genel çerçeveyi belirleyen tarih öğretimi felsefesi ışığında ayırt edici özellikler göstermektedir.

Bunlardan ilki konu başlıklarının soru formunda sunulmasıdır. Bu genel ve zorunlu bir kural olmamakla birlikte, pek çok ders kitabı yazarı konu başlıklarını soru olarak oluşturmuştur. Bu soru biçimindeki konu başlıkları, aslında konunun genel çerçevesini, öğrencinin yanıtını bulması gereken tarihsel sorunsalı betimlemektedir. Bir anlamda küçük bir tarihçi misyonu yüklenmiş olan öğrenciye görev çerçevesi belirtilmektedir. Tarih metodolojisi açısından olaya yaklaşmak gerekirse, tarihçinin ilk düşünsel aktivitesidir geçmişe ilişkin soru sormak. Tarihsel incelemenin ilk basamağı, tarihçinin ilgi duyduğu olguya/olgulara sorduğu soru/sorular ile başlar. Tarihsel bilgi de, bu sorulara tarih metodoloji çerçevesinde yanıt bulma çabasıyla oluşur.

"Did transport need improving?" (Ulaşım geliştirilmeye ihtiyaç duyuyor muydu?), "Should Dresden have been bombed?" (Dresden bombalanmalı mıydı?), "Did the war change the role of woman?" (Savaş, kadının rolünü değiştirdi mi?) gibi konu başlıkları, İngiliz ders kitaplarından alınmış birkaç örnektir.

Sözgelimi, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin de dahil olduğu Müttefik Ordular tarafından bombalanan Dresden şehriyle ilgili olarak hazırlanan ve Dresden'in bombalanmasının gerçekten gerekli olup olmadığını tartışan/sorgulayan konunun başlığı "Dresden Bombalanmalı mıydı?" olarak seçilmiştir.[5] Yani bu konu başlığı, öğrenci için araştırılacak yanıtı temsil etmektedir. Bu başlıkta yer alan soru, öğrenciye, yanıtın birden fazla olabileceği düşüncesini çağrıştırmaktadır. Çünkü yazılı ve görsel kaynakların incelenmesinin ardından verilebilecek potansiyel yanıtlar "Evet bombalanmalıydı" ya da "Hayır bombalanmamalıydı" ekseninde oluşacaktır. Birden fazla olası yanıtın bulunduğu bir eğitim ortamında çözülmesi gereken bir sorun var demektir; bu durum da bilişsel bir aktiviteyi kaçınılmaz olarak gündeme getirecektir.

İçeriği, kendine has terminolojisiyle tarih metodolojisi, İngiliz ders kitaplarındaki her konuda kendini göstermektedir. Bunlar içerisinde karşımıza en sık çıkan tarihçilerin aynı düşünceyi paylaşmadıkları, farklı düşündüklerinin öğrenciye anımsatılmasıdır. Sözgelimi Endüstri Devrimi'nin nedenlerinin incelendiği bir konuda, ders kitabı yazarı, "Endüstri Devrimi niçin oldu, nerede ve ne zaman oldu? Tarihçiler bu sorunun yanıtı ile ilgili olarak hemfikir değillerdir. Bu sayfada, tarihçiler tarafından önerilen pek çok olası neden vardır; fakat gördüğünüz üzere her bir nede-

nin ne denli önemli olduğuna ilişkin tarihçiler arasında görüş farklılıkları vardır. Şu ana dek bu faktörlerden bir bölümünü detaylı incelediniz. Şimdi bu nedenlerin önemlerine ilişkin kendi düşüncelerinizi geliştirebilirsiniz"[6] demektedir.

Yukarıdaki örnek göstermektedir ki, İngiliz tarih ders kitaplarındaki metinlerde, tarihsel bilginin mutlak doğru olmaktan uzak olduğu ve farklı bakış açılarına da yer veren bir nitelik taşıdığı öğrencilere kavratılmaktadır. Konuya ilişkin sunulan bilgilerde dikkati çeken bir diğer nokta da, İngilizlerin başarısızlıkları, olumsuzlukları ve yanlış politikaları kaygı duymadan öğrenciye yansıtmaları, mazeretler sunarak geçiştirmeye çalışmamalarıdır.

"Dresden bombalanmalı mıydı?" adlı konu, bir bütün olarak İngilizlerin kendini ve bir parçası oldukları Müttefik Kuvvetleri sorgulaması olarak değerlendirilebilecek bir tarihsel olgudur. İngiliz pilotların hedefleri vurma oranlarındaki başarısızlıkları; bombardımandan sorumlu İngiliz komutan Harris'in "Eğer bir fabrikayı bombalarsan, onu yeniden inşa ederler. Oysa, eğer çalışanların tümünü öldürürsen, yenilerini sağlamaları 21 yıl sürecektir" şeklindeki sözlerinin acımasızlığı; İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (RAF) 805 uçağının 2600 ton bombayı Almanya'nın yenilgisinin kesinleşmiş olduğu bir dönemde Dresden'e atmış olduğu; bunun sonucunda 35.000-150.000 arasında insanın öldüğü bilgileri hiçbir kaygı duyulmadan öğrenciye sunulmuştur.[7] Tabii bunların yanı sıra bombardımanın gerekliliğini savunan kaynaklara da ders kitabında yer verilmiştir. İşte bu özellikleri taşıyan tarihsel bilgileri edinen öğrenci için bundan sonraki aşama, yazılı ve görsel kaynakları okuyup incelemek, Dresden'in bombalanmasının gerekli olup olmadığı yönünde vereceği kararı için diğer kanıt ve kaynakları değerlendirmektir.

İngiliz Tarih Ders Kitaplarında Kaynak Kullanımı

Yukarıda da vurgulandığı gibi, İngiliz tarih öğretimi yaklaşımının temelinde, tarih öğrenen öğrencilerin tarihsel kaynakları etkin kullanarak yorum sürecine katılmaları düşüncesi yer almaktadır. Öğrenciye, ders kitaplarında tarih metodolojisiyle ilintili olarak çeşitli tarihsel kaynakların sunulması şu noktalarda katkı sağlamaktadır. Bunlar:

- tarihsel belge ve kalıtların tarihsel bilginin oluşturulmasındaki önemli rolünü algılama,
- tarihsel olaylara ilişkin daha çok ve ayrıntılı bilgi edinimi,
- tarihsel olayların yorumlanmasında farklı bakış açılarının varlığını görme,
- tarihsel kaynakların güvenilirliğinin önemini kavrama,
- belge ve kalıtın olmaması ya da eksik olması nedeni ile tarihsel olayların tümüyle açıklanamayacağı temel düşünceleridir.

Bu çerçevede ders kitaplarında kullanılan tarihsel kaynakları iki ana başlıkta incelemekteyiz. Bunlar:

a) İngiliz tarih ders kitaplarında yazılı kaynakların kullanımı,

b) İngiliz tarih ders kitaplarında görsel kaynakların kullanımıdır.

Aşağıda İngiliz tarih ders kitaplarında kullanılan yazılı ve görsel kaynakların kullanım nedenleri, içerikleri irdelenecek ve örnekler sergilenecektir.

a) İngiliz tarih ders kitaplarında yazılı kaynakların kullanımı

Geçmişin tarihçi tarafından anlaşılması ve açıklanmasında, geçmişten kalan yazılı belgeler anahtar bir rol oynamaktadır. Yazılı kalıtların tarihsel bilginin üretilmesindeki bu önemi ile eşgüdümlü olarak, İngiliz tarih ders kitaplarında yazılı kaynaklara da yer verilmiştir. Bu yazılı kaynaklar, incelenen sorunsal ile ilintili olarak ders kitabı yazarı tarafından bulunmuş, öğrenci düzeyine uygun olarak basitleştirilmiş ve özetlenmiştir. Birinci ve ikinci elden kaynaklara dengeli olarak yer verilmesi, tarihçilerin ürettiği farklı görüş ve yorumların sunulması yazılı kaynakların seçimi ve ders kitabında kullanılmasında dikkat edilen temel öğelerdir. Aşağıda İngiliz tarih ders kitaplarında kullanılan yazılı kaynakların çeşitleri sunulmuştur.

- Akademik kitaplar
- Dergiler
- Siyasi anlaşma metinleri
- Günlükler
- Meclis tutanakları
- Hükümet raporları
- Görgü tanıklarının ifadeleri
- Anılar
- Radyo bültenleri
- Askeri/sivil raporlar
- Kişisel mektuplar
- Ders kitapları
- Tarihsel öyküler
- Gizli servis raporları
- Olayla ilintili şiirler
- Ansiklopedi
- Gazete haberleri
- Resmi istatistikler
- Olayla ilintili şarkılar

Görüldüğü üzere, İngiliz tarih ders kitaplarında geniş boyutlu ve farklı kanallardan akıp gelen yazılı kaynaklara yer verilmiştir. Geçmişin, siyasal, sosyal, külturel ve ekonomik boyutları ile tarihin konusu edildiği bu ders kitaplarında, gazete haberlerinden, gizli servis raporlarına, resmî istatistiklerden, kişisel mektuplara, şiirlere ve şarkılara dek farklı yazılı metinler kaynak olarak öğrenciye sunulmaktadır. Ayrıca çağdaş tarihçiler tarafından yazılan akademik kitaplardan alınan kesitler, ikinci elden kaynaklar olarak ders kitaplarında yer bulmuştur.

"Sorgulama temelli tarih öğretimi" olarak adlandırılan bu yaklaşım çerçevesinde, tarih ders kitabı yazarının işlev ve görevi de radikal bir biçimde değişmektedir. Artık yazar, doğru yorumu ve bakış açısını gösteren, tarihsel bilincin sınırlarını çizen bir otorite olmaktan çıkmaktadır. Artık onun görevi, birinci ve ikinci elden tarihsel bilgi ve kaynaklar ile akademik düzeyde tarih biliminin geliştirdiği farklı bakış açıları ve birbiriyle çelişen düşünce ve yorumları öğrenci düzeyine indirgeyerek sunmaktır. Yazılı ya da görsel bu kaynaklar, öğrenci tarafından tarihsel bilginin üretilmesine aracılık eden aktivitelere temel oluşturmaktadır.

Sözgelimi, Çanakkale Savaşları'nın incelendiği konuda yer alan "Neden Gelibolu'da başarısız olundu?" adlı alt başlıkta, planlama aşamasından karaya asker çıkarmaya, kara savaşlarındaki yetersizliklerden zayiatların çokluğuna dek çeşitli görüşler içeren yedi yazılı kaynağa yer verilmiştir.[8] İngiliz ders kitaplarında yer alan yazılı kaynaklardan dördü (source 8, source 10, source 12, source 13) aşağıda sunulmuştur.

Bunlar 1988 ve 1995 yıllarında yazılan ve tarihçilerin görüşlerinden oluşan ikinci el kaynaklar olabildiği gibi, Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın, savaşta yer alan alt rütbeli askerlerin mektuplarından ve raporlarından oluşmaktadır. Bunlardan başka, Çanakkale savaşları başlamadan önce yazılan ve Türkler tarafından savunulan Gelibolu mevzilerinin kuvvetinden ve buraya yapılacak bir askerî harekâtın başarısız olabileceğinden söz eden bir askerî rapora da yer verilmiştir. Yine dikkat çekici yazılı kaynaklardan biri de, Çanakkale'ye çıkan Anzak askerlerinin orada yaşadıklarını anlatan bir Avustralya halk türküsüdür.[9] Bu ilginç kaynağa da yanlış yer verilmiştir.

SOURCE 8

The expedition was plagued by inadequate resources. The question arose, if Britain lacked the resources to conduct such a campaign, was it wise to attempt it in the first place?

From The Great War: Myth and Reality by D Marshall, 1988

SOURCE 10

The landing place was a difficult one. A narrow, sandy beach backed by a very high intricate mass of hills, those behind the beach being exceedingly steep. The moment the boats touched the men jumped out and rushed straight for the hills rising almost cliff-like only fifty yards or so beyond the beach

I went ashore there yesterday, into their position, and it seemed almost incredible that any troops could have done it. It is a stiff climb even up the zig-zag path which the Engineers have now built! How they got up fully armed and equipped over the rough scrub-clad hillside one can hardly imagine!

From a letter written by Captain Guy Downay.

SOURCE 12

A successful military operation against the Gallipoli peninsula must hinge upon the ability of the fleet... to dominate the Turkish defences with gunfire and to crush their field troops during that period of helplessness while an army is disembarking, but also to cover the advance of the troops once ashore...

A report before the war about the strength of the Gallipoli positions, which goes on to say that such an operation would not be possible. Even so, the report was not given to the commanders of the Gallipoli campaign.

SOURCE 13

General Hamilton informs me that the army is checked. The help which the navy has been able to give the army in its advance has not been as great as anticipated. Though effective in keeping down the fire of the enemy's batteries, when it is a question of trenches and machine guns the navy is of small assistance.

Written by the naval commander de Roebeck.

KAYNAK 4

Bir Avustralya Halk Türküsü

And the band played Waltzing Matilda,
As we sailed away from the quay,
And amidst all the tears and the
souths and the cheers,
We sailed off for Gallipoli.

Howwell I remember that terrible day
When the blood stained the sand and
the water
And how in that hell that they call
Suvla Bay
We were butchered like lambs at the
slaughter
Johnny Turkey was ready,
He primed himself well
He showered us with bullets and he
rained us with shells
and in five minutes flat he'd blown us
to hell
Nearly blew us right back to Australia.

And the band played Waltzing Matilda,
As we stopped to bury our slain
And we buried ours
As they buried theirs
And started all over again

Ben Walsh, Modern World History, s. 37

Sorular:

1. Use your knowledge of events at Gallipoli to write a verse-by-verse explanation of the song in Source 4.

2. Why is this source valuable for the historian?

Bu şarkı Anzakların orada yaşadıklarını anlatması, çarpışmaların ne kadar kanlı geçtiğini vurgulama noktasında sosyal tarihin önemli bir kaynağıdır. Yukarıda da görüldüğü gibi, bu kaynak bir aktiviteye de zemin hazırlamıştır. Ders kitabı yazarı ilksoruda öğrencilerden "şarkının mısra mısra açıklamasını Gelibolu'daki olaylara ilişkin sahip oldukları bilgileri de kullanarak yapmalarını istemektedir. Ayrıca ikinci soruda "bu kaynağın bir tarihçi için neden önemli olduğunu" da öğrenciye sormaktadır.

Dikkat edileceği üzere, Gelibolu'daki başarısızlıkların nedenleri öğrenciye maddeler halinde verilip ezberlenmesi istenmemekte ya da başarısızlık mazeretlerle geçiştirilmemektedir. Çanakkale savaşlarındaki planlamadan uygulamaya dek olan süreçlerdeki yanlışlıklar ve başarısızlıklar birinci ve ikinci elden kaynaklar kullanılarak öğrenci tarafından ortaya çıkarılmaktadır.

b) İngiliz tarih ders kitaplarında görsel kaynakların kullanımı

İngiliz tarih öğretimi sisteminde, görsel araçlara, dekoratif amaçların ötesinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu bağlamda fotoğraf, tablo, harita, poster, karikatür, grafik, minyatür gibi görsel araçlar, sayfaları renklendirmek, çekici bir görünüm oluşturmak gibi pedagojik amaçların ötesinde, ait oldukları döneme ilişkin mesaj ve bilgiler içeren -en az yazılı kaynaklar kadar önemli- tarihsel kaynaklar ve bilgi demetleri olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, görsel kaynaklara yönelik geliştirilecek sorular aracılığıyla döneme ilişkin önemli bilgi kazanımları-

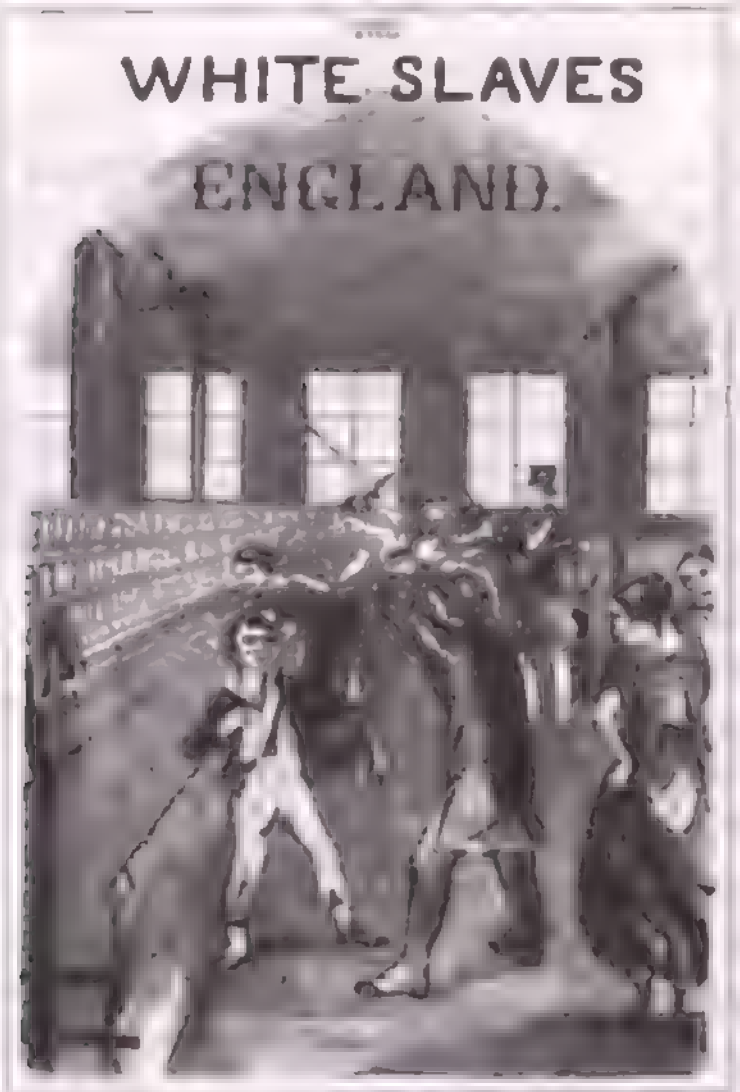

KAYNAK 1

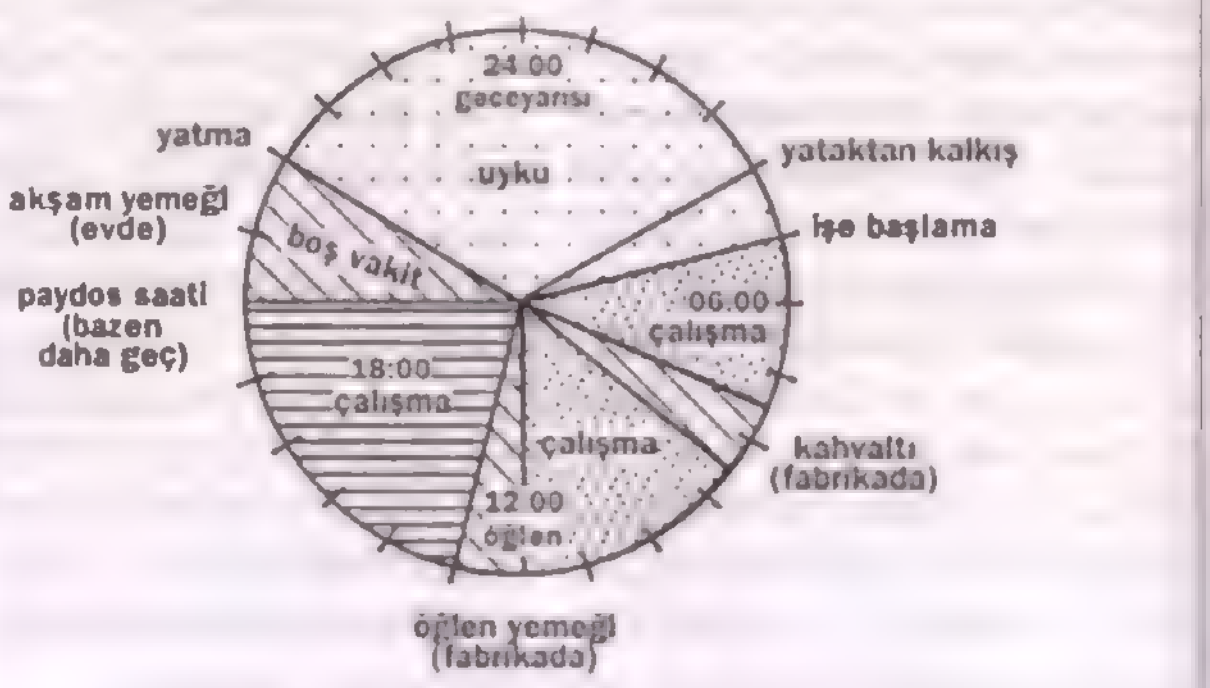

Fabrikada çalışan bir çocuk işçinin tipik bir günü

(Üstte) Çocuk işçinin bir gününü nasıl geçirdiğini gösteren bir grafik.
(Solda) Çocuk işçileri "İngiltere'nin beyaz köleleri" olarak resmeden bir gravür.

Gerçek durumu gösterdiği ifade edilen ve aç çocukların domuzların yemeğini çaldıklarını gösteren bir çizim

1840 yılında yazılan Fabrika Çocuğu Michael Armstrong'un Maceraları *adlı romandan alınan ve fabrikalaki çocukların durumunu gösteren resim.*

nın sağlanacağı düşünülmektedir. Çünkü görsel kaynaklar, onu yaratanın o döneme, olaya ya da olguya bakışının, beyninde oluşan düşünce görüş ve yorumların görsel değerlendirilmesi olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede aşağıda İngiliz ders kitaplarından alınan bazı görsel materyaller sunulacak; bu materyallerin işlevleri ve kullanılış amaçları açıklanacaktır.

İngiliz sosyal ve ekonomik tarihinin irdelendiği ve endüstri devriminin hem sanayileşme hem de çalışma koşulları boyutlarıyla incelendiği bölümde ders kitabı yazarı, çalışma koşullarını betimleyen ve çocuk işçilerin bu süreçteki yaşam ortamlarını inceleyen görsel kaynaklara yer vermiştir. Bu görsel kaynaklardan dördüne yanda yer verilmiştir.[11]

Görüldüğü gibi bu görsel materyallerin ilkinde, fabrikada çalışan bir çocuk işçinin bir gününü nasıl geçirdiği (kaç saat uyuduğu, çalıştığı, dinlendiği gibi) görsel bir materyal ile gösterilmiştir. Bundan başka, Frances Trollope tarafından 1840 yılında yazılan "Fabrika Çocuğu Michael Armstrong'un Maceraları" adlı romandan alınan ve fabrikadaki çocukların durumunu gösteren resim de ders kitabında sunulmuştur. Yine gerçek bir durumu yansıttığı ifade edilen ve aç çocukların domuzların yemeğini çaldıklarını gösteren bir çizimle çocuk işçileri "İngiltere'nin beyaz köleleri" olarak resmeden gravürlere de yer verilmiştir.

Bu görsel kaynaklar, İngiliz tarihinin sosyal ve ekonomik boyutlarını sergilemesi, İngiliz tarihinin olumlu ve olumsuz boyutlarını ortaya koyması açısından önemlidir. Bunlardan başka bu görsel malzemeler ve içerikleri, o döneme ilişkin en az yazılı kaynaklar kadar bilgiler sunmaktadır. Başarılı bir öğretmen, bu görsel malzemelerin ayrıntılı bir incelemesini öğrencilere yaptırarak, öğrencinin o dönemi ve çalışma ortamını daha iyi algılamasını sağlar; öğrencilerinin çocuk işçilerin yaşadıklarını empati aracılığıyla anlamalarına ve hissetmelerine yardımcı olur. Ayrıca o günkü çalışma koşullarıyla bugünkü çalışma koşullarını karşılaştırmalarına ortam hazırlayıp, çalışma koşullarındaki değişim ve gelişimin yönünü belirlemelerini de sağlayabilir. Yazılı metinlerle birlikte bu görsel kaynakların sunumu, öğrencinin tarihsel bilgiyi edinmesini kolaylaştırabileceği gibi, bilginin kalıcı hale getirilmesine de yardımcı olabilecektir.

Yandaki (sağda) görsel materyal, hem tarih metodolojisi hem de pedagojik boyut açısından ilginç bir örnektir. Tarih metodolojisi açısından bakacak olursak, ders kitabının bu sayfalarında endüstri devriminin nedenleri irdelenmektedir. Yazar, endüstri Devrimi'nin niçin İngiltere'de oluştuğuna ilişkin altı farklı nedeni öğrencilere tanıtmakta ve bu konudaki tarihçilerin farklı bakış açılarını öğrencinin önüne getirmektedir. Daha sonra, öğrencilerden bu nedenlerin hangilerini en önemli gördüklerine ilişkin bakış açısı oluşturmaları istenmektedir. Burada ortaya konulan yaklaşım, tarih metodolojisinin en temel yaklaşımlarından birinin öğrenciye sunulmasıdır. Tarihsel olayların açıklanması, neden ve sonuç ilişkilerinin ortaya konulmasında tek ve biricik bir açıklama söz konusu olamaz. Aynı bilgi, belge ve kalıtları kullanmış olsalar dahi, tarihçiler olgunun çözümlenmesinde farklı bakış açıları geliştirebilirler. Bu anlamda "değişimin bilimi" olarak da nitelenen tarihin tek ve mutlak doğru üretmesi olanaklı değildir. İşte bu en temel metodolojik yaklaşım, öğrencinin yaş kuşağına ilişkin pedagojik ilkelerden hareket edilerek görsel bir yapı içerisinde sunulmuştur. Yazar, bu bilgileri bir metin içerisinde de sunabilirdi. Ancak bu yolu tercih etmemiş, görsel araçlar aracılığıyla sunulan bilginin daha çekici olduğuna, daha kolay öğrenildiğine ve daha kalıcı olduğuna ilişkin yapılan pedagojik araştırmalara[12] paralel olarak karikatür biçiminde sunmuştur. Aşağıda endüstri devriminin nedenlerine ilişkin ders kitaplarında sunulan altı karikatürden ikisine yer verilmiştir.[13]

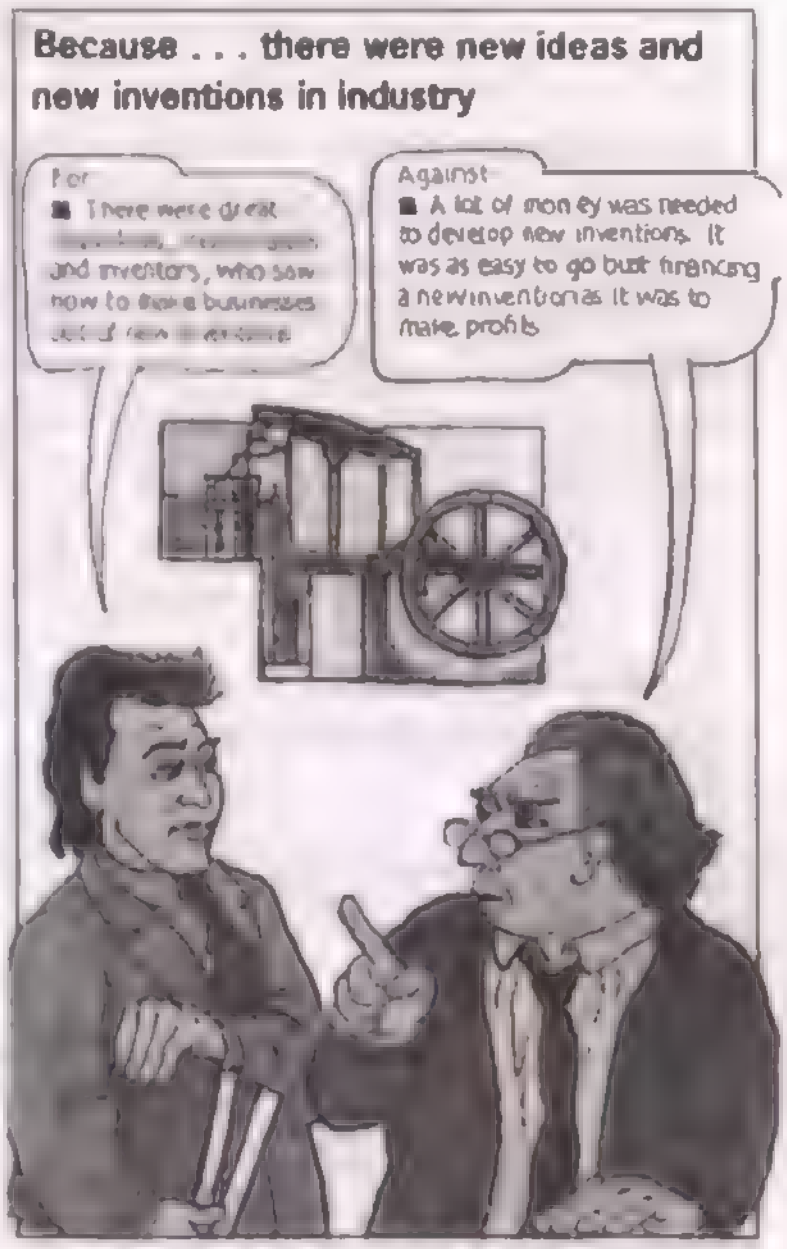

(Üstte) "Çünkü endüstriyle ilgili yeni fikirler ve buluşlar vardı" ve (altta) "Çünkü İngiltere'nin nüfusu artıyordu" başlıklı iki örnek için kitapta verilen karikatürler.

Bu örneklerde, "Çünkü İngiltere'nin nüfusu artıyordu" ve "Çünkü endüsrriyle ilintili yeni fikirler ve yeni buluşlar vardı" nedenleri açıklanmıştır. Sözgelimi "Çünkü İngiltere'nin nufusu artıyordu" adlı nedeni destekleyen ve karşı olan iki tarihçi karikatür aracılığıyla resmedilmiştir. Bu tarihçilerin bu nedeni destekleme ve karşı çıkma gerekçeleri de konuşma baloncukları aracılığıyla sunulmuştur.

Buraya dek yapılan açıklamalar göstermiştir ki, tarih yazımının en önemli öğeleri olan yazılı ve görsel kaynaklar, İngiltere'de okul düzeyinde uygulanan "sorgulama temelli tarih öğretimi" anlayışının temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Kaynaklar, hem öğrencinin tarih metodolojisini kavramasında hem de eğitim sürecine etkin katılımında önemli roller yüklenmiştir.

İngiliz Tarih Ders Kitaplarında Aktiviteler ve İşlevleri

Öğreneni, öğretimin merkezine oturtan "sorgulama temelli tarih öğretimi"nde, bu fonksiyonun gerçekleştirilmesinin en önemli aracı, tarih ders kitabı yazarları tarafından hazırlanan aktivitelerdir. Ders kitabındaki aktiviteler aracılığıyla, birer küçük tarihçi olarak değerlendirilen öğrencilerin tarihsel bilgiyi ve belgeyi analiz etmeleri, tarihsel olgunun oluşumunun ardındaki duygu ve düşünceleri irdelemeleri ve bunu yazılı ya da görsel olarak sunmaları hedeflenmektedir. Bu aktiviteler, sınıf içinde grup çalışması biçiminde yapılabileceği gibi, öğrenciler tarafından bireysel olarak da çalışılabilir.

İngiliz tarih müfredat programının teorik temellerinde ve tarih ders kitaplarında yapılacak bir inceleme, iki ana alana ilişkin aktivitelere yer verildiğini göstermektedir. Bunlar:

1)Tarih Metodolojisi Temelinde Oluşturulan Aktiviteler

2) Tarihsel Bilginin Organizasyonu ve İletişimine Yönelik Aktiviteler olarak sınıflandırılabilir. Bu çerçevedeki aktivitelerin neler olduğu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2'de gösterilen "Tarih Metodolojisi Temelinde Oluşturulan Aktiviteler" ve "Tarihsel Bilginin Organizasyonu ve İletişimine Yönelik Aktiviteler"in ders kitaplarından alınan somut örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Gerek Tablo 2, gerekse ders kitaplarından alınan somut örnekler, öğrencilerin, akademik düzeydeki tarihçiler tarafından tarihsel bilginin üretilmesinde göz önünde bulundurulan pek çok ilke ve yaklaşımıyla tanıştırıldığını göstermektedir. Tarihsel bilgi, kanıt, değer yargısı, kaynak kullanımı, kaynak güvenilirliği, önyargı, seçenekler içerisinde karar verme, aynı düşünceyi paylaşma/paylaşmama gibi tarih disiplininin ilke, kavram ve yaklaşımları öğrencinin aktivitelerde karşılaştığı eğitim ortamlarıdır. Bunlar öğrencide nitelikli bir tarihsel bilincin gelişmesine yardımcı olan ve onun bilişsel gelişimine katkıda bulunabilecek açık uçlu öğretim aktiviteleri olarak ders kitaplarında yer bulmuştur. Bu aktivitelerdeki soruların yanıtlarının oluşturulabilmesi, öğrencinin tarihsel bilgiyi, tarihsel kaynakların incelenmesinden çıkarılan sonuçlarla birleştirmesini, durumu analiz etmesini ve seçenekler içe-

Tarih Metodolojisi Temelinde Oluşturulan Aktiviteler	Tarihsel Bilginin Organizasyonu ve İletişimine Yönelik Aktiviteler
Öğrencinin; • Yazılı kaynakları incelemesi ve yorumlaması, • Görsel kaynakları incelemesi ve yorumlaması, • Tarihçilerin farklı görüşleri üzerinde çalışması, • Tarihsel olaya ilişkin düşüncelerini/görüşlerini ifade etmesi, • Bir değer yargısını destekleme ya da red etmeye ilişkin düşüncelerini/görüşlerini ifade etmesi, • Tarihsel olayların neden ve sonuç ilişkisini bulması/ yorumlaması • Tarihsel olayların benzerlik ve farklılıklarını bulması/ yorumlaması • Tarihsel değişim ve gelişimi görmesi, • Tarihsel bilgi ile değer yargısı arasındaki farkı ayırt etmesi • Tarihsel kaynak ve görüşteki propaganda unsurlarını görmesi, • Tarihsel kaynakların güvenilirliğini sorgulaması • Tarihsel kişi ve ortamlara ilişkin empati kurması, • Tarihsel olayları kronolojik yapı içerisinde sıralayabilmesi.	Öğrencinin; • Tarihsel bilgileri sınıflandırması, • Tarihsel olayla ilintili resim/poster yapması, • Grafik ve tabloları yorumlaması • Yazılı kaynaktaki temel düşünceyi bulup çıkarması, • Tarihsel bılgıleri ve neden-sonuç ilişkilerini önem sırasına koyması • Yazılı ve görsel kaynakları kullanarak tarihsel olayları rapor etmesi, • Bılgileri grafik ya da tabloya dökmesi, • Zaman çizelgesi oluşturması.

Tablo 2. İngiliz tarih ders kitaplarında yer alan aktivite çeşitleri.

Akriviteler

1. a. Sezar'ın neden Britanya'ya geldiğine ilişkin tarihçiler neden birbirleriyle hemfikir değillerdir?

b. Bazen bir tarihsel kaynak önyargı içerebilir. Bu durum, kaynağın sadece olayın tek bir boyutunu anlatıyor olması demektir. Yani olayın ya çok iyi, yada çok kötü boyutu anlatılmaktadır. Bu çerçevede hangi kaynak Britanya karşıtı olarak en çok önyargıyı içermektedir? Neden o kaynağı seçtiğinizi açıklayınız.

c. Hangi kaynaklar Kaynak A ile hemfikir değildir?

Colin Shephard ve ark., Peace & War., ss. 196-197 Martyn Whittock, The Roman Empire, s.23.

Martyn Whittocak, The Roman Epire, s. 23.

Aktiviteler

Kasabaya gelenleri, karşılaşabilecekleri sağlık sorunları konusunda uyaran bir poster tasarlayınız. Posteri hazırlarken, 15'den 30'a dek olan tarihsal kaynakları kullanınız. Unutmayınız ki, pek çok kişi o dönemde okur yazar değildir; bu yüzden poster görsel etkiler içermelidir.

Ben Walsh, British Social & Economic History, s. 190.

Aktiviteler

1. 8'den 11'e dek olan tarihsel kaynaklarda bombardımanın amacı ve hedefine ilişkin ne gibi kanıtlar vardır?

2. 12'den 17'e dek olan tarihsel kaynaklar Dresden'in bombalanması ile ilgili hem tarihsel gerçekleri, hem de bakış açılarını içermektedir. Kaynaklarda yer alan tarihsel gerçekleri ve bakış açılarını gösteren iki ayrı liste hazırlayınız.

3. Bu kaynakların herhangi birinin güvenilirliğinden şüphe etmemiz için neden var mıdır?

Colin Shephard ve ark., Peace&War., ss. 196-197.

5. Kaynak 21'e bakınız. Karikatürist hangi noktaya vurgu yapmaktadır?

6. Vurgu yaptığı nokta konusunda karikatüristle aynı görüşte misiniz?

7. 118 ile 131. sayfalar arasında pek çok karikatürü incelediniz. Karikatürün tarihçiye ne yönde yararlı olabileceğini ve kaynak olarak kullanımında ne gibi problemlerle karşılaşılabi- leceğini sınıfta tartışınız. Her öğrenci, bu sayfalarda yer alan pek çok karikatür arasında hangisinin en zekice çizilmiş olduğuna karar versin.

Shephard ve ark., a.g.e., s. 131.

Grup Çalışması

İkili gruplar halinde çalışınız. Sizler birer tarih araştırmacısısınız. İki soruya yanıt bulmak üzere çalışmaktasınız.

- Neden Gelibolu Harekatı başarısızlıkla sonuçlandı?
- Niçin kayıplar bu denli büyüktü?

Herbiriniz bir soruyu irdeleyiniz.

8'den 12'ye dek olan tarihsel kaynaklar ile sunulan bilgiler ve diğer kaynaklar sizlere yanıtları bulmanızda yardımcı olacaktır. Sırasıyla her bir soruya yanıt bulunuz. Tarihsel kaynakların sizin sorunuzun yanıtına katkıda bulunup bulunmadığına karar veriniz. Eğer katkıda bulunuyorsa, ne yönde bilgiler içerdiğini yazınız. Bunun ardından yanıtınızı destekleyen tarihsel kaynakları kullanarak, araştırdığınız soruya dengeli bir cevap yazınız.

Ben Walsh, Modern World History, s. 37.

rilmesinde, tarih öğretimi aracılığıyla elde edilen yaklaşım ve beceriler etkin olarak kullanılamaz mı? Zaten tarih eğitimin amaçlarından biri de, hem geçmişe hem de yakında geçmiş olacak günümüze ilişkin sağlıklı bir yaklaşım ve bilinç oluşturmak değil midir?

ramında kendi öznel bakış açısını geliştirmesini gerektirmektedir.

Üstelik bu aktiviteler aracılığıyla elde edilecek becerilerin, gündelik yaşam içerisinde oluşabilecek sorunların çözümüne de etkin bir katkı sağlaması olasıdır. 21. yüzyılın bilgi yoğunluğu içerisinde birey, karşısına çıkan bilgiyi, bilginin kaynağını, güvenilirliğini, içinde önyargı ve propaganda öğeleri barındırıp barındırmadığını sorgulamak durumundadır. Okunan bir köşe yazısının içeriğinin, haber programının sunduğu bilgi ve yorumun objektifliğinin, politikacıların söylemi ve hedeflerinin tutarlılığının değerlendi-

NOTLAR

1 John G. Tosbes, **History: A Distinc(ive) Subject?**, E.J. Brill, New York, 1987.

2 Bu proje ve bu proje çerçevesinde gelişen tartışmalar için bakınız: David Sylvester, "Change and continuity in history teaching 1900-93", Teaching History (editör Hilary Bourdillon), Routledge, Londra, 1995, ss. 15-18; Terry Haydn, James Arthur, Martin Hunt, **Learning to Teach History in the Secondary School**, Routledge, Londra, 1997, ss.18-19; Dursun Dilek, **Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi**, Pegem, Ankara, 2001., ss. 37-39.

3 Robert E. Slavin, **Educational Psychology: Theory and Practice**, Allyn and Bacon, Boston, 1994, ss. 48-49.

4 Chris Husbands, **What is History Teaching?**, Open University Press, Buckingham, 1996, ss. 13-16.

5 Colin Shephard, Andy Reid, Keith Shephard, **Peace and War: The Era of the Second World War**, John Murray, Londra, 1995, ss. 194-197.

6 **A.g.e.**, s. 46.

7 Colin Shephard ve ark., **a.g.e.**, ss. 195-196

8 Ben Walsh, **Modern World History**, John Murray, Londra, 1997, s. 38.

9 **A.g.e.**, s. 37.

10 Alain Choppin, "Aspects of Design", **History and Social Studies: Methodologies of Textbook Analysis** (editör Hilary Bourdillon), Swets&Zeitlinger, Amsterdam, 1992, s. 92.

11 Ben Walsh, **British Social and Economic History**, John Murray, London, 1997, s. 81 ve s. 89.

12 John R. Levin, Richard E. Mayer, "Understanding Illustrations in Text", **Learning from Textbooks: Theory and Practice**, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, 1993, ss. 215-216.

13 Colin Shephard ve ark., **a.g.e.**, ss. 46-47.

TURGUT KUT

Bizans'ta Günlük Yaşam

Konstantinopolis Bizans'ın Mücevheri

Bizanslıların gıdalara ilişkin düşünceleri Ortaçağ Avrupası'nda yaygın olandan çok bizim bugünkü düşüncelerimize yakındı. Sabah kahvaltısı, öğle yemeği ve akşam yemeği olmak üzere üç öğün normal sayılırdı. Oruç dönemlerine çok dikkatle uyulurdu fakat, diğer zamanlarda zenginlerin evlerinde hem öğle hem de akşam yemeği için üç çeşit yemek hazırlanırdı. Önce ordövr sunulurdu; bunu çoğunlukla Hıristiyanlık öncesi dönemlerde yaygın olan ve gakos denen sos eşliğinde bir balık yemeği izlerdi; bir tür kızarmış et başka bir seçenek olarak sunulur ve son yemek de tatlı olurdu. Yiyecek çeşitleri o kadar boldu ki, öğünlerdeki seçimler kişisel tercihlere bağlıydı. VIII. Konstantinos'un lezzetli soslara düşkün olduğu bilinir. Zoe'nin küçük zeytinlere ve beyazlatılmış defne yaprakları kadar, özellikle de kurutulmamışsa, Hint otlarına karşı büyük bir tutkusu vardı. Bir ev kadını yemeğini çok çeşitli av ve kümes hayvanları ve et arasından seçebilirdi; bugünkü Yunanistan'da olduğu gibi, Bizans'ta da domuz eti ve budu en sevilen yiyeceklerdi; kuşlar kızartıldıkları ya da ızgara yapıldıkları gibi haşlanırdı da; bol miktarda ördek ve balık yenirdi. Çoğu çok ayrıntılı olan ve pişirilmeleri çok uzun süren çorbalar da içilirdi; işkembe ve güveçin yanı sıra çeşitli salatalar sık sık menüde yer alırdı. Peynir ve çiğ ya da haşlanmış meyve çok sevilirdi. Elma, kavun, karpuz, incir, hurma, üzüm ve şamfıstığı her zaman diyette yer alırdı; kuşkonmaz ve mantar daha az miktarda bulunurdu. Yemek pişirmek için zeytinyağı kullanılırdı ve özellikle Khios'tan gelen beyaz şarap çokça tüketilirdi. VI. Mikhael imparatorluktaki

14. yüzyılda Bizanslı bir aile akşam yemeğinde.

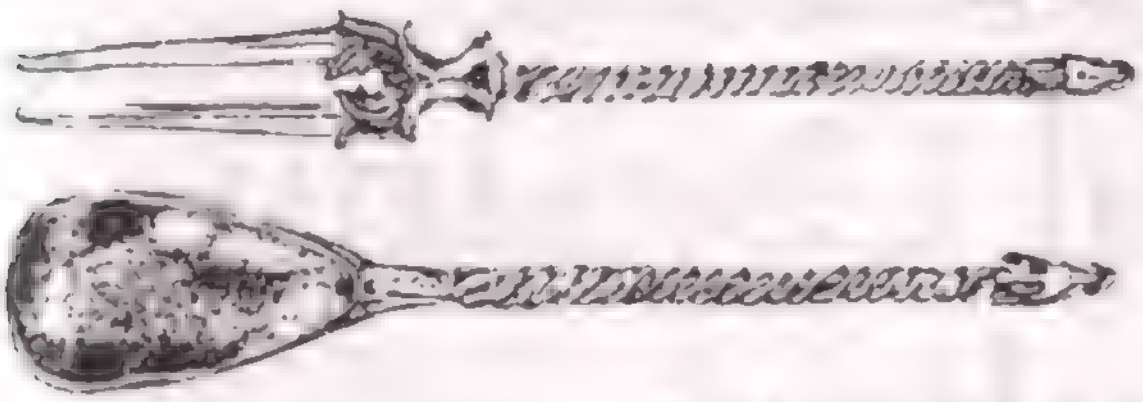

(Üstte) 4. yüzyıla ait altın kaşık ve çatal.
(Sağda) Sofra takımı: A-Gümüş kadeh, B-Tunç kupa, C-Tunç ibrik, D-Seramik fincan, E-Tunç sahan, F-Gümüş süzgeç.

Venedik doçuna verildiğinde İtalya'ya yanında bazı iki dişli çatallardan götürmüştü; bunların görünüşleri Venedikleri ürkütmüş ve şaşırtmıştı. Bardaklar, büyük şişeler ve diğer kaplar gibi çeşitli biçim, tür ve boyutlarda tabaklar da çok çeşitli malzemeden yapılıyordu.

tek sarhoş değildi. Aniokhia'da bulunan bir mozaikte betimlenmiş olan bir yemek enginar, beyaz bir sos, kızarmış domuz parçası, balık, domuz budu, ördek, bisküvi, meyve ve şarapla birlikte, küçük uzun saplı kaşıklarla yenmek üzere mavi emaye yumurta kaplarında sunulan katı pişmiş yumurtayı da içerir. Çok sayıda gurme vardı ve bunlar Vlach peyniri gibi yöresel spesiyaliteleri sunmaktan keyif duyarlardı; gerçekten de yemeğe verilen önem o kadar büyüktü ki, VII. Konstantinos'un bir kızına babasının ölümünden sonra bir manastıra sürgüne gönderileceği söylendiğinde, orada et yemesine izin verilmesi için ayrıcalık tanınmak üzere bir uzlaşma sağlanmasını istedi.

Bizanslıların yemeklerini olanaklar elverdiğince çekici bir biçimde sunmak için katlandıkları zahmet, bugünkü alışkanlıklara uymaktadır. Bizans'ta sofra dikkatle kurulurdu. Böyle bir özenin Avrupa'da görülmediği zamanlarda sofralara temiz ve çoğunlukla güzel el işi örtüler serilirdi. İnsanların yemek odasına girmeden önce dışarıda giydikleri ayakkabılarını değiştirmeleri beklenirdi. Bir şölen verildiğinde imparatorluk ailesinin bireyleri ve saray çevresinden olanlar onuncu yüzyılın sonuna kadar günlük yaşamda sandalye kullanıyor gibi görünseler de bir masanın çevresinde bulunan klinelerde yemek yerlerdi. Yemeğin başında dua edildiği gibi belki sonunda da edilirdi. Yalnızca çok çeşitli kaşık ve bıçak değil, çatal da olmasına karşın insanlar çoğunlukla elleriyle yemek yerlerdi. Büyük bir olasılıkla çatal Doğu dünyasında icat edilmiş ve nasıl kullanıldığını Bizans'ta öğrenen İtalyanlar tarafından Avrupa'ya tanıtılmıştı. Bunlar Bizans'ta günlük yaşamın o kadar parçası haline gelmişlerdi ki, genç bir prenses evlenmek üzere bir

Manuel Tzykandilis'in 1362'de Mistralı Ioannes Kantakuzenos'a ait bir el yazması İncil için yaptığı kitap resimde geleneksel bir görünüm betimlenmiştir *Eyüp'ün Kitabı*'ndan bir olay betimlenmeye çalışılırken sahne ikonografik bir betimlemeden çok bir dönem resmi olarak ele alınmıştır. Burada Eyüp karısı, altı oğlu ve üç kızıyla bıçak, çanak, kupa ve bardaklarla donanmış bir sofrada yemek yemektedir. En küçük kız içinde fırında kızartılmış bir domuz olan bir tabak getirmektedir; ailenin köpeği bir lokma yemek için yalvarmaktadır; her birinin yüzü kimliğini belirtir; sofradakiler özel bir biçim verilmiş taburelerde, şapkaları başlarında oturmaktadırlar; şapkalar üç ayrı biçimdedir.

Yüzyıllar boyunca Bizanslı ustalar tarafından üretilen çok sayıda ve çok çeşitli eşyanın yalnızca çok azı bugüne kalmıştır. Korunanlardan çoğu gerçek değerleri kadar işçilikleri ve tasarımlarının nitelikleri de insanların onları daha ucuz olanlara hiçbir zaman göstermedikleri bir özenle kullanmalarına yol açacak kadar değerli olanlardır: Bunun için bugüne kalan eşyalar, takılar, özellikle göz alıcı gümüş sofra takımı parçaları ya da güzel çanak çömlektir. Bunlara oldukça çok sayıda fildişi eşya eklenmelidir. Bunlardan en önemlileri küçük kutular ya da takı kutularıdır.

Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam; Konstantinopolis Bizans'ın Mücevheri*,
Çev.: Bilgi Altınok, Çizimler: Helen Nixon Fairfield,
Özne Yayınları, Ankara 2000.

Kahire'de Bir Osmanlı Kuruluşu

Ertuğrul Osmanlı Kulübü

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Sultan II. Abdülhamit'ın 1878 ve 1908 yılları arasında kesintisiz otuz yıl süren mutlakıyet (istibdâd) yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçan veya sürülen çok sayıda Jön Türk'ün Kahire'de toplanmış olduğu bilinmektedir. Siyasal görüşleri nedeniyle çareyi Sultan II. Abdülhamit'in baskı rejiminden kaçmakta gören genç Osmanlılar'ın pek çoğu kapağı Avrupa'ya atmışlardı. Ancak siyasal faaliyetlerinden dolayı yakalanan ve kısa bir yargılamanın ardından İstanbul'dan sürgün edilen genç Osmanlılar'ın pek çoğu ise Libya ve Mısır gibi uzak Osmanlı vilayetlerine "zorunlu ikamete," yani sürgüne gönderilmişlerdir. Bu siyasî sürgünlerden hali vakti yerinde olanlar hemen kendilerini ve siyasal faaliyetlerini Avrupa'nın Paris, Londra, Viyana, Cenevre gibi çeşitli kültür merkezlerine aktarmışlardır. Maddi durumu pek iyi olmayan sürgünler ise genelde "Mısır'ın İstanbul'u" olarak nitelendirilen Kahire'ye toplanmışlar, sefil hayatlar sürmüşlerdir. Bir başka deyişle, Jön Türklük hayatı açısından Avrupa'da yaşayan Jön Türkler ile Mısır ve özellikle Kahire'de barınan Jön Türkler arasında, birkaç istisna dışında, yaşamsal sınıf farklılıkları vardır.

Kahire'de sürgünde yaşayan Osmanlı Jön Türkleri'nin hayatını en ayrıntılı şekilde anlatan eser Bekir Fahri'nin 1911 yılında Jönler Mısır'da adıyla "roman" kisvesi altında yayımlamış olduğu kişisel anılarıdır.[1] Bekir Fahri'nin Mısır'da sürgünde bulunduğu yıllarda yaşamış olduğu olaylara ilişkin anılarını yalnızca şahıs adlarını biraz değiştirerek romanlaştırdığı bu kitabı, Atilla Özkırımlı'nın uyarlamasıyla günümüz Türkçesine İletişim Yayınları tarafından *Jönler* adıyla kazandırılmıştır.[2]

Bekir Fahri'nin *Jönler* ismini verdiği otobiyografik romanı yeniden yayıma hazırlayan Atilla Özkırımlı kitabı okurlarına şu sözlerle tanıtıyor:

"Romanın baş kişisi Necip, 1897'de tutuklanıp Trablusgarp'a sürülen, daha sonra oradan kaçarak Kahire'ye gelmiş tıbbiyeli bir gençtir. Kahire'de kendisi gibi çeşitli yollarla Türkiye'den kaçmış Türkler, Arnavutlar ve Ermenilerden oluşan bir çevre bulur. Roman, Necip odak noktası alınarak bu topluluğun 1900-1901 yıllarındaki yaşayışını konu edinmektedir. Jön Türkler arasındaki çekişmeler, düşünce ayrılıklarının yol açtığı çatışmalar, çekilen sıkıntılar da romanın başlıca olaylarıdır. Bekir Fahri, özellikle Jön Türkler'in işsizlik, parasızlık nedeniyle içine düştükleri sefilce yaşayışı, umutsuz, bezgin psikolojilerini vermeyi amaçlamaktadır. Romanda sık sık kullanılan sefalet, sefilâne, meftûriyet gibi birkaç sözcük bunun en belirgin göstergesidir.

Romanın bir başka özelliği, yalnız olayların değil kişilerin de gerçek hayattan alınmış olmalarıdır. Söz gelimi doğrudan roman kişileri olarak alınan Tunalı Hilmi (Dobrucalı), Hoca Kadri (Muallim Mesut), Salih Cemal (Arif Cemil), Ali Kemal (Nihat), Tarsusizade Münif (Avni), Damat Mahmut Celalettin Paşa (Damat Hamdi Paşa) gibi gerçek kişilerin yanısıra Mizancı Murat (Vedat Bey), Arnavut İsmail Kemal (Sami Bey), Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat (Küçük Ulvi Bey) gibi kişilerin de olaylar dolayısıyla adları geçmektedir. Gerçekliklerini saptayabildiğim bu kişiler, doğruya en yakın biçimde çizilmişlerdir.

Cevdet Kudret, *Jönler* romanıyla ilgili değerlendirme notlarında, yapıtın gerçekçiliğini belirttikten sonra şun-

* Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi. ykarakisla@boun.edu.tr.

ları söylemektedir: "Eser, kuruluş bakımından, daha önce yazılmış romanlardan ayrılmaktadır; burada birkaç kişinin yaşayışı değil, bir topluluğun yaşayışı bütün olarak ele alınmıştır. Yer ve kişi tasvirleri, olayların akışı arasında, durumlara ve ruh hallerine paralel olarak, parça parça ve dikkate değer bir ustalıkla verilmiştir."

Bu yargılar doğrudur. Ama roman sanatı açısından, yapıtın o dönemde ulaşılan düzeyin altında kaldığı da görülmektedir. Çevre ve kişi betimlemeleri yüzeyseldir. Kişilerin ruhsal durumlarının verilişinde derinleşilememekte, yinelemeye düşülmektedir. Yineleme, anlatımın da başlıca kusurudur. Ama önce de belirttiğim gibi roman, bir dönemi, olayları, kişileri ve karakteristik özellikleriyle gerçekçi bir biçimde yansıtmakta, gerek bu açıdan, gerekse bir bakıma belgesel niteliğiyle önem taşımaktadır."[3]

İşte aynı dönemde Mısır'da sürgünde bulunmuş olan Jön Türkler'den Bekir Fahri'nin *Jönler* romanında ayrıntılı bir şekilde betimlemiş olduğu bu ortamda ele alınması gereken Ertuğrul Osmanlı Kulübü, 27 Ocak 1904 günü Kahire'de hizmete açılmış olan bir Osmanlı kuruluşudur.[4] Ertuğrul Osmanlı Kulübü, otel, bar, kumarhane, kulüp ve restoran hizmetlerini bir arada sunan bir ticarî şirket olarak kurulmuştur. Sultan II. Abdülhamit döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda şirket kurmak cemiyet kurmaktan çok daha kolay, ucuz ve sorunsuz olduğu için, kulübün kurucu üyelerinin bu yolu seçmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nün üyeleri, kurucular ile onların gözetimi altında şirketin hisse senetlerini satın alınmış olan ortaklardan oluşmaktadır.

Üyeler

Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nün kurucu üye (âzâ-yı müessise; âzâ-yı dâime), katılımcı üye (âzâ-yı müştereke; hissedârân), misafir üye (âzâ-yı zâ'ire), fahri üye (âzâ-yı fahriye), doğal üye (âzâ-yı tabiiye) ve dışarıdan üye (âzâ-yı hâriciye) olmak üzere toplam altı çeşit üyesi bulunmaktadır.

Kurucu üyeler (âzâ-yı müessise) kulübün bütün yaşamsal işlevlerini üstlenmiş olan kurucular-dan oluşmaktadır. Kurucu üyelerin üyelikten çıkarılması hiçbir şekilde mümkün olmayacağı için kurucu üyelere "daimi üyeler" (âzâ-yı dâime) adı da verilmektedir. Kurucu üyelerin Osmanlı tebaasına mensup erkek olmaları, en az yirmi üç yaşında bulunmaları, Türkçe okuyup yazabilmeleri, şirketin en az beş hisse senedine sahip olmaları ve siyasî ve malî açıdan yeterli görülmeleri (mahcûr-ı aleyh olmayıp kâffe-i hukûkuna mâlik olmak) gerekmektedir.[5]

Yukarı Mısır'da, Nil kıyısında yaşam.

Kurucu üyeler dışında kalan en büyük üye grubunu da katılımcı üyeler (âzâ-yı müştereke) oluşturmaktadır. Katılımcı üyeler kurucu üyeler tarafından şirketin hisse senetlerini satın almaya uygun görülmüş kulüp üyeleri oldukları için onlara "hissedarlar" (hissedârân) adı da verilmektedir. Katılımcı üyelerin de Osmanlı devleti tebaasından olması, on sekiz yaşını doldurmuş bulunması, siyasî ve malî açıdan yeterli görülmeleri (mahcûr-ı aleyh olmayarak hukûk-ı tâmme-i şahsiyesine şer'en ve kanûnen mâlik olmak), Türkçe veya Arapça okuyup yazabilmeleri ve kulübün kurucu üyelerinden veya en az iki yıllık katılımcı üyelerinden üç kişinin imzasını taşıyan yazılı önerisiyle üye adayı olarak önerilmiş bulunmaları gereklidir.[6]

Mısır'a geçici olarak gelmiş olan Osmanlı tebaası mensupları kulübün kurucu üyelerinden iki kişinin önerisiyle ve yönetim kurulunun kabulüyle sekiz günlüğüne misafir üye (âzâ-yı zâ'ire) olarak kulübe kabul edilirler. Sekiz gün olarak belirlenmiş olan bu süre daha sonra yönetim kurulu kararıyla yeniden uzatılabilir. Misafir üyeliğe kabul edilen kişiler şu şekilde gruplara ayrılabilir: Osmanlı Ordusu'nun Mısır'da bulunan subayları, Mısır Ordusu'nun Müslüman subayları, Mısır'da yaşadığı halde Kahire'de kalacak yeri olmayan Osmanlı tebaası mensupları ve Mısır'a gezmeye gelmiş olan yabancılar. Misafir üyeliğini kalıcı üyeliğe çevirmek isteyen kişiler, kulübe yeni üye olan

adayların geçeceği her türlü işlemden geçmek zorundadırlar.[7]

Kulübün bütün azalarının Mısır'da doğmuş veya sonradan Mısır'a gelmiş Osmanlı tebaasından olmaları şartı aranmaktadır.[8] Ancak Mısır Hıdivliği ailesinin erkek mensupları da kulübün doğal üyeleri (âzâ-yı tabiiye) arasında kabul edilmişlerdir. Hıdiv ailesine mensup kişilerin üye aidarları dışında kalan her türlü yükümlülüğün ve diğer üye adaylarının geçmek durumunda olduğu karmaşık işlemlerin dışında tutulmuş olması dikkat çekicidir. Aynı şekilde, Kahire'nin en yetkili polis şefi olan Kahire Şehri Muhâfızı'nın da kulübün fahri üyesi (âzâ-yı fahriye) sayılmış olması, Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nün kurucularının Mısırlı yerel yöneticiler ile gayet iyi geçinmek istediklerini düşündürmektedir.[9] Osmanlı tebaasından olmak gibi diğer bütün temel üyelik şartlarını yerine getiren, ancak Kahire'de oturmayan adaylar ise dışarıdan üye (âzâ-yı hâriciye) olarak kulübe üye kaydedilirler.[10]

Üyeliğe Katılım

Ertuğrul Osmanlı Kulübü'ne üye olmak isteyen ve kulübe üye kabulü için istenilen koşullara uyduğunu ispatlayan adayların ve en az üç kulüp üyesi tarafından kulübün yönetim kuruluna önerilmiş olması gereklidir. Üç üye tarafından kulübün defterine yazılan ve imzalanan "talepname"nin bir sureti de kulübün salonlarında bir hafta süreyle askıya çıkarılır. Askı süresinin sona ermesinden sonra yapılacak olan ilk yönetim kurulu toplantısında her yönetim kurulu üyesine biri beyaz ve biri de siyah olmak üzere ikişer pul dağıtılır. Üye kabulü işleminin yapılabilmesi için yönetim kurulu üyelerinden en az yedi kişinin bu toplantıda hazır bulunması şarttır. Yönetim kurulu üyeleri toplantı odasında hazır tutulan kumbaralara oylarını atar ve tutanağı imzalarlar. Yönetim kurulu üyelerinin hepsinin oy kullanmasından sonra kumbaralar açılarak adayın aldığı oylar belirlenir. Kabul için verilen beyaz oylar bir, red için kullanılan siyah oylar ise üç puan değerindedir. Alınan puanların artı olması adayın kabul edilmesi anlamına gelir. Verilen oylarla tutanaktaki imzaların sayıca birbirini tutmaması halinde seçim iptal edilmiş sayılır. Adayın kabulü için yapılmış olan oylamanın sonuçları kabul (makbûl), red (merdûd) ve iptal (sefer) olarak duyurulur.[11]

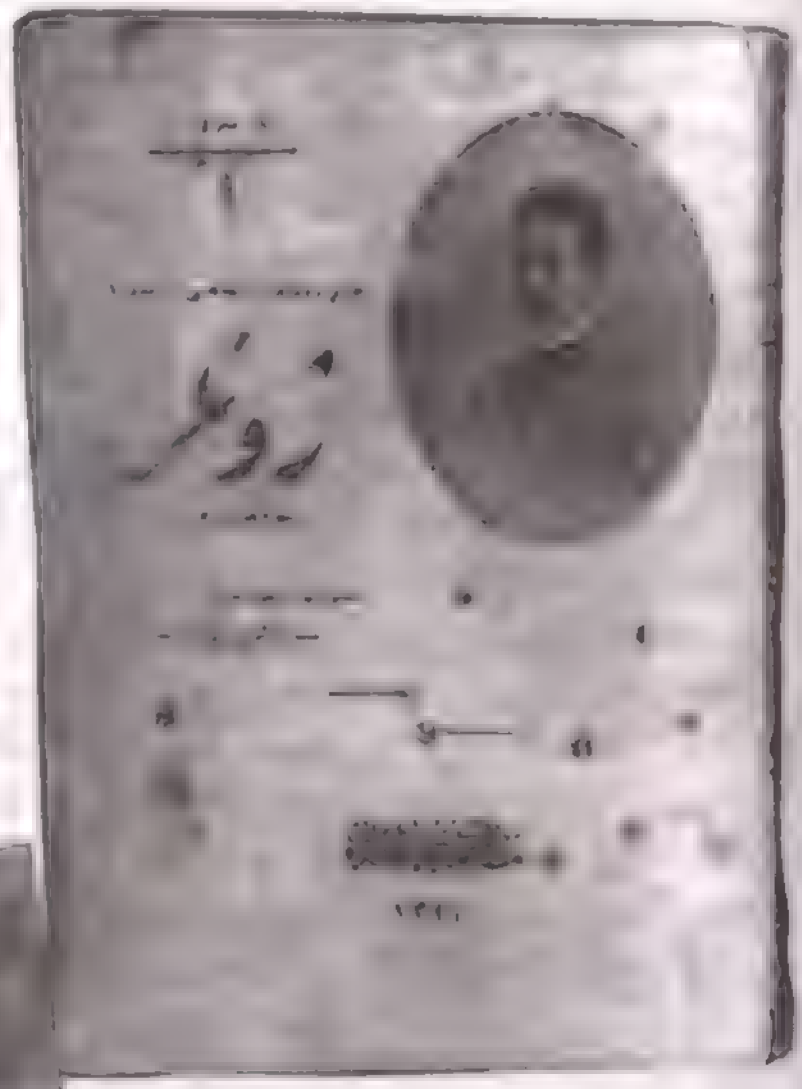

(Üstte) Bekir Fahri'nin 1911 yılında yayımlanan Jönler Mısır'da *romanının kapağı. (Solda) Aynı romanın 1985'te İletişim Yayınları tarafından yayımlanan baskısının kapağı.*

Ertuğrul Osmanlı Kulübü'ne yeni üye almak veya almamak yetkisi ile, üyeliğe adaylığı önerilmiş olan bir kişinin üye kabul edilip edilmemesi yönetim kurulunun (hey'et-i idâre) yetkisine bırakılmıştır.[12] Aynı şekilde, uygunsuz davranışları görülen bir üyenin üyelikten çıkarılması da yönetim kurulunun görev ve sorumlulukları arasındadır. Kulübün nizamnamesinde üyelikten çıkarılmayı gerektirecek koşullar, "gerek cemiyetin nizamnamesi, gerek şeref ve namus ve edep ve terbiyeye uymayan hareketler" olarak sıralanmıştır.[13]

Hey'et-i İdâre

Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nün yönetim kurulu (hey'et-i idâre) altısı kurucu üye (âzâ-yı müessise) ve ikisi de katılımcı üye (hissedârân) olmak üzere toplam sekiz üyeden oluşmaktadır. Yönetim kurulu üyeleri ikişer yıllık hizmet süresi için seçilmektedir. Her yıl yönetim kurulu üyelerinin yarısı seçimle yenilenmektedir. Yönetim kurulu üyelerinden görevini bırakmak isteyen üyeler ile göreve devam etmek isteyen üyeler arasın-

dan kura sonucu belirlenmiş olan toplam dört üyelik için genel kurulda (hey'et-i umûmî) yeniden seçim yapılmaktadır. Yönetim kurulu üyeliği sona eren bir üyenin seçimlere katılarak yeniden seçilebilmesi de mümkündür. Sene içinde çeşitli nedenlerle boşalan yönetim kurulu üyelikleri ise yönetim kurulu tarafından vekaleten seçilen üyeler ile o asil üyenin üyelik süresinin sona ermesi gereken güne kadar geçici olarak doldurulmaktadır. Yapılacak olan ilk genel kurul toplantısında bu vekaleten üyelik ya asil üyeliğe çevrilmekte, ya da yeniden seçim yapılmaktadır.[14]

Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nün yönetim kurulu genel kurulda yapılmış olan oylama neticesinde oluşturulduktan sonra, kendi içinde bir iş bölümü yaparak bir reis, bir kâtip ve bir de sayman (kasadâr) seçer. Yönetim kurulu toplantıları iki haftada bir yapılmaktadır. Ancak, yönetim kurulu üyelerinden birinin isteği üzerine tekrar olağanüstü toplantıya çağrılabilir. Olağanüstü yönetim kurulu toplantılarının bütün yönetim kurulu üyelerine en az iki gün önceden bildirilmiş olması gereklidir. Yönetim kurulu üyelerinden toplantıda bulunamayacak olanlar toplantıya katılacak olan bir üyeye vekaletlerini bırakabilirler. Kurucu üye olan yönetim kurulu üyelerinin vekaletlerini yine kurucu üye olan arkadaşlarından birine bırakmaları zorunluluğu vardır. Aynı şekilde, yönetim kurulu üyeleri katılamayacakları toplantılar için kurucu üyelerden herhangi birini (veya diğer yönetim kurulu üyelerinin onayını almak şartıyla katılımcı üyelerden birini) vekil tayin etme hakkına sahiptirler. Yönetim kurulu toplantılarının açılabilmesi için en az beş oyun şahsen veya vekaleten toplantıya katılmış olması gereklidir.[15]

Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nün bütün idarî işleri yönetim kurulunun elindedir. Yönetim kurulu kararı alınmaksızın kulüp adına hiçbir masraf veya ödeme yapılamaz. Kulübün bütün görevlilerinin işe alınması ve gerekirse işten çıkarılması da yönetim kurulunun yetkileri içerisindedir. Yönetim kurulu kendi yetkilerinden bazılarını geçici bir süre için bir veya birkaç üyeye devredebilir. Yönetim kurulunda kararlar açık oyla ve oy çokluğu yöntemi ile alınmaktadır. Yönetim kurulu üyelerinden bir tanesi bile gerekli görse, oylamaların gizli oyla yapılması gerekmektedir.[16]

Hey'et-i Umûmî

Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nün genel kurulu (hey'et-i umûmî), kulübün bütün kurucu (âzâ-yı müessise) ve katılımcı (âzâ-yı müştereke) üyelerinden oluşmaktadır. Yönetim kurulu her yıl sonunda aralık ayında veya izleyen yılın ilk ayı olan ocak ayında genel kurulu toplantıya çağırmak zorundadır. Ayrıca yaz mevsimi olarak kabul edilmiş olan 1 Haziran ve 15 Ekim tarihleri arasında hiçbir şekilde olağanüstü genel kurul toplantısı yapılamayacağı da karara bağlanmıştır.[17] Genel kurul toplantılarında yönetim kurulunun geçmiş seneye ait gelir ve gider hesaplarının incelenmesi, gelecek yıla ait bütçesinin onaylanması, ve şirketin sermayesi ile gelir ve giderleri hakkındaki malî konuların tartışılması esastır. Genel kurulu olağanüstü toplayabilmek için yönetim kurulunun bu yolda karar alması yeterlidir. Bunun yanı sıra, kurucu üyelerden en az on kişinin imzasını taşıyan ve istenilen olağanüstü genel kurul toplantısının gündemini belirleyen bir dilekçe ile de genel kurul olağanüstü toplantıya çağırılabilir.[18]

Genel kurul toplantısına katılan üyelerin oyları sahip oldukları hisse senedi sayısına göre belirlenmektedir. Buna göre, beş hisseye kadar bir oy, her beş hisse için bir fazla oy, ancak her üye için toplam hisse sayısı ne olursa olsun en fazla üç oy hakkı verilmesi ilkesi benimsenmiştir. Genel kurulda alınacak olan kararlar, oy çokluğu sistemine göre belirlenmektedir.[19] Genel kurul toplantılarında alınan kararların geçerli olabilmesi için, toplantıya üyelerin en az yarısının katılmış olması gereklidir. İlk toplantıda üye sayısının yarısına ulaşılamadığı takdirde, ikinci toplantıda çoğunluk

1885'te Mısır'ın bir liman kenti olan Port Said'ten bir görüntü. (Kaynak: Engin Özendes, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık, İletişim Yayınları 1995).

şartı aranmaz ve bu toplantıya katılan üyelerin oy çokluğuyla karar alınabilir. Genel kurulda bulunamayacak üyelerin bir başka üyeye vekaletname bırakmaları da mümkündür, ancak kurucu üyelerin vekaletnamelerini yine kurucu üyelerden birisine bırakması koşulu benimsenmiştir Kulübün tüzüğünde değişiklik yapabilmek için, toplam üye sayısının en az yarısının ve ayrıca kurucu üye sayısının da en az yarısının oyu gereklidir.[21]

Genel kurul toplantısının devamı olarak, birkaç gün sonra yeniden toplantı günü belirlenir ve yönetim kurulu seçimleri bu ikinci toplantıda gerçekleştirilir. Yönetim kurulu seçimleri için ayrı bir toplantı daha yapılmasının nedeni, kulüpre bir yılını doldurmamış üyelerin ilk toplantıda yer alabilmelerine rağmen, yönetim kurulu seçimlerine katılmaya henüz hak kazanamamış olmalarıdır. Bu ikinci toplantıda da hisselere göre oy dağılımı aynı şekilde uygulanmaktadır. Ancak yönetim kurulu üyelikleri için yapılan oylamaların birinci turunda oy çokluğu sağlamak şartı aranırken, ikinci turda en çok oyu alan üyeler yönetim kuruluna seçilmiş olurlar. Yönetim kurulu seçimleri kesinlikle gizli oyla yapılmak zorundadır.[22]

Aidatlar ve Malî İşler

Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nün yıllık bütçesini düzenlemek yönetim kurulunun görevleri arasındadır. Geçmiş yıla ait bütün yıllık gelir ve gider hesapları ve gelecek yılın malî bütçe tasarısı genel kurul toplantısından en az on beş gün önce kulübün kâtipliğine sunulmuş olmalıdır.[23]

Kulübün işletme gelirlerinin dışında kalan en büyük gelir grubunun üyelik aidatlarından oluştuğu anlaşılmaktadır. Kulübe üye olmak isteyen her aday üç Mısır lirası giriş parasını ve o yıla ait yıllık üye aidatını yatırmak zorundadır. Kulübe üyelik başvurusu reddedilen adayların yatırmış oldukları giriş parası ve yıllık üye aidatı kendilerine iade edilmektedir.[24] Hangi tür üyelik grubundan olduğuna bakılmaksızın, her üyenin yıllık aidat olarak dört Mısır lirasını iki taksit halinde ödemesi gereklidir. Olağanüstü hallerde üyelik aidatı yönetim kurulu kararıyla altı Mısır lirasına kadar yükseltilebilir. Ziyaretçi üyelerin verecekleri üyelik aidatının ayda en fazla bir Mısır lirasını aşmaması da karara bağlanmıştır. Uzun bir süre için Mısır'dan ayrılacak olan üyelerin Mısır'da bulunmadıkları süre için yılda bir Mısır lirası karşılığında üyeliklerini canlı tutma hakları vardır.[25] Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nün aidatlarını düzenli olarak ödemeyen üyeler ile ilgili yaptırımları, nizamnamenin on sekiz, on dokuz, otuz bir ve otuz altıncı maddelerinde ayrıntılı şekilde özetlenmiştir.

1870'lerde Kahire'de bir sokak.

Faaliyetler ve Kurallar

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, Ertuğrul Osmanlı Kulübü Kahire'de otel, bar, kumarhane, kulüp ve restoran hizmetlerini bir arada sunan ve müstakil bir binada hizmet veren bir ticari şirket olarak kurulmuştur. Kulüp her sabah saat dokuzdan gece saat bire kadar açık bulunmaktadır. Yalnızca cuma günleri namaz vakitleri dolayısıyla saat on birden öğleden sonra saat ikiye kadar kulübün kapalı tutulması kararlaştırılmıştır.[26]

Kulübün kütüphanesine ait kitap ve dergilerin kulüp dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Kulüpte şans ve kumar oyunları oynandığı ve bu konunun ayrıca yapılacak bir nizamnameyle düzenlendiği anlaşılmaktadır. Kulübe üye olmayan kişilerin içeriye girmesi de kesinlikle özendirilmemektedir. Bununla birlikte, kulüp ile ilgili bir iş ile alakalı olması şartıyla üye olmayan kişilerin (yanında bir üye bulunması halinde) yemek salonu ve toplantı odasına alınabileceği belirtilmiştir. Kulübe sarhoş gelen üyelerin bir odada "istirâhat" ettirilmesi fikri benimsenmiştir. Üçüncü kez kulübe sarhoş olarak gelen bir üyenin üyeliği yönetim kurulu kararıyla sona erdirilir. Aynı şekilde, kulüpte içtiği alkollü içkiden fazlasıyla etkilenmekte olduğu anlaşılan üyeye daha fazla içki servisi yapılmamaktadır.[27]

Son olarak, Ertuğrul Osmanlı Kulübü'nün üye profiline bir nebze değinmek istiyorum. Nizamnamenin yirmi dördüncü maddesi gereğince kulüpte siyasî toplantılar düzenlemek kesinlikle yasaklanmış olduğu için Ertuğrul Osmanlı Kulübü üyelerinin Jön Türkler'e mensup olmayan Osmanlılar'dan oluştuğu veya sonuçsuz siyasî tartışmalardan bezmiş eski Jön Türkler'ce idare edilmekte olduğu

düşünülebilir. Kulüp az sayıdaki kurucu üye tarafından kurulmuş, yeni gelen üyelerin kendilerince belirlenmiş olan kurallara uyacakları ve kendilerinin çıkarları doğrultusunda yaşayacakları şekilde, "yukarıdan aşağıya örgütlenme" modeline uygun tasarlanmıştır. Kulübün üye alma prosedürü ve diğer bazı yapısal özellikleri bir Mason örgütü olduğunu veya en azından kurucularından bazılarının Mason locaları ile bağlantılı olduğunu akıllara getirmektedir. Örneğin, bırakın kadınların kulübe üye olmasını, kadınların kulüp binasına girmesi bile "katiyyen yasak" olarak ilan edilmiştir. Sonuç olarak, Ertuğrul Osmanlı Kulübü, Kahire'de yaşamakta olan Müslüman, iyi eğitimli ve varlıklı Osmanlı erkekleri için kurulmuş olan bir eğlence ve kültür merkezidir.

Ertuğrul Osmânlı Kulübü Nizâmât-ı Esâsîsi

1. Madde- Mısır'da mütevellid veyâ sonradan Mısır'a gelmiş efrâd-ı teb'a-i Osmâniye'den âtîde münderic şerâit ve evsâfı câmi' olanların mecmu'u olmak üzere Ertuğrul nâm Osmânlı Kulübü hisse senedâtıyla teşekkül etmiş ve bir şirket vâsıtasıyla te'sîs olunmuşdur.

2. Madde- Bu şirket sekiz âzâdan mürekkeb bir hey'et tarafından idâre olunacak ve bunlardan altı tanesi âzâ-yı müessiseden diğer ikisi de hissedârândan olmak üzere intihâb edilecekdir. Bu hey'eti idârenin âzâları ikişer sene için intihâb olunacak ve her sene nısfı tebeddül eyleyecekdir.

İlk sene için hey'et-i idâreden hurûc edecek âzâlar birinci senenin nihâyetinde kur'a vâsıtasıyla bilinecekdir. Müddet-i me'mûriyeti hitâma eren âzâ yeniden intihâb olunabilir. Hey'et-i idâre âzâları, âzâ-yı dâimeden müteşekkil bir ictimâ'-ı umûmîde intihâb olunacakdır. Hey'et-i dâre âzâlarından birinin mahalli boşalacak olur ise hey'et-i idâre vekâleten yerine başka birini ta'yîn eyleyebilir ve âzâ-yı [s. 3] dâimenin ilk vukû' bulacak ictimâ'-ı umûmîsinde mezkûr vekâlet asâlete tahvîl olunabilir. Vekâleten ta'yîn olunan zât kendisinin yerine geçtiği âzânın müddet-i me'mûriyeti kadar mahal-i mezkûrda kalabilir.

3. Madde- Hey'et-i idâre âzâsından biri bir müddet için gaybûbet eyleyecek olur ise yerine âzâ-yı müessiseden birini vekâleten bırakabilir. Eğer hey'et-i idâre müsâade eyleyecek olur ise yerine âzâ-yı dâimeden birini dahi bırakabilir. Fakat bu iki husûsda da âzâ-yı müessise yerlerine ancak âzâ-yı müessiseden bir diğerini bırakabilir.

4. Madde- Hey'et-i idâre içinden, birini re'îs, bir diğerini kâtib ve bir üçüncüsünü de kasadâr intihâb eyler. Ve her on beş günde bir kere ictimâ' eyler. Eğer âzâ-yı idâreden biri bir ictimâ' taleb edecek olur ise hey'et-i idâre yeniden ictimâ' eyler. Böyle bir ictimâ'-i fevkalâde husûla gelecek olur ise bu ictimâ' iki gün evvel hey'et-i idâre âzâlarına ihbâr edilecekdir. Hey'et-i idâre âzâlarından biri ictimâ'a gelemeyecek olur ise [s. 4] reyini bir diğer âzâya havâle eyleyebilir. Azâ-yı müessiseden olup da hey'et-i idârede bulunanlar reylerini mezkûr hey'et âzâsından olan âzâ-yı müessiseden birine havâle eylemelidirler. Hey'et-i idârede beş rey mevcûd olunca mûzâkerât bidâ eyleyebilir.

5. Madde- Hey'et-i idâre, idâre için kâffe-i hukûku hâizdir. Azâlarından bir veya bir kaçına vezâif-i muhtelifenin nezâretini ihâle eyleyebilir. Hey'et-i idârenin reyi olmaksızın hiçbir masraf edilemeyeceği gibi hiçbir para da sarf edilemez. Hey'et-i idâre, me'mûrînin intihâb ve azlinde muhtârdır. Karârlar ekseriyet-i ârâ ile verilir. Azâlardan biri arzû eyleyecek olur ise rey-i hâfiye mürâcaat olunabilir. Her sene meclis-i umûmîye ibrâz olunacak hesâbâtı hey'et-i idâre ihzâr eylediği gibi sene-i âtîye büdcesini de hâzırlar. İşbu hesâbât ile büdce ictimâ'-ı umûmîden on beş gün evvel kitâbet dâiresine vaz' olunur.

6. Madde- Her sene hey'et-i idâre tarafından Kanûnievvel (décembre) [s. 5] veya Kanûnısânî (janvier) aylarında âzâ-yı müessiseden ve hissedârândan mürekkeb bir ictimâ'-ı umûmî yapılır. Bu ictimâ'da şirketin ahvâl-i hâzırası hakkında hey'et-i idâre tarafından tanzîm edilen rapor kırâ'at edilir. Hitâma eren senenin hesâbâtı tedkîk olundukdan sonra sene-i âtîye büdcesi mevki'-i müzâkereye vaz' olunur. Cemiyetin re'sü'l-mâlı ü emvâli hakkında mücib-i menfaat mevâdd da mevki'-i müzâkereye konur.

Hey'et-i idârenin bâlâda zikr olunan mesâil için bir ictimâ'-ı fevkalâde yapabilmeğe hakkı ve selâhiyeti de vardır. Bu ictimâ'-ı umûmînin teşekkülünü âzâ-yı müessiseden on tanesi arzû eylemelidir. Bu husûs için şirket kâtibine on imzâlı bir talebnâme verilir. Mezkûr talebnâmede esbâb-ı ictimâ' izâh edilir. Ictimâ'-ı umûmîye dâhil olabilecekler ismine muharrer bir veya bir kaç hisse senedâtını hâiz olan âzâyı dâimedir. Hisse senedâtına mâlik olan âzâlar kendi hisselerine veyâ kendilerine havâle olunan hisselere göre i'tâ-yı rey eyleyebilirler. Beş hisseden ziyâdeye mâlik olmayan âzâ bir reyi hâizdir. Her beş hissede bir rey ilâve olunur. Fakat hisselerin adedi her ne kadar [s. 6] çok olur ise olsun, rey üçü tecâvüz eyleyemez. Verilecek karârlar hâzır bulunan âzâların ekseriyet-i reyine tâbi'dir. Hey'et-i idâre her sene bâlâda zikr olunan ictimâ'-ı umûmîden başka bütün kulüp âzâlarını mezkûr ictimâ'-ı umûmîden birkaç gün sonra diğer bir ictimâ'a da'vet eyler. Bu ictimâ'a dâhil olacak âzâların kulübe bir sene evvel kabûl edilmiş olmaları lâzımdır. Bu ictimâ' ikinci

NOTLAR

1 Bekir Fahri. **Jönler Mısır'da**, (İstanbul: Matbaa-i Kütâbhâne-i Cihân, 1327), 248 s.

2 Bekir Fahri. **Jönler**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 184 s.

3 Atilla Özkırımlı. "Sunu," Bekir Fahri, **Jönler**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), içinde: ss. 13-15.

4 **Ertuğrul Nâm Osmânlı Kulübü Nizâmât-ı Esâsîsi**, (Kahire: Matbaatü't-tevfîk, [1904-], 16 s.

5 **A.g.e.**, s. 8.

6 **A.g.e.**, s. 9.

7 **A.g.e.**, ss. 14-15.

8 **A.g.e.**, s. 2.

9 **A.g.e.**, s. 11.

10 **A.g.e.**, s. 13.

11 **A.g.e.**, ss. 9-11.

12 **A.g.e.**, s. 9.

13 **A.g.e.**, s. 14.

14 **A.g.e.**, ss. 2-3.

15 **A.g.e.**, ss. 2-4.

16 **A.g.e.**, s. 4.

17 **A.g.e.**, s. 8.

18 **A.g.e.**, s. 5.

19 **A.g.e.**, ss. 5-6.

20 **A.g.e.**, s. 8.

21 **A.g.e.**, s. 7.

22 **A.g.e.**, s. 7.

23 **A.g.e.**, s. 4.

24 **A.g.e.**, s. 9.

25 **A.g.e.**, ss. 12-13.

26 **A.g.e.**, s. 15.

27 **A.g.e.**, s. 16.

maddede zikr olunduğu vechile hey'et-i idârenin âzâlarını intihâb eyler.

Kulübün re'sü'l-mâl ü emvâlinden başka hey'et-i idâre tarafından mevki'-i müzâkereye konan ne gibi mesâil-i mühimme mevcûd ise -ki ordre de jourda muharrerdir- onlar hakkında bir karâr-ı kat'i ittihâz eyler. Bu gibi mesâil için hey'et-i idâre istediği zamân bütün kulüp âzâlarını ictimâ' etdirebilir. Böyle bir ictimâ'ı husûle getirebilmek için kulübün âzâ-yı dâime ve umûmîyesinin nısfının arzûsu lâzımdır. Bu bâbda ve imzâ olunacak talebnâmede ictimâ'-ı umûmînin reyi alınmak istenilen mes'ele şerh edilir. Bu ictimâ'da her âzâ bir reye mâlikdir. ictimâ'da hâzır bulunamayanlar refikâlanna reylerini havâle eyleyebilirler. [s. 7]

Hey'et-i idâre âzâlarının intihâbı mes'elesinde bâlâdaki fıkrada beyân olunduğu vechile âzâyı müessise ve hissedârân kendi hisse senedâtları adedince reyi hâizdirler. Fakat bu rey de üçü tecâvüz eyleyemez. Böyle hisse senedâtı başına rey sâhibi olmak isteyenler her hâlde şirketin defter-i mahsûsuna isimlerini hisse senedâtlarının numerolanyla berâber hiç olmaz ise bir sene evvel yazdırmış bulunmalıdırlar. İntihâbât birinci devrede ekseriyet-i ârâ ile husûla gelir. İkinci devrede, çok reye mâlik olanlar intihâb olunur. İntihâbât gizli olur.

Kulübün nizâmâtını tağyîr etmek ve ahvâl-i mâliye mesâilinden başka bl'lcümle mesâil hâzır bulunan âzâların ekseriyet-i ârâsıyla hal olunabilir. Kulübün nizâmâtını tağyîr etmek için âzâ-yı müessisenin ekseriyet-i ârâsı lâzımdır.

İctimâ' da'vetnâmeleri on beş gün evvel her âzâya taahhüdlü mektûb ile irsâl olunur ve mezkûr da'vetnâmede (ordre de jour) mesâili muharrer bulunacakdır. [s. 8] Hiçbir ictimâ' Haziran ibtidâsıdan (juin) 15 Teşrînievvel'e (octobre) kadar yapılamaz.

7. Madde- İctimâ'-ı umûmî mukarrarâtının makbûl tutulabilmesi için âzâ-yı müessisenin nısfının mevcûd olması lâzımdır. Eğer ilk ictimâ'da bâlâdaki şart mevcûd değil ise ictimâ' bir hafta sonraya te'hîr edilir. Bir ikinci da'vetnâme üzerine mevcûd bulunan âzâların adedine veya hisse senedâtının adedine bakılmayarak istenilen mukarrarât alınabilir. İctimâ'larda hâzır bulunamayacak âzâlar refikâsından bir diğerine reylerini havâle eyleyebilirler. Azâ-yı müessiseden birinin reyini hâiz olabilmek için âzâ-yı müessiseden olmalıdır.

8. Madde- Azâ-yı müessise meyânına dâhil olabilmek için bervech-i âtî şerâiti hâiz olmalıdır:

1.) Lâ-âkall beş hisse senedine mâlik olmak,

2.) Türkçe lisâna âşinâ olmak,

3.) Yirmi üç yaşında bulunmak,

4.) Mahcûr-ı aleyh olmayıp kâffe-i hukûkuna mâlik olmak.

9. Madde- Kulübün müşterekîni meyânına dâhil olabilmek için şerâit-i âtîyeye hâiz olmalıdır: [s. 9]

1.) Kulübe dâhil olacak zât kulübün âzâ-yı müessisesinden veya kulübün en aşağı iki seneden beri âzâ-yı dâimesinden bulunan üç kişi tarafından mumzâ bir talebnâmeyi meclis-i idâre re'îsine takdîm eylemelidir.

2.) Teb'a-i devlet-i âlîyeden olmak,

3.) On sekiz yaşını ikmâl eylemiş bulunmak,

4.) Mahcûr-ı aleyh olmayarak hukûk-ı tâmme-i şahsiyesine şer'en ve kanûnen mâlik olmak,

5.) Türkçe veya Arabça okuyup yazmak bilmek,

6.) Kulübe duhûl talebnâmesiyle berâber duhûliye ücreti olan üç Mısır lirâsıyla senelik veya altı aylık taksit bedeli olan dört veya iki lirâ ki cem'ân birinci takdîrde yedi ve ikinci takdîrde beş Mısır lirâsını kulübün kitâbet dâiresine teslîm eylemek. Adem-i kabûl vukû'unda mezkûr akçe iâde olunur.

10. Madde- Azâ kabûlü hakkını hey'et-i idâre hâizdir.

11. Madde- İştirâk talebnâmesi kâtib tarafından tutulmakda olan defter-i mahsûsa kayd edilir. Ve bu defterde âzâ-yı dâimeden olup da kulübe dâhil olmak arzûsunda bulunan zâtı takdîm eden üç âzâ tarafından imzâlanır. [s. 10] Bu talebnâme mezkûr üç âzânın imzâsıyla kulübün salonlarından birine ta'lîk olunur ve bir hafta kalır. Sonra hey'et-i idâre ictimâ' eyler ve intihâbât başlar. Hey'et-i idâre âzâlan ictimâ'dan iki gün evvel haberdâr olmalıdırlar. Kulübün âzâ-yı dâime veya müşterekesi meyânına dâhil olmak arzû eyleyenlerin intihâbâtında hey'et-i idâre âzâsından hiç olmaz ise yedisi mevcûd bulunmalıdır.

İntihâbât beyâz ve siyâh markalar vâsıtasıyla icrâ edilir. Şöyle ki: hey'et-i idâre âzâsından herbirine intihâb başlamazdan evvel biri siyâh diğeri beyâz olmak üzere iki marka verilir ve kitâbet dâiresinde iki gün mahfûz olacak olan iki kumbara derûnuna hey'et-i idâre âzâsı istediği markayı atar. Atdıkdan sonra orada mevcûd olan deftere imzâsını vaz' eyler. Hey'et-i idâre tarafından ta'yîn olunan iki zât ictimâ' eyleyip mezkûr kumbaralan kesr ile derûnlarına bakarlar, kabûl için verilen bir beyâz bir numero i'tibâr edilir. Adem-i kabûl için verilen bir siyâh marka üç numero add edilir. İntihâbât verilecek numerolann ekseriyetiyle husûla gelir. İşbu netice bâlâda yazıldığı gibi hey'et-i idâre âzâsından iki zâtın [s. 11] muvâcehesinde görülecekdir. Mezkûr iki âzâdan hiçbiri kulübe duhûlü arzû edilen zâtı takdîm edenlerden olmamalıdır. Eğer her kumbaradaki markaların ay-

آزطغرل

لم

عثمانلی قلوبی نظامات اساسیه‌سی

شارع کلوت بکده مطبعهٔ التوفیقیه‌ده طبع اولنمشدر .

Ertuğrul Osmanlı Kulübü Nizâmât-ı Esâsîsi'nin kapağı.

n ayrı adedi deftere imzâ eyleyenler adedine müsâvî değil ise mezkûr (candidat) için işbu intihâb hiç müsâbesinde tutulur. İntihâbâtın neticesi "makbûl", "merdûd" veya "sefer" ile i'lan edilir. Red edilen zât bir seneden evvel yeniden talebnâme takdîm eyleyemez.

12. Madde- Aile-i hidiviye erkân ve âzâsı bilâ-istisnâ Ertuğrul Osmânlı Kulübü'nün âzâ-yı tabiiyesinden ma'dûddurlar. Müşârünileyhüm hakkında intihâbât vukû'a gelmez, yalnız talebnâmelerini verdikden sonra duhûliye ücretiyle senelik iştirâk bedelini te'diye eylerler.

13. Madde- Kâhire şehri muhâfızı kulûbün âzâ-yı fahriyesinden ma'dûddur.

14. Madde- Kulûbün âzâ-yı müessisesi dahi müşterekesi gibi senede dört Mısır lirâsı verirler. Bu meblâğ hey'et-i idâre karânıyla altı lirâya da su'ûd eyleyebilir.

15. Madde- Kulûbe dâhil olmak arzû eyleyen zevât üç Mısır lirâsı te'diye eyler. Girdiği senenin de bâkî kalan taksîtini peşînen vermeğe mecbûrdur. Mezkûr taksîtler altı aylıkdır. Son altı ay zarfında girenler bedel-i iştirâkin yarısını verirler o hâlde [s. 12] te'mîn beş lirâdır.

16. Madde- Cemiyetin âzâ-yı dâimesi müşterekînden veya müessisînden olsun, bir sene Mısır'dan iftirâk eyleyecek olur ise seyâhatden kulûbü haberdâr eylediği takdîrde o senenin bedeli kendisinden taleb olunmayacakdır. Yalnız avdetinde bir Mısır lirâsı te'diye eyler.

17. Madde- Kulûbün sene-i ibtidâiyesi 27 Kanûnısânî 1904 (janvier) tarihinden i'tibâren bedâ' eyler.

18. Madde- Kulûbün âzâ-yı müessise veya müşterekesinden biri tahrîren her sene 27 Kanûnısânî tarihinden on beş gün evvel kulûbün kâtibine isti'fâsını vermedikçe sene-i âtîye için iştirâk bedelini tesviye eylemeğe mecbûrdur.

19. Madde- Kanûnievvel (decembre) ibtidâsında borçlarını tesviye eylemeyen âzâlara kitâbet bir mektûb yazar. Kanûnievvel'in on beşinde hâlâ parayı te'diye eylemeyenler bulunacak olur ise isimleri salon-ı mahsûsa ta'lîk olunur. Ve Kanûnısânî on beşine kadar bedel-i iştirâklerini te'diye eylemeyenlerin kaydları terkîn olunur. Ve kendileri mehâkim huzûrunda borçları için ta'kîb olunurlar. Hey'et-i idâre münâsib görür ise bu gibi âzâlar meyânında Mısır'da mevcûd olmayanlar hakkında icrâ edilecek muâmeleyi te'hîr [s. 13] eyleyebilir. Mısır'da bulunanların muâmele-i terkîniyyeleri iki ay te'hîr olunur. Bu müddet hitâmında isimleri ba'de't-terkîn bâlâda olduğu gibi mehâkim huzûrunda ta'kibât-ı kanûniye icrâ edilir.

İşbu madde âzâ-yı müessise ile diğer âzâların kâffesi hakkında câridir. Kulûbe olan borçlarını tasviye eylemeyen herbir âzâ yine mehâkim-i müsta'cile huzûrunda ta'kîb olunur. Azâ-yı müessiseden olup da hissedârân bulunanlar kulûbden kaydları terkîn olunduğu zamândan sonra ictimâ'-ı umûmîlerde bulunabilmeğe hakları yokdur. Yalnız yerlerine âzâ-yı müessiseden diğer birini gönderebilirler.

20. Madde- Senede iki lirâ bedel-i iştirâk ile Kâhire'de mütevattın olmayanlar 9, 10, 11. maddeler mûcibince intihâb olundukdan sonra âzâ-yı hâriciye nâmı tahtında kulûbe kabûl olunurlar.

21. Madde- Mısır'a seyâhate gelmiş bulunan zevât kulûbün âzâ-yı müessisesinden iki zât tarafından takdîm olunacak olurlar ise hey'et-i idâre tarafından zâ'ir sıfatıyla sekiz gün müddet için kabûl olunurlar. Şâyed müddet-i ikâmetleri uzayacak olursa kendilerine verilen sekiz gün müddet tezyîd edilebilir. Bu gibi zâ'irlerin şerâit-i [s. 14] kabûlünü hey'et-i idâre tanzîm eylediği gibi müddet-i kabûlü şerâit ve bedel-i iştirâki de ta'yîn eyler. Bu bedel de ayda bir Mısır lirâsını tecâvüz eyleyemez. Bâlâdaki şerâit dâhilinde kulûbe kabûl edilecekler bervech-i âtîdir:

1.) Ordu-yı Osmânî zâbitânıyla Mısır Ordusu zâbitân-ı müslimesi,

2.) Mısır'da ikâmet eyleyip de Kâhire'de mahal-i ikâmetleri mevcûd olmayan Osmânlılar.

Hey'et-i idâre kulûp nâmına Mısır'da seyâhatde bulunan bir ecnebiyi da'vet eyleyebilir.

22. Madde- Zâ'ir sıfatıyla kulûbe dâhil olanlar âzâ-yı dâimi meyânına girmek istedikleri takdîrde bâlâda zikr olunan 9, 10, 11, 15. maddeler mûcibince kulûbe ilk def'a takdîm olunan bir zât gibi intihâbât usûlüne tevfîk-i hareket olunacakdır.

23. Madde- Gerek nizâmât-ı cemiyet, gerek şeref ve nâmûs ve edeb ve terbiye hilâfında harekâtda bulunacak âzâların kaydları hey'et-i idâre tarafından terkîn edilebilir.

24. Madde- Kulûbde siyâsi ictimâ'lar yapmak memnû'dur.

25. Madde- Azâdan hiçbiri kulûbe âid olan kitâb ve cerâidi kulûbden hârice çıkaramaz.

26. Madde- Oyun mes'elesi kulûbün ayrıca tanzîm eyleyeceği nizâmnâme-i dâhilîde mündericdir. [s. 15]

27. Madde- Osmânlı Kulûbü cuma günleri alafranga kable'z-zuhr saât on birden saât ba'de'z-zuhr ikiye kadar kapalı olup eyyâm-ı sâirede dâimâ kable'z-zuhr saât alafranga dokuzdan gece saât bire kadar açıkdır.

28. Madde- Nizâmnâmenin tatbîki hususunda husûla gelecek ihtilâflarda hey'et-i idâre hükkamdır.

29. Madde- İşbu nizâmât kulûbün herbir âzâsı hakkında câridir. Ve hey'et-i idâre harfiyyen tatbîk olunmasına nezâret eyleyecekdir.

30. Madde- Hey'et-i idâre lüzûmunu hiss eylediği takdîrde gerek âzâ-yı dâimesinden gerek kulûbün hâricinden bir Osmânlı'yı re'îs-i fahrî intihâb eyleyebilir.

31. Madde- Kanûn-ı Muhtelite-i Medeniyye'nin 542. maddesinin beşinci fıkrası ve Kanûn-ı Esâsî'nin kezâ 445. maddesinin beşinci fıkrası bu şirkete tatbîk olunamaz.

Kulûp hissedârânının binnin vefâtı, isti'fâsı veya kaydının terkîni yanî her ne sebeble olur ise olsun hissedârândan biri şirketden çekilecek olur ise onun hisse senedâtı kulûbün âzâsından birine çekildiği müddetden i'tibâr ile bir ay zarfında fürûht edilmez ise mezkûr hisse senedâtı doğrudan doğruya hey'et-i idâre tarafından müzâyedeye vaz' olunur. Şâyed fevka'l-me'mûl [s. 16] mezkûr hisse senedâtı bu sûretle de satılamayacak olur ise kulûb mezkûr senedâtı mübâyaa eyler ve şirket dağılmaz.

32. Madde- Kulûbe her ne sebeble olur ise olsun âzâ olmayanların girebilmeleri âzâdan birinin refâkatiyle ancak yemek veya bir zarûrî iş konuşmak için câiz olup, işbu ecânibin yemek salonuyla intizâr ve mülâkât odasından başka yere duhûlleri katiyyen memnû'dur.

33. Madde- Kulûbe kadınların duhûlü katiyyen memnû'dur.

34. Madde- Sarhoş gelenlerin yalnız aynca bir odada istirâhati câiz olup kulûp derûnuna duhûlleri memnû'dur. Sarhoş olmak iki def'a tekrar etdiği hâlde üçüncüsünde böyle âzânın kaydı terkîn olunur. Bu madde hiçbir şâne kabûl eylemez, ahkâmı cümle âzâya tatbîk olunur.

35. Madde- Azâdan biri kulûbde meşrûbât-ı kevliyeden müteessir olmağa başlayınca kendisine içki verilmesi memnû'dur.

36. Madde- Her ne sebebe mebnî olur ise olsun (vefât, isti'fâ, veya tard) kulûbden çıkan âzâ ne kaydiye ne de bedel-i iştirâkın iâdesini taleb eyleyebilir.

Ertuğrul Nâm Osmânlı Kulûbü Nizâmât-ı Esâsîsi, (Kahire: Matbaatü't-tevfîk, [1904]), 16 s.

KİTAP DAĞARCIĞI

Tarih ve Ermeniler

ORHAN KOLOĞLU

Balkan Savaşı

ARAM ANDONYAN

Çev.: Zaven Biberyan

İstanbul, 1999, Aras Yayınları, s.522,
ISBN 975-7265-21-7

İstanbullu yazar ve gazeteci Andonyan, 1912-1913 yıllarında İstanbul'da izlediği Balkan Savaşı'nın 1912 sonuna kadarki ilk dönemini çok ayrıntılı bir şekilde, kitabına aktarmış. Eserin önemli bir kısmı, Osmanlı devletinin 19. yüzyılda yaşadığı sorunları ve bunların Balkanlar'a yansımasını işliyor. Böylece devletin yıkılış sürecine bir bakışı yansıtıyor. Hem savaş sırasında Osmanlı ordularının hareketleri ve bildirileri hem de uluslararası kaynakların verdiği bilgiler ele alınarak, adeta günbegün olayların gelişmesi aktarılmaktadır. Eser 1913'te olaylar devam ederken yazılmıştır.

Hayat, Olduğu Gibi

KRİKOR ZOHRAB

Ankara, 2000, Ayraç Yayınevi, 136 s.
ISBN 975-8087-30-4

II. Meşrutiyet dönemi İstanbul mebusu Krikor Zohrab'ın 12 hikâyesi. Kitabın aslı 1911 yılında Ermenice olarak çıkmış. Dönemin tanınmış simalarından gazeteci, yazar, çevirmen ve Mülkiye Mektebi müderrisi Diran Kelekyan tarafından Türkçe'ye çevrilerek 1913 yılında Ahmed İhsan tarafından yayımlanmış. Bu Osmanlıca baskıyı ise Kudret Emiroğlu, diline müdahale etmeden Latin alfabesine aktarmış. Osmanlıca kelimelerin anlamları sayfa altında yer alıyor. Hikâyeler sadece edebî yönden değil, Osmanlı Ermenilerinin sosyal hayatını yansıtması açısından da ilgi çekici.

Ermeniler ve Modernite

BOĞOS LEVON ZEKİYAN

İstanbul, 2001, Aras Yayınları, s.137,
ISBN 975-7265-39-X

Kitabın ikinci başlığı amacı yansıtıyor: 'Gelenek ve yenileşme - Özgüllük ve evrensellik arasında Ermeni kimliği'. 1997'de Venedik'te İngilizce olarak basılan eser, Ermenilerin Bizans egemenliği altında 11. yüzyılda başlayan diasporasının etkisiyle özel nitelik kazanan çağdaşlaşmanın, Osmanlı yönetimi altındaki gelişmesine ışık tutuyor. Osmanlı etkisi konusunda olumlu notu var. Kaynakçada belirtilen Cemcemyan'ın 18. yüzyıldaki haritacılık okulu hakkındaki metninin de dilimize kazandırılmasının yararlı olacağı anlaşılıyor.

Mahallemizdeki Ermeniler

İSMAİL ARIKAN

İstanbul, 2001, İletişim Yayınları,
ISBN 975-470 861-4

İsmail Arıkan, bu kitapta "öteki" ermenileri anlatıyor. Küçük bir Anadolu kasabasının çiftçi-köylü, tenekeci, kunduracı yoksul Ermenileri, 1920 Darendesi'nde tehcirle başetmeye çalışıyorlar. Göçe hazırlanıyorlar... Ermeni tarihinin pek bilinmeyen bir yüzüne ışık tutuyor bu anı kitabı.

Mitolojik Ermeni Tarihi

KEĞAM KEROVPYAN
Çev.: Sarkis Seropyan

İstanbul, 2000, Aras Yayınları, s.109,
ISBN 975-7265-31-4

Yazar "Ermeni tarih yazımı eserlerinden mütevazı bir derleme olup tarih bilimi açısından herhangi bir yenilik öngörmemektedir" kaydıyla ortaya yeni bir araştırma koymadığını belirtiyor. Ancak orijinali Ermenice olan eserin Türk araştırıcılar için bilgilendinci bir nitelik taşıdığı inkâr edilemez. Efsaneler içinde Ermenilerin kökenlerini Nuh Peygamber'e bağlama girişimlerinden sonra, coğrafi konumları sebebiyle Asurlular ve Persliler arasında kalan Ermenilerin, nasıl bir evrim içinde oldukları yansıtılıyor ve bunun eleştirilerine de yer verilmiş.

Ermenilerin Devletleşme Sınavı

GERARD J. LİBARİDİAN
Çev.: Alma Taşlıca

İstanbul, 2001, İletişim Yayınları, s. 220,
ISBN 975-470-899-1

Sovyetler'in çöküşünden sonra bağımsız devlet oluşturma sürecinde Ermeni toplumunun yaşadığı bunalımı objektif bakışla incelemeyen bir eser. Ülkede iki grubun varlığını belirtiyor: 1) Normal bir devlet haline getirmeyi, komşularıyla dostça yaşamayı öngörenler, 2) Büyük devlet hayalleri kuranlar (isterseniz şahinler deyin). Yazar, Karabağ ve Türkiye ile sorunlar yaşamanın, dört komşu ülkeden ikisi ile sonsuza dek düşman kalmanın geçerli bir seçenek olamayacağı kanısında. Bu amaçla kitabın son bölümüne 'Trajediler ile Vizyonlar Arasında' başlığını koymuş.

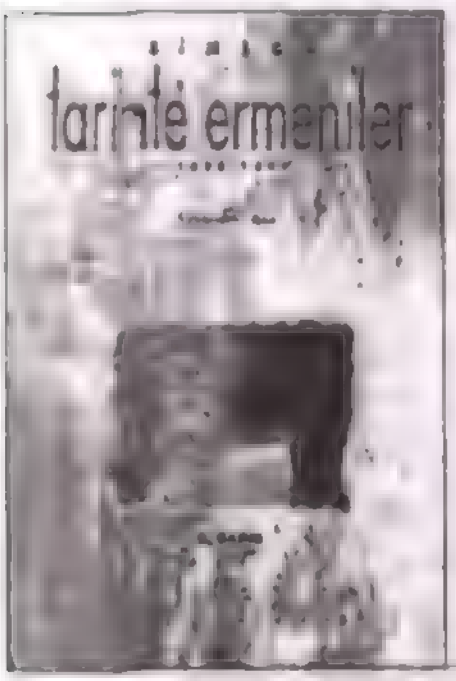

Tarihte Ermeniler

SİMEON
Çev.: Hrand D. Andreasyan

İstanbul, 1999 (2. bas.), Çivi Yazıları, s.325, ISBN 975-808-647-2

Polonya'ya yerleşmiş aslen Ermeni kökenli olan Simeon, 1 608 yılında başlayan gezisiyle 11 yıllık bir sürede bütün Ortadoğu'yu dolaşmış ve izlenimlerini bir kitapla yansıtmıştır. Bir yıl yaşadığı İstanbul'un hanları, sarayları, meydanları, kiliseleri, bedesteni, esir pazarı, avrat pazarı, Yedikule'si, Galata ve Balat'ı hakkında verdiği bilgilerin yanı sıra İzmir, Kayseri, Halep, Muş, Maraş, Ankara, Afyon, İzmit, Konya, Kahire, Rodos, İskenderiye, Malatya, Harput, Bursa gibi şehirlerden de geçmiş, hakkında az ya da çok bilgi vermiştir. Ayrıca, Venedik, Roma ve Kudüs hakkında geniş bilgi aktarıyor.

Öyküler

KRİKOR ZOHRAB
Çev.: Hermon Araks

İstanbul, 2001, Aras Yay., s.194,
ISBN 975-7265-46-2

1861 yılında doğan Krikor Zohrab, Mektebi Hukuk'u bitirip avukatlık yapmasının yanı sıra İstanbul'un Ermenice gazetelerinde öyküler ve makaleler yayımlamıştır. 1909'da İstanbul'dan milletvekili seçilmiş, Ahrar Partisi yanlısı bir tutum izlemiş, 1915 tehciri sırasında çeteciler tarafından öldürülmüştür. Dönemeninin önde gelen düşünürlerinden olan Zohrab'ın 14 öyküsü kitapta yer alıyor. Ayrıca kısa ek olarak, bazı siyasî mesajlarıyla Ahmet Refik, Falih Rıfkı ve Hüseyin Cahid'in öldürülmesiyle ilgili yazılarına kitapta yer verilmiş.

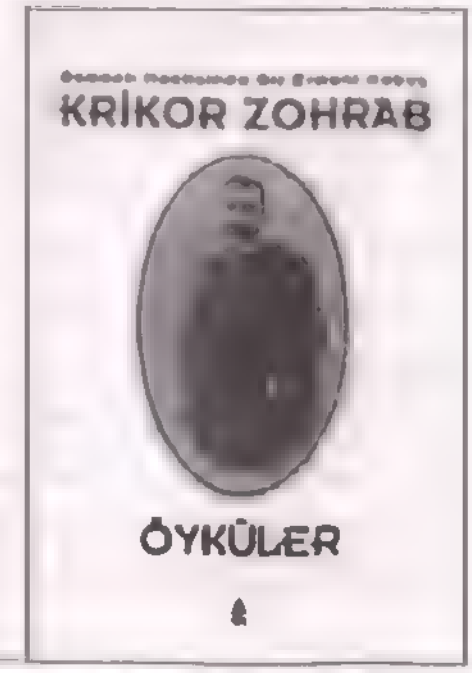

Gündemdeki

TARİH

ORHAN KOLOĞLU

Osmanlı Barışı ya da Eritme Kazanı

Geçenlerde bir yazar "Eritme Kazanı = Melting Pot" deyiminin sadece ABD için geçerli olabileceğinden bahsediyordu. Deyimin kökeni hakkında bilgim yoksa da Amerikan toplumsal oluşumuna uygun düştüğünü inkâr etmek mümkün değil. Bir ulusal toplum olma sürecinde Amerikan deneyimine çok yakışan, hayli farklı kültürel kökenlerden gelenlerin ortak bir kişilikte bütünleşmelerini belirlemek için çok uygun bir deyim. Avrupa'nın farklı dil, din ve etnik kökenlerine sahip cemaatleri, Afrika'dan köle olarak getirilenler ve yok edilen Kızılderililerden kalanlarla birlikte yeni bir kazan oluşturmayı başarmışlardır.

Ancak, Amerikan deneyiminin özgünlüğünü inkâr etmemekle birlikte, eritme kazanı oluşumunun dünyada bir kez ve sadece Amerika'da gerçekleştiği iddiasını da kabul etmek mümkün değildir. Toplumsal değişmenin her çağın kendi özelliklerine bağlı olarak yürüdüğünü inkâr edemeyiz. Amerikan kazanı insanlığın "milliyetçilik" sürecine girdiği dönemin ürünüdür. O süreci yaratan Avrupa'nın bugün o anlayışı red ile "Avrupa Birliği" adı altında yeni bir kazan oluşturmasına tanık olurken, Amerika'nın aşırı bir milliyetçi ortamına sürüklenmesi, kazan olayını daha evrensel ve tarihin 'uzun süre' mantığı içinde ele almamız gerektiğini kanıtlıyor.

Amerikan kazanının kaynamaya başlamasının kökeninde, onun tam tersi bir nitelik taşıyan İngiliz Eritme Kazanı'nın bulunduğunu unutamayız. Bu noktada, Amerika'nın keşfinden çok önceki dönemlere yöneldiğimizde, bu yöntemin hep var olduğu fark edilir. Değişik uygulamaları ve değişik sonuçları bulunsa da Roma, Çin, Arap imparatorluklarının birer eritme kazanı oluşturdukları kolaylıkla fark edilir. Damgaları bugün bile görülmektedir. Aynı açıdan bakınca, dünyanın sayılı imparatorluklarından olan ve üç kıta üzerinde 60'tan fazla dinî ve etnik cemaati kazanında yaşatmış olan Osmanlı devletinin de aynı niteliğe sahip olduğu kolaylıkla fark edilir.

Dünyada yeni egemen güçler belirdikçe sanki her şey onlarla ilk kez ortaya çıkmış gibi yeni tanımlamaların gündeme getirilmesi de doğal oluyor. Oysa bu kazan işlevi için daha önceleri kullanılan bir deyim vardı: Pax=Barış. Ünlü Pax Romana=Roma Barışı gibi Pax Ottomana da sık kullanılan bir deyimdi. Hatta nadiren Pax Turcica'ya da rastlanmıştır.

İlkeleri içinde Osmanlı'nın sisteminin de kendine özgü özelliklere sahip olması doğaldı. Arap/Müslüman eritme kazanının Hicaz'dan çıkıp Irak'tan Fas'a kadarki bölgede dilini ve kültürünü kabul ettirdiği biliniyor. Hatta Hıristiyan Araplar bile bunu benimsemişlerdir. Osmanlı'nın eritme kazanı ise din kadar dil konusunda da cemaatleri özgür bırakmayı tercih etmiştir. Bunun sonucu olarak, hiçbir zorlama yapmadığı halde kültürün temelini oluşturan dil alanında olağanüstü başarısı görülür. Balkan toplumlarının her birinin dilinde 2000-6000 Türkçe sözcüğün yerleşmiş olması, bunun kanıtıdır. Din konusunda da kendisinden önceki İslâm yönetimlerinden daha hoşgörülü bir tutum içine girmesi (Hıristiyan ve Yahudi din kurumlarına devlet kurumu niteliği ve koruması tanıması) daha uyumlu bir toplum oluşturmasını sağlamıştır. Özellikle Balkanlar'da Müslümanlığı kabul eden Hıristiyanların büyük bir yekûna ulaşmasında bu davranışların rolü büyüktür. O kadar ki, bütün Avrupa dillerinde 15-18. yüzyıllarda "Türk olmak" deyimi "Müslüman olmak" anlamında kullanılmıştır.

Unutulması Yeğlenen Dönem

Anadolu ve İstanbul'da ise apayrı bir oluşum görülür. Dinlerinden vazgeçmedikleri halde Türkçe'den başka dil bilmeyen Rumlar (Karamanlılar) ve Ermeniler belirir. Bunların Osmanlılaşmada herkesten ileri gitmeleri inkâr edilemez. "Milleti Sadıka" deyiminin önce Rumlar, onların 19. yüzyılın ilk çeyreğindeki kopuşundan sonra Ermenilere yakıştırılmasının kökeninde bu bütünleşmenin rolü açıktır. Nitekim Fransız tarihçisi François Georgeon bunların ve yetiştirdikleri düşünürlerin sadece Osmanlı sayılabileceklerini belirtmektedir. Daha fazla ayrıntıya girmeden, bu örneklerin bir Osmanlı eritme kazanının varlığını kanıtlamaya yeterli olduğuna inanıyoruz.

19. yüzyılda milliyetçilik akımlarının Osmanlı içindeki bütün cemaatleri etkilemeye başlamasından itibaren bu bütünleşmenin çözülüşüne işaretlerine rastlanır, ancak üzerinden neredeyse iki yüzyıl geçtiği halde o dönemden kalan damgalar tamamen silinememiştir. Yok edilmesi mümkün olmadığı içindir ki yeni milliyetçi kimliklerini kökleştirmek isteyenler her şeyden önce o "Osmanlı Barışı" dönemini unuttturmanın gerektiğine inanırlar. Arap tarihçilerinin uzun süre, Abbasi Hilafeti'nin sona erişinden sonra 19. yüzyıla kadarki süreyi atlayıp tarihi Arap Nahda'sı (R önesansı) ile başlatmayı yeğledikleri ini bilmeyen yoktur.

Ulusl ararası alanda Türkiye ve Türkler aleyhinde engellenemeyen, tarihe dayalı yerme kampanyasının kökeninde bu davranış yatar. Osmanlı mirası üzerinde kurulan otuzdan fazla devletin her biri kendi varlığını yüceltmek ve vatandaşlarına kompleksiz bir kişilik oluşturmak için bu yöntemi yeğlemiştir. Mantıki değil duygusallığı ağır basan bir davranıştır. Hatta devrimci sayılabilir. Nitekim cumhuriyetimiz de başlangıç döneminde Osmanlı ile bağını hafif göstermeye, yepyeni, geçmişle ilgisi kalmayan bir başlangıç olduğunu anlatmaya çalışmadı mı?

İstanbul'un Katkısı

Osmanlı'dan ayrılmış olanların düşünürleriyle tartışır, onları mantıklı olmaya çağırırken hep aynı soruyu sorarım:" Neden Ortadoğu ve Akdeniz bölgesinin unutulmaz Roma İmparatorluğu'nun yerini Balkanlıların ya da Arapların herhangi biri almadı da, bölgeye dışarıdan gelen Türkler, (üstelik 'Rûmî' sıfatını da benimseyerek) Islâm dünyasının en uzun ömürlü devletini kurdular?" Bununla Osmanlı'nın her şeyinin mükemmel, kusursuz ve ileriyi görür olduğunu iddia edecek değilim. Çağının gerisinde kaldığı için yıkıldığı gerçeğini inkâr edemeyiz, ancak ondan önceki dünya çapındaki rolünü ve çevresindeki toplumlara etkileri de inkâr edilemez. Bizim Osmanlı'yla resmî barışmamızın 700. yıl anmaları vesilesiyle gerçekleştiğine inanıyorum. Başkalarınınki daha gecikirse şaşmamalıyız.

Dergimizin bu sayısında sunduğumuz bilgiler, yıllardır süren kısır, siyasî hesaplaşmanın dışında kalan, "Osmanlı Barışı" ya da "Osmanlı Kazanı" çerçevesinde ortak geçmişimize ait olanlardır. Tarihlerinin büyük kısmının diaspora'da geçtiğini kabul eden Ermenilerin bu Osmanlı dönemi üzerindeki yargısını B.L. Zekiyan'ın *Ermeniler ve Modernite* isimli kitabından aynen aktarıyorum (s.9):

"Ermenilerin modernleşmesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun rolü vardır. (...) Osmanlı başkentinin Avrupa'ya yakınlığı, Ermenilerin Batı ile olan yüzyıllara dayalı aşinalığıyla birleşince, bu kenti Batı ile onlar için Batı ile kurabilecekleri en kısa ve en elverişli köprü konumuna getirdi. Muhakkak ki, salt coğrafi yakınlık kendiliğinden her şeyi açıklayamaz. Genel olarak sultanların gayrimüslim tebaaya yaklaşımları, özellikle Ermenilere tanıdıkları haklar ve gösterdikleri itimat başkentte Ermenilerin dört yüz yılı aşan bir süre boyunca gittikçe çoğalan ve İmparatorluğun yaşamında birçok bakımdan temel bir unsur oluşturmaya yüz tutan bir topluluğa dönüşmesine yolaçmıştır. Bu ve benzeri etkenler göz önünde tutulmadığı takdirde, belirli bir süre için Ermeni kültür ve hayatının merkezleri haline gelen Isfahan/Culfa (17. yüzyıl), Madras ve Kalküta (18. yüzyılın ikinci yarısı, 19. yüzyılın ilk on yılları) veya Tiflis (18-19. yüzyıllar) gibi kentlere kıyasla İstanbul'un Ermeni kültür ve tarihinde daha uzun süren ve günümüze dek daha derin izler de bırakan rolü, makul bir açıklamaya kavuşamaz."

Darısı diğer komşularımızla ilişkilerimizin başına.

Türk-Ermeni ilişkilerinde ilginç bir ilk: İlk Türkçe roman 1851'de Ermeni harfleriyle basılan Vartan Paşa'nın Akabi Hikayesi isimli eseridir. A. Tietze tarafından hazırlanan Türk harfleriyle yayını ise 140 yıl sonra 1991'de gerçekleşmiştir

Not: Delikanlılık çağından beri arkadaşım olan Ara Güler'in babasının Beyoğlu'ndaki [illegible]nın 6/7 Eylül olayları sırasında göstericilerce tahrip edilmiş olduğunu Milliyet'teki bir yazımda kaydetmiştim. Bunun doğru olmadığını, tahribe uğramadığını Ara'nın bir televizyon programında açıkladığını bana ulaştırdılar. Bu fırsatla düzeltir, hatamdan dolayı özür dilerim.

KİTABİYAT

Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar

OSMAN KÖKER

Ermeni kaynaklarından yaptığı araştırmalarla Türk ve Ermeni tarih yazımına önemli katkılarda bulunmuş olan Kevork Pamukciyan'ın (1923-1996) Türkçe makalelerinin kitaplaştırılması uzun bir süredir gündemdeydi. Aras Yayıncılık yazarın sağlığında (1995 yılında) kendisine başvurarak yayın izni ve makalelerinin listesini almıştı. "'Tarih ve Toplum' Dergisi Hariç, 1956-1995 Yılları Arasında Türk Basınında Neşredilmiş Makalelerim (Kronolojik Sıra ile Tasnif Edilmiştir)" başlıklı bu listede 46 makale yer alıyordu. **Tarih ve Toplum** dergisinde yayımlananlarla birlikte yüzü aşacak olan makaleden oluşan bir külliyatın ne şekilde sınıflandırılıp kitaplaştırılacağı konusunda fikir birliğine varılamaması nedeniyle projede ilerleme sağlanamadı.

Kevork Pamukciyan.

Pamukciyan'ın ölümünden kısa bir süre önce benzer bir makaleler listesi **Tarih ve Toplum** dergisinde (no. 153, Eylül 1996, s. 46-47) yayımlandı. "Kevork Pamukciyan Bibliyografyası 1956-1996 (**Tarih ve Toplum**'un Dışındaki Makaleler)" başlıklı yazıda 49 makale sıralanıyordu. Feriköy, 27 Temmuz 1996 tarihini taşıyan listenin altında bulunan üslûbundan Pamukciyan'a ait olduğu anlaşılan- bir notta ise şu ifade yer almaktaydı: "İşbu bibliyografya her ne kadar Aras Neşriyat için 1995'te hazırlanmışsa da, yazılar kitap halinde neşredilmediğinden, önce makale hali nde ve bazı ilavelerle **Tarih ve Toplum** dergisinde intişar etmesine karar verdik."

Pamukciyan'ın ölüm haberinin de yer aldığı 154. sayıda (Ekim 1996) ve ölümünün 1. yıldönümünde çıkan 165. sayıda (Eylül 1997) yer alan çeşitli yazılarda, Pamukciyan'ın Türkçe yazılarının sağlığında teslim ettiği dosyalardan da yararlanılarak M. Sabri Koz tarafından hazırlanmakta olup iki cilt halinde İletişim Yayınları'nca yayımlanacağı; birinci ciltte **Tarih ve Toplum**'daki yazıların, ikinci ciltte ise diğer yayınlardaki yazılarının yer alacağı duyuruldu. Ancak bu proje de gerçekleşemedi.

17 Ağustos 1999 depreminden sonra tarihsel depremlerin önemi fark edilince Kevork Pamukciyan'ın bu konudaki çalışmaları da aranmaya ve kendisini "Ermeni edebiyatına açılan pencere" olarak niteleyen Aras Yayıncılık'tan sorulmaya başlandı. Pamukciyan'ın deprem, diğer doğal afetler ve yangınlar (İstanbul, Bursa ve İzmir depremleri, İstanbul'un şiddetli kışları, sel baskınları, Edirne ve İstanbul'un çeşitli tarihlerdeki yangınları, özellikle de 1660 İstanbul ve 1826 Hocapaşa yangını) üzerine Ermeni kaynaklarından yararlanarak kaleme alınmış yirmiye yakın makalesi bulunmaktaydı. Aras Yayıncılık'ta bu makaleleri bir araya get re-

• Yayıncı.

rek yayımlamak için hazırlıklara girişildiyse de zamanla bu projeden, fazla ticari olacağı ve Pamukciyan'ın makalelerini toplu halde yayımlama amacından uzaklaştıracağı kaygısıyla vazgeçildi.

2002 Mayısı'nda Aras Yayıncılık'ta çalışmaya başladığımızda, uzun süredir yayınevinin gündeminde bulunan bu proje, Pamukciyan'la doğrudan tanışma fırsatı bulamamış olmakla birlikte, makalelerine az çok hâkim düzenli bir okuyucusu olarak benim önüme kondu. Elimizde yazar tarafından hazırlanmış bir liste bulunmasına ve yayınevi çalışanlarının yanı sıra M. Sabri Koz'un da katkılarıyla makalelerin önemli bir kısmı bir araya getirilmiş olmasına karşın, bazı makalelere ulaşmak için -çok sayıda dostun da katkılarıyla- uzun süre kütüphane ve sahaflarda araştırma yapmak zorunda kaldığımı, makalelerin redaksiyonunu yaparken bazı dipnot göndermeleri ya da çok açık olmayan bazı ifadelerin üzerine giderek listelerde bulunmayan bazı makaleleri fark ettiğimi belirtmeliyim. Sonunda bazısı çok geniş kapsamlı bazısı ise oldukça kısa makale, bir bölümü okur mektubu, bir kısmı ise bir başkasının giriş ya da takdim yazısıyla yayımlandığı için Pamukciyan'ın imzasını taşımıyormuş gibi görünen, 1956 yılından itibaren 28 süreli yayın ve derleme kitapta yer almış, 2'si ise daha önce yayımlanmamış 128 yazısına ulaştık. Ansiklopediler için kaleme aldığı yazıları araştırdığımızda, 1950 yılından itibaren **İstanbul Ansiklopedisi**'nin (Reşad Ekrem Koçu) birinci ve ikinci dönemlerinde, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**'nde ve **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**'nde kendi imzasıyla yayımlanmış 370 maddeye ulaştık (**Türk Musikisi Ansiklopedisi** ve Anabritannica'ya katkıları imzasız yer aldığı için bunlar dışarıda bırakılmıştır).

Ansiklopedilere yazdığı maddelerin bazılarının böyle bir toplu yayında yer almayı en azından makaleleri kadar hak ettiğini görerek ansiklopedi yazılarını da derlememize katmaya karar verdik.

Önümüze çıkan en önemli sorun bu kadar hacimli bir çalışmanın nasıl bir tasnife tâbi tutularak az çok birbirine yakın kalınlıkta ciltler oluşturacak şekilde bölüneceğiydi. Yayımlandığı tarih veya yere (süreli yayına) göre yapılacak sınıflandırma yerine konularına göre bir sınıflandırmanın kitapların okuyucuya ulaşmasını kolaylaştıracağını düşündük. Makaleleri şu şekilde dört ciltte topladık:

1. cilt: **İstanbul Yazıları.** Bu ciltte doğrudan İstanbul tarihine ilişkin makale ve ansiklopedi yazıları bir araya geldi.

2. cilt: **Ermeni Harfli Türkçe Metinler.** Ermeni alfabesiyle Türkçe yazılmış şiirleri, destanları, kitapları, gazeteleri, halk hikâyelerini ve resmi belgeleri inceleyen makaleleri bu ciltte toplandı.

3. cilt: **Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar.** "Diğer makaleleri" olarak da nitelendirilebilecek olan bu ciltte daha ziyade, önde gelen Ermeni aileleri veya şahıslar hakkında kaleme alınmış makaleler ve İstanbul dışındaki yerlerin tarihine ilişkin yazılar yer aldı.

4. cilt: **Biyografileriyle Ermeniler.** Ermeni şahıslar hakkında ansiklopedilerde yer alan biyografik yazıları bu ciltte topladık.

Kevork Pamukciyan

Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-I

İstanbul Yazıları

Aras Yayıncılık, s. 252, İstanbul Ekim 2002.

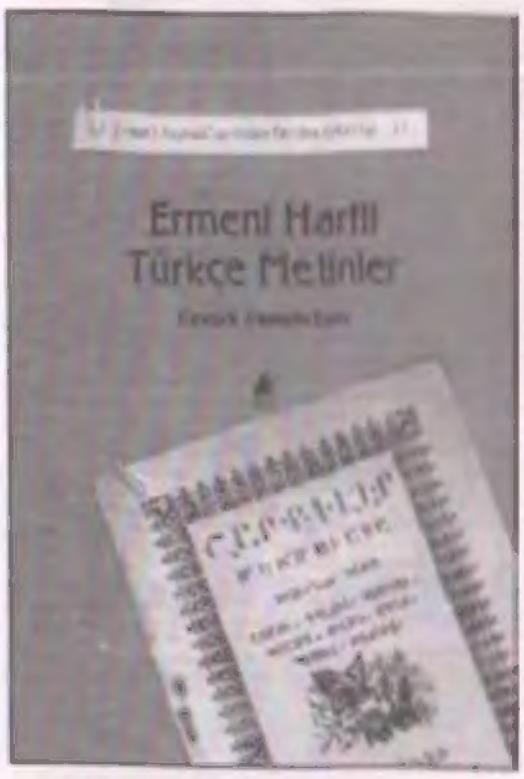

Kevork Pamukciyan

Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-II

Ermeni Harfli Türkçe Metinler

Aras Yayıncılık, s. 256, İstanbul, Aralık 2002.

İlk cilde, yazar ve çalışmaları hakkında bilgi veren bir yazıyla başlama fikrini zamanla geliştirerek birinci cildin başına şu ekleri koyduk: Pamukciyan'ın Beyrut'ta çıkan **Şirag** dergisinin özel sayısında yer almak üzere 1992'de kaleme aldığı ama yayımlanamayan otobiyografisi, yazar hakkında kaleme alınmış değerlendirme veya anı yazıları, fotoğraf albümü, Türkçe makale ve ansiklopedi maddelerinin bir listesi (bizim derlememizde hangi cilt ve hangi sayfada yer aldığına dair bilgilerle birlikte).

Pamukciyan'ın Ermeni harfli Türkçe üzerine makaleleri genellikle Ermeni harfli Türkçe metinleri tanıtma, notlandırarak Latin alfabesine çevirme ve metinde geçen tarihsel kişi ve olayları başka kaynaklardan ek bilgiler de aktararak aydınlatma şeklindeydi. Bu makalelerde, satır aralarındaki bazı değinmeler dışında, Türkçe'nin yazımında Ermeni harflerinin kullanılmasının nasıl bir ihtiyaçtan doğduğuna, kimler tarafından, hangi dönemde ve ne yaygınlıkta kullanıldığına, ne tür eserler verildiğine dair etraflı bilgi yer almıyordu. Ermeni harfli Türkçe metinler hakkında makalelerin toplu olarak yer aldığı bir derlemede bu tür bilgileri içeren bir çerçeve yazının bulunmamasının eksiklik olacağını düşünerek Rober Koptaş arkadaşımıza kapsamlı bir yazı hazırlattık. Okurun konuya daha iyi nüfuz edebilmesi için bu yazının yer aldığı sayfalarda Ermeni harfli Türkçe kitap kapaklarından örnekler vermenin yararlı olacağını düşündük; ancak bu yöndeki araştırmamız sırasında, sayı ve nitelik bakımından umduğumuzdan çok daha zengin malzemeye ulaşınca bunların yüz kadarından oluşan ayrı bir bölüm hazırladık. Ayrıca Ermenice bilmeyen okurlara Ermeni harflerinin şekil ve telaffuzu hakkında bilgi vermek amacıyla bu cildin sonuna "Ermeni Alfabesi" başlıklı bir tablo koyduk.

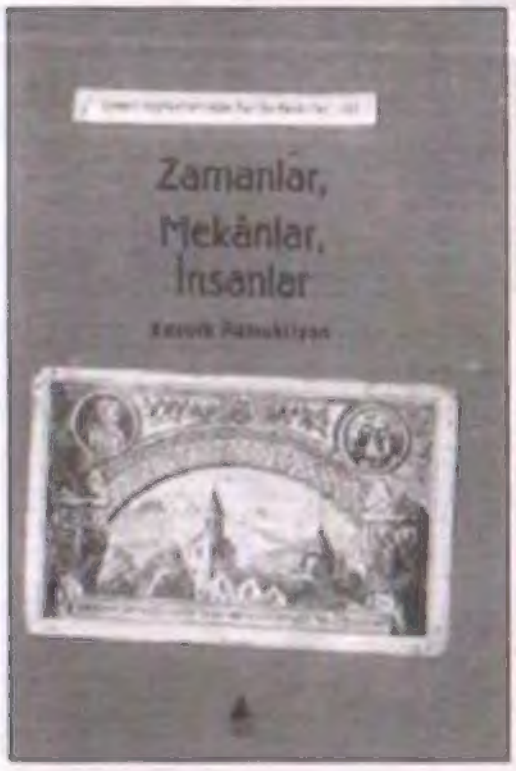

Kevork Pamukciyan

Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-III

Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar

Aras Yayıncılık, İstanbul 2002.

Kevork Pamukciyan

Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-IV

Biyografileriyle Ermeniler

Aras Yayıncılık, İstanbul 2002.

Ansiklopedilerde yer alan biyografileri içeren son cildi ise Pamukclyan'ın makalelerinde biyografik bilgiler verdiği ancak hiçbir ansiklopediye hakkında madde yazmadığı kişiler hakkında hazırladığımız kısa bilgileri de -ilgili cilt ve sayfalara yaptığımız göndermelerle- buraya taşıyarak zenginleştirdik. Bu eklemelerden sonra dördüncü cilt, hem dört cildin Ermeni şahıslar açısından toplu bir dizini olarak kullanılmaya elverişli hale geldi, hem de bir bakıma "Türkiye Ermenileri tarihinde kim kimdir?" kitabı niteliğini kazandı. Bu ciltte iki de ek yer aldı: Pamukclyan'ın Ermenice eserlerinin bir bibliyografyası ve "Pamukciyan kaynakçası" olarak da adlandırabileceğimlz, yazarın yararlandığı, çoğunluğu Ermeniler ve Ermeni kültürü hakkındaki eserlerin bibliyografyası.

Makale ve ansiklopedi maddelerini yayına hazırlarken zorlandığımız noktalar ve bulduğumuz çözümler hakkında da şu bilgileri verebiliriz:

Söz konusu yazılar yaklaşık elli yıllık bir süre içinde kaleme alınmış ve farklı editörler tarafından farklı imlâ ve yayın ilkelerine tâbi tutularak yayımlanmıştı. Oysa toplu bir yayında birçok noktada standartlaştırmaya gitmek zorunluydu.

İmlâ konusunda, günümüzde yerleşik kurallara uymayı tercih ederken yazarın üslubuna sadık kalmaya da dikkat ettik.

Yazılarda, özellikle Ermenice özel isimlerin yazılışında büyük farklılık vardı. Aynı isim Garabed, Garabet, Karabed, Karabet ve Karapet şeklinde karşımıza çıkabiliyordu. Burada bu isimlerin Ermenice telaffuzlarına en yakın şekilde yazılmalarına dikkat ettik. Ancak tespit ettiğimiz ilkeleri uygulayamadığımız yerler de oldu. Örneğin Hırant, Hırand, Hrant, Hrand şeklinde geçen ismi Hırant şeklinde yazmayı doğru bulmamıza karşın, bu ismi taşıyan ve kitapta birçok kez adı geçen Hrand Der-Andreasyan adını böyle yazdığı ve eserleri de bu isimle basıldığı için Hrand şeklinde bırakmak zorunda kaldık. Aynı problem Agop/Hagop konusunda da karşımıza çıktı. Hagop yazılışını doğru bulmamıza karşın, bir kurum adı olarak resmi nitelik taşıyan Surp Agop Hastanesi'ni farklı yazamazdık. Yine aynı şekilde, "A. Dilaçar" olarak tanınan Agop/Hagop Martayan'ın adını Hagop şeklinde yazmamayı tercih ettik.

Yazıların yayımlandığı elli yıllık süre, doğal olarak, yazar açısından aynı zamanda araştırma ve bilgi biriktirme süreci de olduğu için özellikle şahısların ölüm ve doğum tarihleri konusunda çok net olarak görülen farklılıklar söz konusuydu. Pamukclyan zamanla çeşitli kaynaklardan, daha doğru ve ayrıntılı bilgilere ulaştıkça bu tarihleri değiştirmişti. Bu türden çelişkili noktalarda, en son yazılarındaki bilgileri temel aldık ve gerektiğinde farklı kaynaklardan da teyit ettirerek metinlerde değişiklikler yapmaktan kaçınmadık.

Çok uzun bir dönem boyunca farklı nitelikli yayınlara farklı amaçlarla yazılmış yazılarda içerik olarak kimi tekrarların bulunması da kaçınılmazdı. Başlangıçta, bunların bir kısmını yayınlamama veya tekrar niteliğindeki kısımları ayıklama gibi bir düşüncemiz olmasına karşın, aslında her yazıda diğerlerinden farklı bilgiler de bulunduğunu görerek bundan vazgeçtik.

Makalelerin dipnotlarında, toplu bir yayında olması gereken standartlaştırmaya gittik.

Karşımıza çıkan bir sorun da bazı makalelerde kaynak olarak verilen Ermenice eserlerin adlarının sadece Türkçe'sinin ya da Türkçe kısa ifadesinin yazılmış olmasıydı. Bu-ralarda kitabın Ermenice isminin bulunarak yazılması, başlığın Türkçe anlamının ise parantez içinde verilmesi yolunu tercih ettik. Ancak bazı yerlerde yazının akışını bozmamak için bazı kitapların Türkçe kısa ifadesini tırnak içinde vermekle yetindik.

Pamukciyan'ın ansiklopedilere yazdığı bazı maddeler ayrı bir sayfada ve ayrı bir başlık halinde yer alamayacak kadar kısaydı. Birkaç satırlık bu maddeleri konuyla ilgili makalelerin dipnotlarına kaydırdık veya konuları birbirine yakın birkaç maddeyi ortak bir başlık altında birleştirerek yayımladık.

Pamukciyan, yazılarıyla ilişkisini yayımlandıktan sonra da sürdürür, dizgi ve bilgi yanlışlarını düzeltmeye önem verirdi. Birçok makalesi hakkında düzeltme ve ek notları, aynı süreli yayında daha sonra çıkan bir başka makalesinin sonunda ya da okuyucu mektubu sayfasında (bazısı birkaç yıl sonra) yayımlanırdı. Ek bilgileri ilgili makaleye dipnotlar halinde taşırken düzeltileri de metne girme yolunu tuttuk.

Makale ve ciltlerin toplu olarak ya da peş peşe okunabileceği gibi ihtiyaç olduğunda ayrı ayrı da okunabileceğini düşünerek, farklı makalelerde dipnotlarda ya da parantez içinde verilen açıklayıcı bilgilerin tekrar etmesinden kaçınmadık.

Son olarak, Kevork Pamukciyan'ın Türkçe makalelerinin toplu halde yayımlanmasını önemli bir adım olarak görmemize rağmen, yazarın sağlığında basılamamış çalışmalarının derlenmesinin ve Ermenice yazılarının en azından bir kısmının Türkçe'ye kazandırılmasının yayıncıların önünde hâlâ bir görev olarak durduğunu belirtmek istiyoruz.

fest TRAVEL

"Köşe Bucak İstanbul" Gezilerimiz 12 Yıldır Sürüyor

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

11 Şubat 2003 Cumartesi
İSTANBUL'UN HANLARI VE ÇARŞILARI
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

2 Şubat 2003 Pazar
İSTANBUL'DAKİ İNANÇ: MEKANLARI-I
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

2 Şubat 2003 Pazar
BİR ZAMANLAR BAKIRKÖY
TURGAY TUNA

•

12 Şubat 2003 Cumartesi
ÜSKÜDAR
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

22 Şubat 2003 Cumartesi
İSTANBUL'DA BİZANS MANASTIRLARI
Sanat Tarihçisi HALUK ÇETİNKAYA

•

23 Şubat 2003 Pazar
SURLAR – KAPILAR
Sanat Tarihçisi HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

1 Mart 2003 Cumartesi
ÜSKÜDAR'DAN ANADOLU KAVAĞI'NA KIYI KIYI BOĞAZ
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

1 Mart 2003 Cumartesi
EMİNÖNÜ'NDEN DİVANYOLU'NA
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

2 Mart 2003 Pazar
KARİYE MÜZESİ, TEKFUR SARAYI'NDAN FETHİYE CAMİSİ'NE BİZANS-OSMANLI YAPILARI
Profesyonel Rehber DENİZ YALAV

•

8 Mart 2003 Cumartesi
İSTANBUL'DA KÖŞK VE KASIRLAR
Prof. Dr. AFİFE BATUR

•

8 Mart 2003 Cumartesi
TOPHANE – CİHANGİR
Sanat Tarihçisi HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

9 Mart 2003 Pazar
TARLABAŞI – KURTULUŞ
Sanat Tarihçisi HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

15 Mart 2003 Cumartesi
SARAYBURNU'NDAN KADIRGA'YA
Sanat Tarihçisi HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

16 Mart 2003 Pazar
İSTANBUL'DAKİ İNANÇ MEKANLARI-II
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

16 Mart 2003 Pazar
ADIM ADIM BEYOĞLU-II: PERA
Sanat Tarihçisi HALUK ÇETİNKAYA

•

22 Mart 2003 Cumartesi
İSTANBUL'DAKİ MISIR İZLERİ
Mısır Tarihi Uzmanı TURGAY TUNA

22 Mart 2002 Cumartesi
TRAKYA'DA BİR GEZİNTİ
Sanat Tarihçisi HALUK ÇETİNKAYA

•

23 Mart 2003 Pazar
AYASTEFANOS'TAN YEŞİLKÖY'E
TURGAY TUNA

•

29 Mart 2003 Cumartesi
ÇİLİNGOZ KOYU-LONGOS ORMANLARI-KIYIKÖY
Orman Fak. Öğr. Üyesi NECMİ AKSOY

•

30 Mart 2003 Pazar
GEÇMİŞTEN BUGÜNE ADIM ADIM BABIALİ
FAHRİ ARAL

•

30 Mart 2003 Pazar
ORTAKÖY'DEN SADBERK HANIM MÜZESİ'NE KIYI KIYI BOĞAZ
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

BAŞVURULAR İÇİN

Gün Barbaros Bulvarı, Barbaros Ap.
No. 44 K. 7 D. 20
80700 Balmumcu/İSTANBUL
Tel: (0 212) 216 10 36 – 37
Fax: (0 212) 216 10 30
e-mail: fest@festtravel.com
web: www.festtravel.com

KÜLTÜR GEZİLERİ Şubat 2003

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

02 Şubat 2003
Kemalpaşa, Karabel, Vişneli Kalesi
Öğr. Gör. Arkeolog AHMET UHRİ

•

08-16 Şubat 2003
YUNANİSTAN
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

11-16 Şubat 2003
Gizemli LİKYA (Kaş, Kalkan, Kekova)
Prof. ŞADAN GÖKOVALI

•

23 Şubat 2003
Erken Osmanlı Sanatı-Beylikler Dönemi. SINIRLAR ÖTESİ MÜZE-I (Selçuk-Tire-Birgi)
Sanat Tarihçi MEHMET KAHYAOĞLU

EBRULİ ASTRONOMİ ETKİNLİKLERİ

28 Şubat 2003
Konum Astronomisi YILDIZKÜMESİ GÖZLEMİ
HALİT MİRAHMETOĞLU
SENA ÇELİK

ebruli TUR

Rezervasyon: Adres: 1443 sok. (Kıbrıs Şehitleri) Mutlu Apt. No. 37/3 Alsancak İzmir
Tel: (0 232) 464 07 18 - 463 60 43 • Fax: (0 232) 464 92 03
e-mail: ebruliturizm@hotmail.com • http:\\ebruliturizm.sitamynet.com

نومرو : ۱

جزئیه

شوال ۲۵ تشرین ثانی ۶

شرائط اشتراک :
ولایت ایچون سنه‌لکی ۳۵ غ
آیلغی ۲۵ غروشدر

استانبول ایچون اداره
طاقه مزدن آیلق شرطیله
سنه‌لکی ۲۵ غ آیلغی ۱۳
غروشدر .

نسخه‌سی ۱۰ پاره

مطبعه و اداره‌خانه‌سی
باب عالی جاده‌سنده ۹ نومرولی
محمر مطبعه‌سیدر .

هرنه‌وجهله ایچون صاحب
امتیازی گرگور افندی‌یه
مراجعت ایتملیدر .

مساکه مواقی وخزینه‌لک
جمیع مناسب آثار ویرج
اولنور .

ویرج اولنیان اوراق اعاده
اولنماز .

وطن ومله خادم، پازار ایرتسی وپنجشنبه گونلری نشر اولنور مصور مزاح غزتهسیدر

مطلعه شاگردان آره سنده

معلم : درسخانه‌لك دیجنده و انقاض ربوکاری طولاشدیرق : — ایشته افندیلر ، طرفلی سنه‌لرایی کلدی ، حرمی انتحانلرینکز ترددایله ، بتلایه‌جق بناءً علیه بو صره‌لرده دقتلرینکی ویردیکه چالیشمه کز لازمدر . چونکه ایچون ، شمدیه قدر اولدوقلرینزی بردهاینا کره ایدمم : احمدافندی ، سزه سویلیه‌لك ... ترکچه‌لك یاپمق نه‌یمش ؟

احمدافندی : — صوایدرسکز افندم ، لولا (یاپمق) لا ، دیمك اولدیغی کوره بیلیرسنیز ؟

معلم : — او ! ، یو اولادی ، یاپمق ، نمه‌یه یاپیلیورسه‌لك ؟ هرملکتده پادشاهلك حکمدارلك دائمی صورتده اقامت اینه‌جکی یرلره یاپمق دیرلر ، حایدی بقایم ، شمدی ترکچه‌لك یاپمق ؟

احمد افندی : — پشکلاتدیر افندم .

معلم : — حای تبل حای ! ، طوردیغی یر

اقسام ثلاث — کل یکا ! کل یکا ! کل یکا ! ! کل

وجنسه خیال ، کلمت اشتراکی حواسی اکلاتیلیور

ن چوجقلریمی شو دیلك ایشیورم ، زه‌یدسوه‌لا

احمد افندی : — اکلادیلی افندم .

معلم : — حایدی اوغلوم ، حایدی — یوریلك اولادی برشیه اوچ دفعه جواب ویرمیه‌جك اولدقدن صکره بر دفعه جواب ویرمیه‌جك اولدی صکره بر کره‌یه‌جك ! کوریورسکز یا افندیلر ، اجرا ایتدیکی بك ضعیف کاری شو آره‌لق اولسون براز چالیشیورك .

***

معلم — صدقات — طوردیغی یر — تارخ ، بك واسع و بك سیع ملعب رحمتیا ایه بکیسی اردی پرچمك لازم اولدیغی قدر ، ولی سزه دیه‌جکم سویلیمکه اولدقجه ایچون ایدیاجدیرمك چالیشمکار در ، حلمدی حسین دمدی سن قاچی یاشیم ، دولت علیهٔ عثمانیه‌نك مؤسسی کیمدر ؟

حسین افندی : — عثمان غازی حضرتلرندر افندم .

معلم : — زه ، مهاکی قاچی اولدی قالمشدر ؟

حسین دمدی : — (الزر اوغوچوق !)

عثمان غازی حضرتلری مؤسسی بلغان سلطنت اولمق حسیله نام مالیقرنه حرمتاً تأسیسکرداری اولان دوقه صنعتکل دولتی ، یو مقامده ملت عثمانیه نامی ویرلشدر .

معلم : — آفرین ! . . ، یا عثمان غازی ! حضرتلری من اصل حاتکی جنسه منسوبدولر ؟

حسین افندی : — عثمانیدولر افندم .

معلم : — یو ! . واقعا کتسه‌یلرندن صکره کلن پادشاهلره یو عنوان ویرلشمدی ، فقط عثمان غازی حضرتلری ؟ . . . ترکدولر دکلی ؟

حسین افندی : — اوت افندم .

معلم : — یکی ، سن بر آز چالیشمش کبی کورینیورسك ، طه رتبی دها صوره‌جغم ، اکر او زه‌ده یلیورسك . . .

حسین دمدی : — صوریکز افندم ! .

معلم — عثمان غازی حضرتلرندن صکره

Kirkor Faik Efendi'nin haftada iki gün çıkardığı **Geveze** mizah gazetesinin 6 Teşrinisani (19 Kasım 1908) tarihli birinci sayısı, İkinci Meşrutiyet'in ilanının Avrupa'daki etkisini yansıtıyor. Birinci Dünya Savaşı'nda birbirine girecek olan devlet grupları Osmanlı İmparatorluğu'nu yanlarına çekmeye çalışıyorlar: "Devletlerin Grupları; Gel Bana, Gel Bana!.. Gel."